

ВІСНИК

**Київського національного
торговельно-економічного університету**

Науковий журнал

Виходить шість разів на рік
Уперше вийшов друком у лютому 1998 р.

До жовтня 2000 р. виходив під назвою
"Вісник Київського державного торговельно-економічного університету"

№ 3⁽¹⁰¹⁾ 2015
TOM I

Журнал визнано ДАК України як фахове видання з економічних наук

З М І С Т

ДЕРЖАВА ТА ЕКОНОМІКА

ПРИТУЛЬСЬКА Н., МОТУЗКА Ю.	Технічне регулювання: міжнародні практики та вітчизняні реалії	5
МАКОГОН І.	Державний сектор як об'єкт макроекономічного регулювання	21

ПІДПРИЄМНИЦТВО

РОМАНЕНКО В.	Потенціал насичення внутрішнього ринку товарами вітчизняного виробництва	35
ГОЛОШУБОВА Н.	Роздрібна торгівля м. Києва: трансформація формату та структури	44
ПРИСАКАР І.	Управління закладами ресторанного господарства: автоматизація бізнес-процесів	60

ФІНАНСИ ТА БАНКІВСЬКА СПРАВА

РОМЕНСЬКА К.	Механізм використання коштів при виконанні бюджетних програм	79
АНІСІМОВА Л.	Стрес-тестування банківської системи	90

ДИСКУСІЙНИЙ ПРОСТІР

ТИМЦУНИК В.,
ЧЕРЛЕНЯК І.

Концепції елітотворення та бар'єри
структурації державницької еліти

101

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ ЖУРНАЛУ "Вісник КНТЕУ"

МАЗАРАКІ А.А. – головний редактор;
ПРИТУЛЬСЬКА Н.В. – заступник головного редактора;
БАЙ С.І., ГУЛЯЄВА Н.М., ДОБІЯ М. (*Польща*), **КАЛУСЬКІ Я.** (*Польща*),
ЛАГУТІН В.Д., ЛАЦЕ Н. (*Латвія*), **ПАНКОВ Д.О.** (*Білорусь*),
РОМАТ Є.В., СУСІДЕНКО В.Т., ТКАЧЕНКО Т.І., ФІЛІС К. (*Греція*),
ЧУГУНОВ І.Я. – члени редакційної колегії з економічних наук; **БЕЛІНСЬКА С.О.,**
МЕРЕЖКО Н.В., МОКРОУСОВА О.Р., СИДОРЕНКО О.В. – члени редакційної колегії
з технічних наук; **ГАЛЯНТИЧ М.К., ГУРЖІЙ Т.О., ЛАДИЧЕНКО В.В., МАРЧУК В.М.,**
МИРОНЕНКО Н.М., ЯРМИШ О.Н. – члени редакційної колегії з правових наук;
ІВАНОВА Н.В., КОРОЛЬЧУК М.С., КОРОЛЬЧУК В.М., САМОЙЛОВ О.Є.,
СТАСЮК В.В., ТІМЧЕНКО О.В., МАКСИМЕНКО С.Д. – члени редакційної колегії
з психологічних наук; **ВАЛУЙСЬКИЙ О.О., КОНВЕРСЬКИЙ А.Є., КУЛАГІН Ю.І.,**
ОГОРОДНИК І.В., ОЖЕВАН М.А., САЙТАРЛИ І.А., ШКЕПУ М.О. – члени
редакційної колегії з філософських наук; **БАДАХ Ю.Г., КАЗЬМИРЧУК Г.Д.,**
КОРОЛЕВ Б.І., ОРЛЕНКО В.І. – члени редакційної колегії з історичних наук
МЕЛЬНИЧЕНКО С.В. – відповідальний секретар

Засновник, редакція, видавець і виготовлювач
Київський національний торговельно-економічний університет.

Завідувач редакції
С.Л. ОЛЮНІНА

Редактори: Е.Ю. КИРИЧЕНКО, І.Й. РАСКАЗОВА
Художньо-технічний редактор І.В. КРИВИЦЬКА

Свідоцтво про державну реєстрацію серія КВ № 13100-1984ПР від 23.08.2007.

Індекс журналу в Каталозі видань України на 2015 рік – 21910.

Підписано до друку 12.06.2015. Ум. друк. арк. 9.8. Тираж 250 пр. Зам. 440.
Адреса редакції, видавця, виготовлювача: вул. Кіото, 19, м. Київ-156, Україна, 02156.
Телефон редакції 518-90-92, факс: 513-85-36, e-mail: visnik@knteu.kiev.ua.

Надруковано на обладнанні КНТЕУ.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи серія ДК № 4620 від 03.10.2013.

Видається за рекомендацією Вченої ради КНТЕУ (протокол засідання № 6 від 15.05.2015).
Статті проходять рецензування. Передрук і переклади матеріалів, опублікованих у журналі,
дозволяються лише зі згоди автора та редакції

Журнал представлено в Міжнародній наукометричній базі: Російський індекс наукового цитування (РІНЦ)

© Київський національний торговельно-економічний університет, 2015

СОДЕРЖАНИЕ

ГОСУДАРСТВО И ЭКОНОМИКА

ПРИТУЛЬСКАЯ Н., МОТУЗКА Ю.	Техническое регулирование: международные практики и отечественные реалии	5
МАКОГОН И.	Государственный сектор как объект макрэкономического регулирования	21

ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВО

РОМАНЕНКО В.	Потенциал насыщения внутреннего рынка товарами отечественного производства	35
ГОЛОШУБОВА Н.	Розничная торговая г. Киева: трансформация формата и структуры	44
ПРИСАКАР И.	Управление заведениями ресторанного хозяйства: автоматизация бизнес-процессов	60

ФИНАНСЫ И БАНКОВСКОЕ ДЕЛО

РОМЕНСКАЯ Е.	Механизм использования средств при исполнении бюджетных программ	79
АНИСИМОВА Л.	Стресс-тестирование банковской системы	90

ДИСКУССИОННОЕ ПРОСТРАНСТВО

ТЫМЦУНИК В., ЧЕРЛЕНЯК И.	Концепции элитобразования и барьеры структуризации государственной элиты	101
-------------------------------------	--	-----

C O N T E N T

STATE AND ECONOMY

PRITULSKA N., MOTUZKA Y.	Technical regulation: international practices and domestic realities	5
MAKOGON I.	Public sector as an object of macroeconomic regulation	21

ENTERPRISE

ROMANENKO V.	Potential of internal market saturation with domestic products	35
GOLOSHUBOVA N.	Kyiv retail network: format and structure transformation	44
PRYSAKAR I.	Management of restaurant industry enterprises: automation of business activity	60

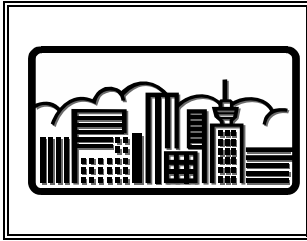
FINANCE AND BANKING

ROMENSKA K.	The mechanism of using expenditures at the budget programs execution	79
ANISIMOVA L.	Stress-testing of banking system	90

DISCUSSION SPACE

TYMTSUNIK V., CHERLENYAK I.	Concept of elite formation and barriers to structuration of state elite	101
--	---	-----

УДК 006.01(477-87)

ПРИТУЛЬСЬКА Наталія, д. т. н., професор, перший проректор
з науково-педагогічної роботи КНТЕУ

МОТУЗКА Юлія, к. т. н., доцент кафедри товарознавства
та експертизи харчових продуктів КНТЕУ

ТЕХНІЧНЕ РЕГУЛЮВАННЯ: МІЖНАРОДНІ ПРАКТИКИ ТА ВІТЧИЗНЯНІ РЕАЛІЇ

Розкрито роль та значення системи технічного регулювання як основного нетарифного бар'єру в міжнародній торгівлі, проаналізовано європейські практики системи технічного регулювання та поточний стан цієї діяльності в Україні, визначено пріоритетні напрями реформування системи технічного регулювання в Україні для створення адаптованої моделі відповідно до підходів ЄС.

Ключові слова: безпечність, директива, метрологія, оцінка відповідності, ринковий нагляд, стандартизація, технічне регулювання, технічний регламент.

Притульская Н., Мотузка Ю. Техническое регулирование: международные практики и отечественные реалии. Раскрыты роль и значение системы технического регулирования как основного нетарифного барьера в международной торговле, проанализированы европейские практики системы технического регулирования и текущее состояние этой деятельности в Украине, определены приоритетные направления реформирования системы технического регулирования в Украине для создания адаптированной модели в соответствии с подходами ЕС.

Ключевые слова: безопасность, директива, метрология, оценка соответствия, рыночный надзор, стандартизация, техническое регулирование, технический регламент.

Постановка проблеми. Створення та функціонування відкритого і прозорого ринку товарів та послуг об'єктивно потребує запровадження механізмів регулювання як способів цілеспрямованого впливу на організації та індивідів через систему економічних, правових і адміністративних методів державного втручання в економічні процеси. Визначальним щодо проблем доступу безпечної продукції на ринки збуту стає нетарифне регулювання, що здійснюється державою [1]. Із зняттям

тарифних бар'єрів з боку ЄС доступ вітчизняної продукції на європейський ринок залишається ускладненим через наявність технічних (нетарифних) бар'єрів, які створюють головну загрозу наявній світовій торговельній системі. Ці обмеження суттєво впливають на напрямки й обсяги міжнародних потоків товарів і послуг. При цьому не всі із чинних видів обмежень є протекціоністськими заходами щодо захисту внутрішнього ринку від конкуренції імпортованих товарів.

Глобалізація міжнародної торгівлі, великий вибір виробів одного і того ж функціонального призначення, але різної якості, жорстка конкуренція товаровиробників зумовили необхідність гарантувати безпечність продукції для споживача. Тому в сучасних умовах, коли спостерігається зменшення тарифів, визначальним щодо проблем доступу безпечної продукції на ринки збуту стає нетарифне регулювання. Разом з тим, саме відмінності у вимогах щодо регулювання найбільше впливають на результати торгівлі і можуть фактично нівелювати позитивні результати, досягнені у процесі її лібералізації [2].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Завдання удосконалення та гармонізації вітчизняного законодавства у сфері технічного регулювання з нормами міжнародного рівня постає нині особливо гостро. Ряд праць вітчизняних науковців, зокрема, В. Шаповал [1; 2] Л. Віткіна [3], О. Скидана [4], Л. Зінченка та О. Юхновського [5] присвячено основним положенням системи технічного регулювання та досвіду країн-членів ЄС щодо контролю безпечності харчової продукції, аналізу законодавства стосовно розміщення продукції на європейському ринку.

Метою роботи є проведення критичного аналізу кращих практик системи технічного регулювання в країнах ЄС та стану цієї діяльності в Україні, визначення пріоритетних напрямів реформування вітчизняної системи технічного регулювання.

Матеріали та методи. В основу методологічної бази дослідження покладено методи наукового пізнання, системного підходу та узагальнення, законодавчо-нормативні акти, наукові праці вітчизняних і зарубіжних вчених.

Результати дослідження. Технічне регулювання (ТР) є тим видом економічної політики, який спрямовано передусім на усунення існуючих проблем ринку товарів та послуг, пов'язаних з нерівномірним розподілом інформації між його учасниками. Згідно з положеннями Закону України "Про технічні регламенти та оцінку відповідності" [6] термін "*технічне регулювання*" тлумачиться як правове регулювання відносин у сфері визначення та виконання обов'язкових вимог до характеристик продукції або пов'язаних з ними процесів та методів виробництва, а також перевірки їх додержання шляхом оцінки відповідності та/або державного ринкового нагляду і контролю нехарчової продукції чи інших видів державного нагляду (контролю). Організацією економічного співробітництва та розвитку (OECD) [7] ТР визначається як

встановлення стандартів та контроль за їх дотриманням з метою забезпечення технічної сумісності продукції та безпеки громадян й охорони довкілля. Саме за допомогою ТР, яке доповнюють, за необхідністю, економічним регулюванням та заходами антимонопольної політики, може бути не тільки усунено недосконалість ринкового механізму, але й створено сприятливі умови для його розширення.

Головними завданнями системи технічного регулювання є забезпечення розміщення на ринку продукції, безпечної для споживачів, користувачів та навколишнього середовища, та запровадження економічної політики, спрямованої на стимулювання інновацій, підвищення конкуренції, скорочення виробничих витрат (національний рівень) та сприяння розвитку торгівлі, шляхом усунення технічних бар'єрів (міжнародний рівень).

Основними принципами системи технічного регулювання можна визначити:

- відкритість і прозорість процесу розроблення та прийняття технічних регламентів і застосування процедур оцінки відповідності;
- застосування інноваційних підходів до розв'язання проблем;
- забезпечення рівності щодо захисту прав вітчизняних та іноземних виробників.

У світовій практиці використовують такі два основні види технічного регулювання:

- приписувальне регулювання, яке визначає засоби досягнення заданих характеристик продукції (цей вид застосовують, коли визначеність є важливішою, ніж гнучкість);
- технічне регулювання, орієнтоване на результат, яке точно визначає бажані характеристики продукції, але дає змогу суб'єктам господарювання самим вибирати спосіб (технологію) досягнення заданих результатів.

Приписувальне ТР зосереджує увагу на засобах досягнення заданих характеристик продукції і можливих перешкодах на шляху економічного розвитку. Зазвичай перевагу віддають ТР, орієнтованому на результат, оскільки воно забезпечує гнучкість і відповідність характеристик продукції встановленим обов'язковим вимогам. Основна перевага цього виду регулювання полягає в тому, що воно може бути пристосоване до цілого набору технічних рішень, які дають змогу отримати один і той самий результат, забезпечуючи суб'єктам господарювання свободу у сфері інновацій та використання нових технологій.

Нормативні документи, які містять обов'язкові для виконання вимоги щодо сфери ТР, визначають, за усталеною практикою, поняттям "технічний регламент", під яким на міжнародному рівні розуміють розроблені і прийняті державою документи, що встановлюють обов'язкові технічні вимоги до продукції безпосередньо або посиланням на стандарт, технічну специфікацію чи кодекс діяльності.

Регламент визначено як документ, ухвалений органом влади, що містить обов'язкові правові норми, тобто за суттю в цьому випадку термін "regulation" відповідає українському "припис" [8]. Термін "regulation" використовують у значенні "регулювання", визначаючи ним певний вид діяльності. Українські терміни "регулювання", "регламент" та "регламентація" мають один англійський відповідник "regulation". Конкретний переклад здійснюють за контекстом оригіналу. Закон України "Про технічні регламенти та оцінку відповідності" термін "технічний регламент" визначає як нормативно-правовий акт, прийнятий Кабінетом Міністрів України, в якому сформульовано характеристики продукції або пов'язані з нею процеси чи способи виробництва, а також вимоги до послуг, включаючи відповідні положення, дотримання яких є обов'язковим. Він може також містити вимоги до термінології, позначок, пакування, маркування чи етикетування, які застосовуються до певної продукції, процесу чи способу виробництва.

Система технічного регулювання охоплює результати діяльності у таких сферах, як стандартизація, метрологія, оцінювання відповідності, акредитація органів із підтвердження відповідності, ринковий нагляд (рис. 1). Її стан свідчить про технологічний прогрес будь-якої країни, конкурентоспроможність продукції, репутацію та спроможність органів ТР.

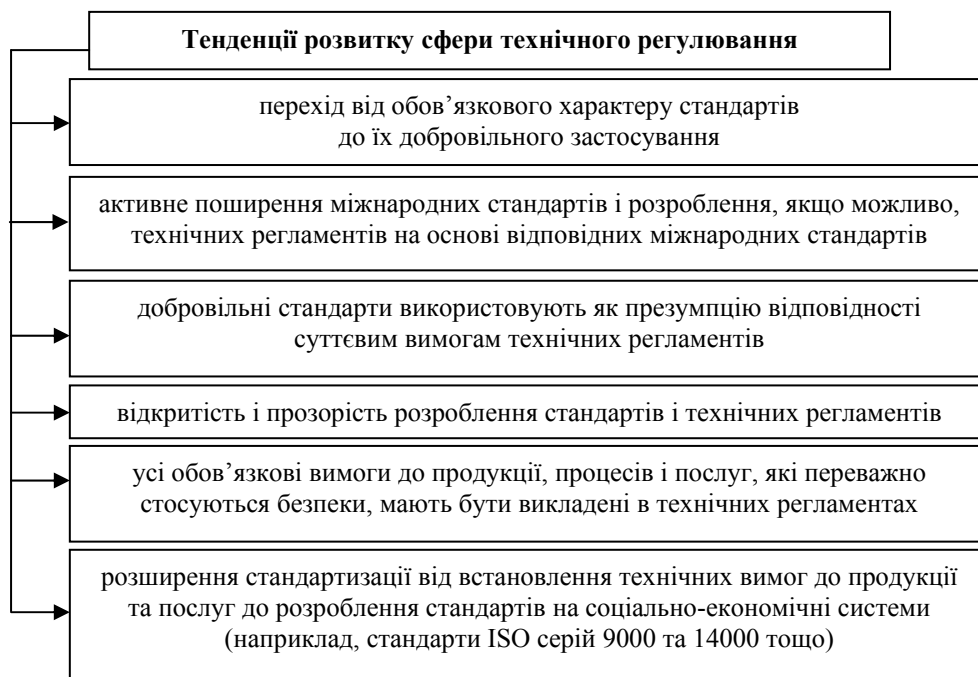

Рис. 1. Складові системи технічного регулювання

В умовах глобалізації світової економіки усі складники системи ТР мають тенденцію до уніфікації й одночасно надають додаткову гнучкість виробникам, які жорстко конкурують між собою. В той час, як метрологія вже давно стала предметом міжнародної уніфікації, лише в другій половині ХХ ст., особливо з 1970-х років, коли стандартизацію, оцінювання відповідності та акредитацію органів з оцінювання відповідності було визнано як технічні бар'єри у торгівлі, розпочався процес їх гармонізації та уніфікації. Члени ГАТТ/СОТ об'єднали свої зусилля з метою запровадження певних підходів для вирішення цієї проблеми [9]. Як результат, у сфері ТР на міжнародному рівні спостерігаються певні тенденції (рис. 2).

Для кращого розуміння вектора трансформаційних змін системи ТР в Україні доцільно проаналізувати основні концептуальні засади реформування системи технічного регулювання в країнах ЄС.

Рис. 2. Основні тенденції розвитку сфери технічного регулювання

Основними регуляторними аспектами функціонування спільного ринку Європейського Союзу є:

- регламенти, директиви та рішення ЄС регуляторного характеру, що відповідають Угодам СОТ;
- усі держави-члени або асоційовані з ЄС держави повинні впровадити у своє законодавство та практики вимоги регламентів, директив та рішень ЄС, а також європейські гармонізовані стандарти на продукцію;
- для категорій продукції, щодо яких вимоги на рівні ЄС не встановлені, діє режим загальної безпечності продукції (Директива 2001/95/ЄС);
- відповідність продукції вимогам, встановленим на рівні ЄС, є достатньою передумовою для розміщення продукції на ринку будь-якої держави-члена або асоційованої держави; будь-які додаткові вимоги стосуються лише виробників країни, що їх запровадила, а отже, зменшила конкурентоспроможність своїх виробників.

Реформування системи ТР ЄС, що розпочалося у 1985 р., мало прискорити процес гармонізації технічних регламентів з метою створення єдиного ринку в Європі. Відповідно до Рішення Ради Європи від 16 липня 1984 р. щодо стандартизації запроваджено принципи "Нового підходу" до технічної гармонізації та стандартів (Резолюція Ради Європи від 7 травня 1985 р. (85/С 136/01)). Процес гармонізації, що завершився у 1993 р., дістав назву "Новий підхід".

Основними принципами "Нового підходу" є:

- регулюється на рівні ЄС лише продукція, що становить певний ступінь ризику, (це приблизно 25 груп видів продукції, що різняться від простих електричних побутових приладів до складних машин,

медичних приладів тощо). Тобто законодавство обмежено "базовими вимогами до безпеки", що ґрунтуються на аналізі потенційних ризиків від споживання продукції;

- регулювання не стосується безпосередніх приписів щодо того, як продукція має бути спроектована і виготовлена. Натомість, воно встановлює вимоги щодо експлуатаційних характеристик, пов'язаних з безпечністю продукції відносно ризиків;

- стандарти розробляються незалежними органами із стандартизації з мінімальним втручанням з боку держави та є добровільними. Якщо виробник використовує стандарти, то вважається, що його продукція відповідає встановленим вимогам щодо безпечності;

- рівень складності процедур оцінки та підтвердження відповідності продукції вимогам безпечності на етапі виробництва продукції є пропорційним ступеню ризику, що становить продукція. Для простої продукції з низьким ступенем ризику оцінка та підтвердження відповідності здійснюються виробником. Лише для продукції з високим ступенем ризику оцінка та підтвердження здійснюються зовнішніми спеціалізованими організаціями – органами з оцінки відповідності;

- оцінка відповідності та підтвердження не здійснюються виключно державою, це вправі виконувати й органи з оцінки відповідності приватної форми власності;

- держава не втручається у проектування або виробництво товару, вона виконує лише три функції:

- законодавчу;

- акредитації, згідно з якою держава гарантує, що організації, уповноважені перевіряти продукцію на відповідність базовим вимогам (оцінка відповідності), володіють технічним вмінням і здатністю для виконання цих завдань;

- гарантування дотримання законодавства через нагляд за ринком.

Безпечність харчових продуктів є одним з головних пріоритетів політики ЄС [10; 11]. Згідно з "Новим підходом" в ЄС безпечність продукції контролює держава, а якість регулюється ринком (рис. 3). Також у країнах ЄС існує принцип про відсутність необхідності споживачеві доводити свою правоту. Натомість створюються умови для легкого встановлення причинно-наслідкових зв'язків виникнення небезпеки.

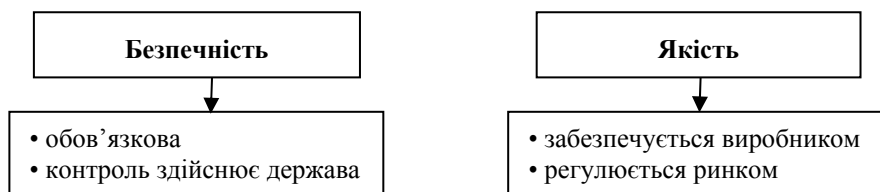

Рис. 3. Вимоги до продукції за "Новим підходом"

Практика розроблення нового законопроекту в країнах ЄС здійснюється на підставі так званої "Білої книги" (*White Paper*) [12], якій, як

правило, передує "Зелена книга" (*Green Paper*). За результатами публічних дебатів щодо безпечності харчових продуктів, ініційованих "Зеленою книгою" (1997 р.) [13], у січні 2000 р. видано "Білу книгу про безпечність харчових продуктів" (*White Paper on Food Safety*), якою започатковано створення нової правової основи щодо належного контролю виробництва харчових продуктів, кормів для тварин та їх безпечності.

Наразі в ЄС існує окрема галузь законодавства – законодавство про харчову продукцію, а в його рамках – продовольче право, яке поширюється і на корми для тварин та сільськогосподарську продукцію. Регламентом Європейського Парламенту і Ради "Про встановлення загальних принципів та вимог законодавства щодо харчових продуктів, створення Європейського органу з безпеки харчових продуктів та встановлення процедур у галузі безпеки харчових продуктів" від 28.01.2002 № 178/2002 [14] надається визначення терміна "*законодавство стосовно харчової продукції*" – це закони, підзаконні акти та адміністративні положення, що регулюють харчову продукцію взагалі і безпечність харчової продукції зокрема, як на рівні співтовариства, так і на національному рівні; вони охоплюють будь-які стадії виробництва, оброблення і розповсюдження харчової продукції, а також кормів для тварин, виготовлених для тварин або згодованих тваринам, що використовуються для виробництва харчової продукції.

З ухваленням [14] закладено основи нового законодавства щодо безпечності харчових продуктів та у січні 2002 р. засновано Європейське агентство з безпечності харчових продуктів (*European Food Safety Authority, EFSA*) [15], яке є окремою юридичною особою, незалежною від інститутів європейської спільноти. В основу європейської системи безпечності харчових продуктів покладено незалежні наукові рекомендації *EFSA* [16].

В Європейському Союзі сформовано єдину для всіх членів законодавчу та інституційну структуру контролю на основі існуючих раніше національних систем і механізмів забезпечення безпечності харчової продукції. Чинні вимоги ЄС до безпечності харчових продуктів встановлено у таких документах:

Регламент 178/2002 "Загальний закон про харчові продукти";

Регламент 852/2004 "Про гігієну харчових продуктів";

Регламент 853/2004 "Про гігієну харчових продуктів тваринного походження";

Регламент 854/2004 "Про організацію офіційного контролю продуктів тваринного походження, призначених для споживання людиною";

Регламент 882/2004 "Про офіційний контроль, здійснюваний з метою забезпечення перевірок відповідності законодавству щодо харчових продуктів та кормів, та правил щодо охорони здоров'я та добробуту тварин";

Регламент 2073/2005 щодо мікробіологічних критеріїв харчових продуктів;

4 Регламенти щодо застосування пакета гігієнічних вимог;
Регламент 183/2005 "Про гігієну кормів";
Настанови із застосування регламентів.

Регламенти ЄС [14; 17] є загальними для всіх країн ЄС та містять важливі для оцінювання національного законодавства особливості європейської системи харчової безпечності.

В європейському харчовому законодавстві одне з провідних місць посідає проблема управління ризиками, що відповідним чином відображено в документах горизонтального законодавства – регламентах ЄС. Схема виявлення та управління ризиками застосовується в тісному взаємозв'язку з широко відомими системами з управління харчовою безпекою, побудованими на основі аналізу ризиків і контролю критичних точок (*HACCP*), стандартів належної виробничої практики (*GMP*) та документів Кодексу Аліментаріус. Методом посилення у директивних документах ЄС ці системи в рамках продовольчого законодавства переведені в зону юридичної відповідальності.

У системі технічного регулювання ЄС усі показники безпечності рознесені по численних директивних документах та їх групах, наприклад, "Риба та рибні продукти", "Вода", "Харчові добавки". Під терміном "*директива ЄС*" слід розуміти нормативно-правовий документ, в якому, як правило, вказуються цілі і результати, які повинні бути досягнуті, але національній владі надається право самій вирішувати, в якій формі чи за допомогою яких процедур і механізмів це може бути здійснено.

В ЄС запроваджено практику щодо декларування відповідності, а сама декларація як документ навіть не реєструється, але лише за причини, що результатом процесу підтвердження відповідності є надання права виробнику маркувати свою продукцію знаком СЕ (від фр. *Conformité Européenne* – європейська відповідність). Важливим чинником забезпечення конкурентоспроможності продукції та збереження довіри до неї споживачів має підтвердження її відповідності вимогам законодавства третьою незалежною стороною. Сертифікація у добровільних системах, як показує закордонна практика, досить затребувана виробниками та реалізаторами продукції на ринку.

Позитивним є досвід ЄС щодо формування національних і наднаціональних систем контролю та нагляду, зокрема широке використання для цього інформаційних технологій, прикладом яких є спеціальна система швидкого оповіщення для продовольства та кормів (*RASFF*), швидкого оповіщення про небезпечні товари (непродовольча група) (*RAPEX*) основна функція яких – своєчасний обмін інформацією щодо ризиків для споживачів, пов'язаних з безпечністю товарів між країнами-членами та Комісією ЄС.

Досвід країн ЄС свідчить, що у разі існування декількох органів з контролю продукції, в тому числі продовольчої, найбільш прийнятним методом створення результативної і ефективної системи державного контролю є проведення інституційної і організаційної реформи шляхом

уповноваження однієї державної установи здійснювати контроль продовольчої продукції "від лану до столу споживача". Така установа має право делегувати частину повноважень іншим установам і організаціям за умови, що функції з управління всією системою державного контролю залишатимуться за нею. У такий спосіб вирішується проблема дублювання функцій і, головне, створюються передумови для реальної керованості загальнонаціональної системи державного контролю за безпечністю та якістю харчових продуктів.

Реформування системи технічного регулювання України, що розпочато у 2001 р. в ході подальшого переходу від адміністративно-командної до ринкової економіки, триває й донині.

Зі вступом у 2008 р. України до Світової організації торгівлі (СОТ) Уряд взяв на себе низку зобов'язань щодо подальшого реформування системи ТР. Зокрема, Україна підтвердила свій намір дотримуватися правил та принципів Угоди про технічні бар'єри в торгівлі (ТБТ) СОТ, зробити систему технічного регулювання України більш прозорою та відкритою, а також забезпечити гармонізацію своїх технічних регламентів і стандартів з міжнародними. Угода про асоціацію між ЄС та Україною, ратифікована Верховною Радою України у вересні 2014 р., передбачає створення поглибленої та всеохоплюючої зони вільної торгівлі.

Протягом 2001–2010 рр. сформовано законодавчу базу у сфері стандартизації та оцінювання відповідності [18–21], яка значною мірою відповідає міжнародним вимогам та європейській моделі технічного регулювання. Так, у 2000–2001 рр. розроблено перший пакет законів про стандартизацію, підтвердження відповідності та акредитацію органів з оцінки відповідності. У 2005 р. цей пакет законів доповнено Законом України "Про стандарти, технічні регламенти та процедури оцінки відповідності". Прийняття зазначеного пакета законів спрямовано на забезпечення відповідності законодавства України у цій сфері Угоді ТБТ СОТ.

Верховна Рада України 2 грудня 2010 р. ухвалила Закони України "Про державний ринковий нагляд і контроль нехарчової продукції" та "Про загальну безпечність нехарчової продукції", які набули чинності 6 липня 2011 р. Цими Законами в українському законодавстві закріплено відповідні положення Регламенту (ЄС) 765/2008 Європейського Парламенту та Ради, що встановлюють вимоги для акредитації та нагляду за ринком щодо реалізації продукції. З метою приведення законодавства у відповідність до Регламенту ЄС 765/2008 в частині акредитації органів з оцінки відповідності 22 грудня 2011 р. внесено зміни до Закону України "Про акредитацію органів з оцінки відповідності". Наказом Міністерства економічного розвитку і торгівлі України (далі – Мінекономрозвитку) № 608 від 25.05.2012 затверджено методичні рекомендації щодо впровадження положень директив Нового та Глобального підходів ЄС як технічних регламентів.

В узагальненому вигляді законодавчо-нормативну базу сфери технічного регулювання становлять такі закони:

"Про підтвердження відповідності" № 2406-III від 17.05.2001;

"Про акредитацію органів з оцінки відповідності" від 17.05.2001;
"Про стандартизацію" № 1315-VII від 05.06.2014;
"Про метрологію та метрологічну діяльність" № 1314-VII від 05.06.2014;
"Про технічні регламенти та оцінку відповідності" № 124-VIII від 15.01.2015;
"Про вилучення з обігу, переробку, утилізацію, знищення та подальше використання неякісної та небезпечної продукції" № 1393-XIU від 14.01.2000 ;
"Про безпечність та якість харчових продуктів" № 2863-IV від 08.09.2005 (нова редакція – Закон України "Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів" (2014 р.);
"Про захист прав споживачів" № 3161-IV від 05.12.2005;
"Про ветеринарну медицину" № 2775-III від 15.11.2001;
"Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення" № 4004-XII від 24.02.1994;
"Про державний ринковий нагляд та контроль нехарчової продукції" № 2735-VI від 02.12.2010;
"Про загальну безпечність нехарчової продукції" № 2736-VI від 02.12.2010;
"Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності" № 107-VI від 28.12.2007;
"Про відповідальність за шкоду, завдану внаслідок дефекту в продукції" № 3390-IV від 19.05.2011.

Досі залишається актуальним внесення змін до законодавства України з метою усунення наявних розбіжностей з нормативно-правовою базою України та ЄС, що може спричинити технічні бар'єри у торгівлі або унеможливити побудову такої структури системи технічного регулювання в Україні, яка б відповідала вимогам ЄС. Так, 5 червня 2014 р. Верховною Радою України прийнято новий Закон України "Про стандартизацію", відповідно до положень якого національні стандарти застосовуються на добровільній основі, крім випадків, якщо обов'язковість їх застосування встановлена нормативно-правовими актами.

Також має бути розроблена нова організаційна структура у сфері метрології, яка відповідала б вимогам Міжнародної організації законодавчої метрології та актам законодавства ЄС з питань метрології. Основні засади функціонування системи метрології в Україні закладено в Законі України "Про метрологію та метрологічну діяльність" (прийнятий 05.06.2014, набуває чинності 01.01.2016), положення якого передбачають створення в Україні ефективної та прозорої метрологічної системи з урахуванням європейських підходів, забезпечення єдності вимірювань у державі тощо.

Крім того, переглядається законодавство у сфері оцінки відповідності, яке спрямоване, у тому числі, на повне приведення законодавства України у відповідність до Угоди ТБТ СОТ, зокрема в частині

визнання технічними регламентами будь-яких нормативно-правових актів, що встановлюють обов'язкові вимоги до продукції, та на усунення тих законодавчих положень, які перешкоджають приведенню українських технічних регламентів у відповідність до директив та регламентів ЄС. Проектом Закону України "Про технічні регламенти та оцінку відповідності" (прийнятий 15.01.2015, набуде чинності орієнтовно у лютому 2016 р.) передбачається забезпечення законодавчого підґрунтя для приведення українського законодавства у цій сфері у повну відповідність з вимогами Угоди СОТ про ТБТ та актів законодавства ЄС.

У зв'язку із зростанням обсягів зовнішньоторговельних операцій в Україні не втрачає актуальності проблема виробництва якісної та безпечної харчової продукції [5]. В Україні законодавча база у продовольчій сфері сформована законами України "Про безпечність та якість харчових продуктів", "Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення" "Про захист прав споживачів" та ін. Закони України [22; 23], так само як і відповідні регламенти ЄС, не містять технічних вимог щодо продукції, а деякі категорії продукції винесені в окремі законодавчі акти. Технічні норми прямої дії містяться у таких документах відомчого рівня, як санітарні правила і норми (СанПіН, ДсанПіН), медико-біологічні вимоги і санітарні норми (МБВ і СН), гігієнічні норми (ГН), або стандартах, які взагалі мають статус добровільних. При цьому відомства, що встановлюють технічні норми і правила, часто самі здійснюють і контроль щодо їх виконання, а більшість відомчих підзаконних актів залишаються відокремленими від законодавства вищих рівнів.

Нормами та правилами Закону України "Про безпечність та якість харчових продуктів" [22] охоплена вся харчова галузь. Враховуючи необхідність виконання положень Угоди між Україною та ЄС, вагома роль відводиться забезпеченню безпечності харчових продуктів. На вимогу часу проведено обговорення Закону України "Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо харчових продуктів", яким передбачено запровадження ряду новацій. Зокрема, створення єдиного державного органу (компетентного органу), який здійснюватиме контроль за харчовими продуктами, іншими об'єктами санітарних заходів, прив'язка періодичності проведення державного контролю до ризику для здоров'я людини, який може нести продукція, встановлення вимог щодо відстеження продукції тощо. Подальшими кроками з адаптації харчового законодавства до законодавства ЄС повинно стати усунення невідповідностей в термінологічному апараті Закону та інших законів України у сфері безпечності та щодо окремих показників якості [22; 24].

Слід констатувати, що в Україні недостатньо уваги приділяється питанням участі в міжнародних інформаційних системах, як і питанням створення національних систем оповіщення про небезпечні товари за прикладом практик країн ЄС. Перелік продукції, що підлягає

обов'язковій сертифікації в Україні, було суттєво скорочено, а оцінювання відповідності – замінено декларуванням. Крім того, недостатньо розвинена добровільна сертифікація, а рівень інформування про неї споживачів досить низький.

В Україні триває реформа щодо оптимізації системи центральних органів виконавчої влади. Постановою Кабінету Міністрів України від 10.09.2014 № 442 "Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади" [25] утворено Державну службу України з питань безпеки харчових продуктів та захисту споживачів (Держспоживслужба) шляхом реорганізації та об'єднання Державної ветеринарної та фітосанітарної служби, Державної інспекції з питань захисту прав споживачів і Державної санітарно-епідеміологічної служби. На Службу, що утворюється, покладено функції з реалізації державної політики, які виконували органи, що припиняють діяльність, а також функції із здійснення: державного контролю (нагляду) за дотриманням вимог щодо формування, встановлення та застосування державних регульованих цін; державного нагляду (контролю) у сфері туризму та курортів; сертифікації насіння і садивного матеріалу; а також функції із захисту прав споживачів виробів з дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння.

Доцільність створення Держспоживслужби мотивується такими завданнями, як:

- впровадження регуляторної моделі, що передбачає кількість та функції контролюючих органів відповідно до стандартів ЄС;
- досягнення прийняттого рівня адаптації системи державного контролю у відповідних сферах до європейської моделі;
- удосконалення державного контролю у відповідних сферах регулювання, зокрема, через уніфікацію процедур державного контролю;
- визнання еквівалентності системи державного контролю країнами, до яких вітчизняні виробники планують експортувати продукцію і, відповідно, відкриття ринків таких країн для цієї продукції;
- скорочення кількості державних лабораторій приблизно у 5–7 разів;
- усунення дублювання інспектування, що проводяться на підприємствах; зменшення адміністративного тиску на підприємців через скорочення регулятивних функцій органів виконавчої влади.

Разом з тим, відповідно до Стратегії сталого розвитку "Україна–2020" [26] дві реформи визначено окремо: реформа у сфері забезпечення безпеки та якості харчових продуктів та реформа у сфері захисту прав споживачів. Реальні ж дії щодо створення Держспоживслужби і проекту нової редакції Закону України "Про захист прав споживачів" свідчать про порушення принципу дотримання пріоритету інтересів споживачів порівняно з інтересами будь-яких корпоративних груп згідно з Керівними принципами ООН щодо захисту прав споживачів. Так, створення Держспоживслужби передбачає поєднання двох зазначених реформ в одну, однак, у рамках системи захисту прав споживачів знаходяться всі сектори та сегменти споживчого ринку,

серед переліку яких у тому числі харчові продукти, і жоден із секторів не може бути винесений поза систему захисту прав споживачів або, тим більше, поставлений над нею.

Висновки. На сьогодні нагальними для вирішення в системі технічного регулювання України залишаються завдання щодо:

- прийняття національних стандартів, що є ідентичними до відповідних міжнародних і європейських стандартів;
- остаточного переходу від обов'язкової сертифікації до оцінки відповідності, запровадження добровільності стандартів, удосконалення законодавства у сфері безпечності харчової продукції та лікарських засобів;
- подальшого прийняття технічних регламентів для нехарчової продукції, що відповідатимуть належним директивам і регламентам ЄС;
- повномасштабного реформування системи стандартизації, метрології, ринкового нагляду;
- зміцнення технологічних можливостей та компетентності лабораторій.

На адаптацію українського законодавства у сфері ТР до сучасного стану технічного прогресу через приведення його у відповідність із законодавством ЄС спрямований проект Стратегії розвитку системи технічного регулювання на період до 2020 р. [27], головною метою якої є модернізація економіки України та забезпечення конкурентоспроможності вітчизняної продукції шляхом поступової інтеграції України до внутрішнього ринку ЄС, подолання технічних бар'єрів у торгівлі між Україною та ЄС та зміцнення її позицій на світових ринках через визнання української системи технічного регулювання на європейському та міжнародному рівнях.

Таким чином, проведений критичний аналіз системи технічного регулювання ЄС та України свідчить, що для усунення технічних бар'єрів у торгівлі першочерговим є не лише вдосконалення законодавства у цій сфері, але й спрямування зусиль на усунення дублювання вимог, подальше вдосконалення та оптимізацію діяльності органів державної влади. Пріоритетним завданням у сфері технічного регулювання в Україні є створення адаптованої до європейської системи моделі, яка б відповідала потребам сучасної ринкової економіки, гарантувала безпечність продукції, що вводиться в обіг, забезпечувала ефективне регулювання і поліпшення ділового середовища, сприяючи інтеграції України у світовий економічний простір.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Шаповал В. Система технічного регулювання країн Митного союзу / В. Шаповал // Стандартизація, сертифікація, якість. — 2012. — № 2. — С. 15–21.
2. Шаповал В. Міжнародна практика і досвід технічного регулювання / В. Шаповал // Стандартизація, сертифікація, якість. — 2011. — № 2. — С. 15–21.
3. Віткін Л. Франція. Болгарія. Подальший розвиток системи технічного регулювання у Європейському Союзі / Л. Віткін // Стандартизація, сертифікація, якість. — 2009. — № 6. — С. 19–24.

4. Скидан О. Система оперативного оповіщення про ситуацію у сфері харчових продуктів в ЄС: корисний досвід для України / О. Скидан // Стандартизація, сертифікація, якість. — 2007. — № 4. — С. 54–58.
5. Зінченко Л. Продовольче безправ'я / Л. Зінченко, О. Юхновський // Дзеркало тижня. — 2008. — № 42. — Режим доступу : <http://www.dt.ua/3000/3320/64600>.
6. Закон України "Про технічні регламенти та оцінку відповідності" від 15.01.2015 № 124—VIII. — Режим доступу : rada.gov.ua.
7. *Relationships between regulation and competition authorities* (Сфера регулювання та уповноважені органи). — Париж, 1999.
8. *Information notes on good practice for technical regulation* (Інформаційні матеріали щодо усталеної практики технічного регулювання). — АРЕС, 2000.
9. Угода про технічні бар'єри в торгівлі // Інформ. бюл. з міжнар. стандартизації. — 2005. — № 1. — С. 84–97.
10. *Food safety* (Безпечність харчових продуктів) // Official web-site Euroglossary 2006 (Офіційний веб-сайт Єврогласарій 2006). — Режим доступу : http://europa.dovidka.com.ua/b.html#Food_safety.
11. *Food safety* (Безпечність харчових продуктів) // Official web-site European Union (Офіційний веб-сайт Європейського Союзу). — Режим доступу : http://europa.eu/pol/food/index_en.htm.
12. *Green Papers* (Зелені книги) // Official web-site Euroglossary 2006 (Офіційний веб-сайт Єврогласарій 2006). — Режим доступу : http://europa.dovidka.com.ua/z.html#_Green_Paper.
13. *White Papers* (Білі книги) // Official web-site Euroglossary 2006 (Офіційний веб-сайт Єврогласарій 2006). — Режим доступу : http://europa.dovidka.com.ua/b.html#_White_Papers.
14. Regulation (EC) № 178/2002 of the European Parliament and of the Council of 28 January 2002 laying down the general principles and requirements of food law, establishing the European Food Safety Authority and laying down procedures in matters of food safety (Регламент (ЄС) № 178/2002 Європейського парламенту і Ради від 28.01.2002 "Про встановлення загальних принципів та вимог законодавства щодо харчових продуктів, створення Європейського агентства з безпеки харчових продуктів та встановлення процедур з питань безпеки харчових продуктів") // Web-site eur-lex. — Режим доступу : <http://eur-lex.europa.eu>.
15. About EFSA (Про Європейське агентство з безпеки харчових продуктів) // Web-site European Food Safety Authority. — Режим доступу : <http://www.efsa.europa.eu/en/aboutefsa.htm>.
16. Грищенко Ф. Європейська система безпеки харчових продуктів. Історія створення / Ф. Грищенко // Стандартизація, сертифікація, якість. — 2013. — № 1. — С. 40–43.
17. Регламент Європейського Парламенту і Ради "Про офіційні заходи контролю, які застосовуються для забезпечення підтвердження відповідності з кормовим та харчовим законодавством, правилами здоров'я та захисту тварин" від 29.04.2004 № 882/2004/ЄС // Web-site eur-lex. — Режим доступу : <http://eur-lex.europa.eu>.
18. Закон України "Про стандартизацію" від 05.06.2014 № 1315-VII. — Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>.
19. Закон України "Про підтвердження відповідності" від 17.05.2001 № 2406 (зі змін.). — Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>.

20. Закон України "Про акредитацію органів з оцінки відповідності" від 17.05.2001 № 2407 (зі змін.). — Режим доступу : [http:// zakon.rada.gov.ua](http://zakon.rada.gov.ua).
21. Закон України "Про технічні регламенти та оцінку відповідності" від 15.01.2015 № 124-VIII. — Режим доступу : <http:// zakon.rada.gov.ua>.
22. Закон України "Про безпечність та якість харчових продуктів" № 2863-IV від 08.09.2005 (нова ред. Закон України "Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів" від 01.01.2015). — Режим доступу : <http:// zakon.rada.gov.ua>.
23. Закон України "Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення" від 24.02.1994 № 4004-XII (зі змін.). — Режим доступу : <http:// zakon.rada.gov.ua>.
24. Кузнєцов Г. Презентація нової редакції Закону України "Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо харчових продуктів" / Г. Кузнєцов. — Режим доступу : <http://www.ier.com.ua>.
25. Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади : Постанова Кабінету Міністрів України від 10 верес. 2014 р. № 442. — Режим доступу : <http://kmu.gov.ua>.
26. Стратегія сталого розвитку "Україна-2020" : Указ Президента України № 5/2015 від 12.01.2015. — Режим доступу : <http://www.president.gov.ua>.
27. Стратегії розвитку системи технічного регулювання на період до 2020 року : проект Розпорядження Кабінету Міністрів України. — Режим доступу : <http://www.easybusiness.in.ua>.

Стаття надійшла до редакції 26.05.2015.

Pritulska N., Motuzka Y. Technical regulation: international practices and domestic realities.

Background. *The globalization of international trade, a wide choice of products of the same functional purpose, but which differ by quality level, tough competition of producers have caused a need to guarantee the safety of products for consumers. The differences in the technical specifications greatly impact the trade, that's why a problem of national legislation's improvement and harmonization to the norms of international one has become especially important.*

The aim of the study is critical analysis of the best practices of technical regulation systems in countries of EU and current state of this activity in Ukraine, identifying national system's of technical regulation reforming priority directions.

Material and methods. *The basis of methodological base of research is the methods of scientific knowledge, a systematic approach and synthesis, legislative and regulatory acts, scientific works of domestic and foreign scientists.*

Results. *In EU countries the same for all members legislative and institutional structure of control, based on pre-existing national systems and mechanisms to ensure food safety, has been formed. Thus one of the leading places takes problem of risk management that is appropriately reflected in EU regulations. Relevant amendments to legislation to eliminate existing discrepancies with national and European regulatory regulation base remain essential for Ukraine now. Also, in our country the system of central executive bodies is being reformed. Its aim is to eliminate duplicative requirements and optimization of their activities.*

Conclusion. *The priority task of technical regulation in Ukraine is the creation of mode, which is adapted to the norms of EU system. This system should meet the needs of modern market economy, guarantee safety of products, which are introduced into circulation, provide effective regulation and improve business environment and facilitate the integration of Ukraine into the world economy.*

Keywords: safety, guideline, metrology, correspondence evaluation, market control, standardization, technical regulation, technical order.

REFERENCES

1. *Shapoval V.* Systema tehničnogo reguljuvannja kraj'n Mytnogo sojuzu / V. Shapoval // Standartyzacija, sertyfikacija, jakist'. — 2012. — № 2. — S. 15–21.
2. *Shapoval V.* Mizhnarodna praktyka i dosvid tehničnogo reguljuvannja / V. Shapoval // Standartyzacija, sertyfikacija, jakist'. — 2011. — № 2. — S. 15–21.
3. *Vitkin L.* Francija. Bolgarija. Podal'shyj rozvytok systemy tehničnogo reguljuvannja u Jevropejs'komu Sojuzi / L. Vitkin // Standartyzacija, sertyfikacija, jakist'. — 2009. — № 6. — S. 19–24.
4. *Skydan O.* Systema operatyvnogo opovishhennja pro sytuaciju u sferi harchovyh produktiv v JeS: korysnyj dosvid dlja Ukrai'ny / O. Skydan // Standartyzacija, sertyfikacija, jakist'. — 2007. — № 4. — S. 54–58.
5. *Zinchenko L.* Prodovol'che bezprav'ja / L. Zinchenko, O. Juhnovs'kyj // Dzerkalo tyzhnja. — 2008. — № 42. — Rezhym dostupu : <http://www.dt.ua/3000/3320/64600>.
6. Zakon Ukrai'ny "Pro tehnični reglamenti ta ocinku vidpovidnosti" vid 15.01. 2015 № 124—VIII. — Rezhym dostupu : rada.gov.ua.
7. *Relationships between regulation and competition authorities (Sfera reguljuvannja ta upovnovazheni organy).* — Paryzh, 1999.
8. *Information notes on good practice for technical regulation (Informacijni materialy shhodo ustalenoj praktyky tehničnogo reguljuvannja).* — APEC, 2000.
9. Uгода pro tehnični bar'jery v torgivli // Inform. bjul. z mizhnar. standartyzacij'. — 2005. — № 1. — S. 84–97.
10. *Food safety (Bezpechnist' harchovyh produktiv)* // Official web-site Euroglossary 2006 (Oficijnyj veb-sajt Jevroglosarij 2006). — Rezhym dostupu : http://europa.dovidka.com.ua/b.html#Food_safety.
11. *Food safety (Bezpechnist' harchovyh produktiv)* // Official web-site European Union (Oficijnyj veb-sajt Jevropejs'kogo Sojuzu). — Rezhym dostupu : http://europa.eu/pol/food/index_en.htm.
12. *Green Papers (Zeleni knygy)* // Official web-site Euroglossary 2006 (Oficijnyj veb-sajt Jevroglosarij 2006). — Rezhym dostupu : http://europa.dovidka.com.ua/z.html#_Green_Paper.
13. *White Papers (Bili knygy)* // Official web-site Euroglossary 2006 (Oficijnyj veb-sajt Jevroglosarij 2006). — Rezhym dostupu : http://europa.dovidka.com.ua/b.html#_White_Papers.
14. Regulation (EC) № 178/2002 of the European Parliament and of the Council of 28 January 2002 laying down the general principles and requirements of food law, establishing the European Food Safety Authority and laying down procedures in matters of food safety (Reglament (JeC) № 178/2002 Jevropejs'kogo parlamentu i Rady vid 28.01.2002 "Pro vstanovlennja zagal'nyh pryncypiv ta vymog zakonodavstva shhodo harchovyh produktiv, stvorennja Jevropejs'kogo agentstva z bezpechnosti harchovyh produktiv ta vstanovlennja procedur z pytan' bezpechnosti harchovyh produktiv") // Web-site eur-lex. — Rezhym dostupu : <http://eur-lex.europa.eu>.
15. About EFSA (Pro Jevropejs'ke agentstvo z bezpechnosti harchovyh produktiv) // Web-site European Food Safety Authority. — Rezhym dostupu : <http://www.efsa.europa.eu/en/aboutefsa.htm>.
16. *Gryshhenko F.* Jevropejs'ka systema bezpechnosti harchovyh produktiv. Istorija stvorennja / F. Gryshhenko // Standartyzacija, sertyfikacija, jakist'. — 2013. — № 1. — S. 40–43.
17. Reglament Jevropejs'kogo Parlamentu i Rady "Pro oficijni zahody kontrolju, jaki zastosovujut'sja dlja zabezpechennja pidtverdzhennja vidpovidnosti z kormovym ta harchovym zakonodavstvom, pravylamy zdorov'ja ta zahystu tvaryn" vid 29.04.2004 № 882/2004/JeC // Web-site eur-lex. — Rezhym dostupu : <http://eur-lex.europa.eu>.
18. Zakon Ukrai'ny "Pro standartyzaciju" vid 05.06.2014 № 1315-VII. — Rezhym dostupu : <http://zakon.rada.gov.ua>.
19. Zakon Ukrai'ny "Pro pidtverdzhennja vidpovidnosti" vid 17.05.2001 № 2406 (zi zmin.). — Rezhym dostupu : <http://zakon.rada.gov.ua>.
20. Zakon Ukrai'ny "Pro akredytaciju organiv z ocinky vidpovidnosti" vid 17.05.2001 № 2407 (zi zmin.). — Rezhym dostupu : <http://zakon.rada.gov.ua>.

21. Закон Ukrainy "Pro tehnicni reglamenti ta ocinku vidpovidnosti" vid 15.01.2015 № 124-VIII. — Rezhym dostupu : [http:// zakon.rada.gov.ua](http://zakon.rada.gov.ua).
22. Закон Ukrainy "Pro bezpechnist' ta jakist' harchovyh produktiv" № 2863-IV vid 08.09.2005 (nova red. Zakon Ukrainy "Pro osnovni pryncypy ta vymogy do bezpechnosti ta jakosti harchovyh produktiv" vid 01.01.2015). — Rezhym dostupu : [http:// zakon.rada.gov.ua](http://zakon.rada.gov.ua).
23. Закон Ukrainy "Pro zabezpechennja sanitarnogo ta epidemichnogo blagopoluchchja naselennja" vid 24.02.1994 № 4004-XII (zi zmin.). — Rezhym dostupu : [http:// zakon.rada.gov.ua](http://zakon.rada.gov.ua).
24. *Kuznjecov G.* Prezentacija novoi' redakcii' Zakonu Ukrainy "Pro vnesennja zmin do dejakyh zakonodavchyh aktiv Ukrainy shhodo harchovyh produktiv" / G. Kuznjecov. — Rezhym dostupu : <http://www.ier.com.ua>.
25. Pro optymizaciju systemy central'nyh organiv vykonavchoi' vlady : Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 10 veres. 2014 r. № 442. — Rezhym dostupu : <http://kmu.gov.ua>.
26. Strategija stalogo rozvytku "Ukraina-2020" : Ukaz Prezydenta Ukrainy № 5/2015 vid 12.01.2015. — Rezhym dostupu : [http:// www.president.gov.ua](http://www.president.gov.ua).
27. Strategii' rozvytku systemy tehnicnogo reguljuvannja na period do 2020 roku : proekt Rozporjadzhennja Kabinetu Ministriv Ukrainy. — Rezhym dostupu : [http:// www.easybusiness.in.ua](http://www.easybusiness.in.ua).

УДК 33.012.332

МАКОГОН Іван, головний економіст-фінансист відділу прогнозування акцизного податку, митних та інших платежів управління прогнозування доходів Департаменту податкової, митної політики та методології бухгалтерського обліку Міністерства фінансів України

ДЕРЖАВНИЙ СЕКТОР ЯК ОБ'ЄКТ МАКРОЕКОНОМІЧНОГО РЕГУЛЮВАННЯ

Розглянуто підходи до ролі державного сектора у розвитку національної економіки. Розкрито сутність та визначено проблеми управління державним сектором економіки, окреслено напрями його реформування. Обґрунтовано, що підвищення ефективності функціонування державного сектора залежить від ступеня розуміння економічної сутності механізму його управління та основних факторів, що визначають його розвиток.

Ключові слова: державний сектор, сектор державного управління, система управління державним сектором, нефінансові державні корпорації, фінансові державні корпорації.

© Макогон І., 2015

ISSN 1727-9313. ВІСНИК КНТЕУ. 2015. № 3 ===== 21

Макогон И. Государственный сектор как объект макроэкономического регулирования. Рассмотрены подходы к роли государственного сектора в развитии национальной экономики. Раскрыта сущность и определены проблемы управления государственным сектором экономики, очерчены направления его реформирования. Обосновано, что повышение эффективности функционирования государственного сектора зависит от степени понимания экономической сущности механизма его управления и основных факторов, определяющих его развитие.

Ключевые слова: государственный сектор, сектор государственного управления, система управления государственным сектором, нефинансовые государственные корпорации, финансовые государственные корпорации.

Постановка проблеми. Стратегічні прагнення України до рівноправного партнерства в європейському співтоваристві потребують посиленої уваги до проблем ефективності управління державним сектором. За допомогою механізму управління державним сектором забезпечується відтворювальний процес, створюються умови для реалізації соціальних програм, збереження навколишнього середовища, стимулювання науково-технічного прогресу, підтримки обороноздатності країни. Для ефективного виконання державних функцій необхідні економічні, технологічні передумови, розвинене інституційне середовище: норми і правила, що забезпечують використання цих передумов, чітке визначення ролі, яку держава відіграє в конкретних умовах розвитку економіки, здатність держави законодавчо визначати, фінансувати і практично реалізовувати прийняті законодавчі норми.

Пропорції секторального поділу економіки визначаються потребами відтворення суспільства в цілому. В економічній науці існують різні підходи до ролі державного сектора у забезпеченні економічного зростання. Водночас основним завданням економічної політики є створення нової системи управління суспільними фінансами, що орієнтується на оптимальне поєднання ринкових механізмів і державного управління.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок у розвиток теоретико-методологічних засад функціонування державного сектора економіки зробили такі вітчизняні науковці, як: В. Геєць, М. Долішній, С. Дрига, А. Мазаракі, Т. Мельник, В. Пила, О. Рудченко та ін. [1–6].

Серед вагомих наукових досліджень зарубіжних вчених у сфері управління державним сектором праці Дж. Кейнса, А. Пігу, А. Сміта, В. Ойкена, Р. Масгрейва, Дж. Стігліца [7–13] тощо. Разом з тим, на сьогодні важливим завданням є визначення ролі державного сектора у забезпеченні розвитку національної економіки в умовах трансформації.

Мета статті – розкриття ролі державного сектора в розвитку національної економіки та визначення завдань його реформування.

Матеріали та методи. У науковій статті застосовано сукупність методів і підходів, що дозволило реалізувати концептуальну єдність

дослідження. Аксиоматичний метод використано під час розгляду певних положень як вихідних аксіом, історичний – при дослідженні теорій впливу державного сектора на економіку, діалектичний та структурний – для розкриття сутності та ролі державного сектора у національній економіці.

Результати дослідження. Держава є джерелом законів, що визначають найважливіші інститути ринкової економіки. Забезпечення прав власності, що становить основу ринкової економіки, є найважливішою прерогативою держави. З іншого боку, ефективно функціонуюча ринкова економіка створює передумови для виконання державою покладених на неї функцій – за рахунок не тільки формування державних доходів, а й створення основ для формування та розвитку демократичних інститутів.

Діяльність держави необхідна насамперед у випадках так званих "провалів ринку", які виникають в умовах монополії, нестачі або асиметрії інформації, при появі зовнішніх ефектів економічної діяльності, а також в умовах різних форм прояву соціальної несправедливості. За аналогією з "провалами ринку" сучасна теорія виділяє категорію так званих "провалів" державної економічної діяльності, яка, будучи надмірною, спонукає до утворення додаткових витрат для економіки, стримує економічне зростання, знижує економічну ефективність суб'єктів господарювання.

Сучасні теорії впливу державного сектора на економіку представлені в основному двома напрямками в економічній теорії: неокласичним і кейнсіанським.

Основним ідеологом активного втручання держави в економіку став англійський економіст Дж. Кейнс. Кейнсіанська політика передбачає стимулювання сукупного ефективного попиту шляхом спонукання до інвестування приватного капіталу, а також через державне фінансування суспільних робіт та певний перерозподіл національного доходу через бюджет на користь незаможних верств населення [7]. Цільовими пріоритетами кейнсіанської політики є забезпечення зайнятості і стабільності економічного зростання, а інструментами – державний бюджет та грошово-кредитна політика. На думку Дж. Кейнса, ринковий механізм не в змозі забезпечити стабільне економічне зростання і повну зайнятість, і саме тому необхідне втручання держави.

Прихильники неокласичної теорії (К. Менгер, Ф. фон Візер, Е. фон Бем-Баверк, У. Джевонс і Л. Вальрас, Дж. Кларк, І. Фішер, А. Маршалл і А. Пігу) виходять з постулату про тенденцію капіталістичної економіки до рівноваги, стійкості і стабільності. На їх думку, ринок і конкуренція, гнучкість цін – ефективні механізми встановлення економічної рівноваги.

Визнаючи роль держави у забезпеченні економічного зростання, А. Пігу пропонував узгодити приватні та громадські інтереси з чисто

неокласичних позицій. Узгодження зазначених інтересів пропонувалося на основі забезпечення рівності приватного і суспільного граничного продуктів, перерозподілу доходів там, де конкуренція є неефективною через використання державою таких економічних інструментів, як податки та пільгові ціни [8].

Криза державного управління ринковою економікою на основі кейнсіанського вчення, яка повною мірою виявилася в 1970-ті роки, активізувала серед економістів пошуки ефективних методів оздоровлення економіки. За часів правління уряду М. Тетчер у Великобританії і адміністрації Р. Рейгана у США концепція управління державним сектором почала змінюватися. Трансформаційні зміни були пов'язані з виникненням теорії "економіки пропозиції", представниками якої є Р. Хол, Г. Талок, Й. Броузон, М. Ротбот, А. Лаффер. Одним з основних положень цієї теорії є зменшення втручання держави в економічні процеси та стимулювання підприємництва. Важлива роль при цьому відводилася системі державних фінансів, зокрема, зменшенню рівня податкового навантаження на економіку, обсягу державних видатків. Разом з тим, прихильники теорії виходять з того, що в економіці існують стійкі причини, які зумовлюють відхилення від стабільного зростання і оптимального використання ресурсів, а для їх коригування необхідна держава.

Інтереси держави, як вважав А. Сміт, не повинні виходити за межі проблем збереження власності, організації грошового обігу, громадського правопорядку. Вільна гра ринкових сил становить сутність саморегулювання цін, заробітної плати, зайнятості, заощаджень, інвестицій. Саморегуляція можлива в умовах, коли суб'єкти ринку переслідують свій приватний інтерес і не володіють економічною владою, достатньою для нав'язування своїх правил функціонування ринку [9]. Історичний досвід доводить, що продавці та покупці постійно прагнуть уникати конкуренції і встановлювати монополію як з боку попиту, так і пропозиції. Це пояснюється тим, що конкуренція створює середовище постійного перерозподілу власності, яке для певних учасників ринку означає радикальні зміни соціальної приналежності, джерел доходів.

Відповідно до концепції соціального ринкового господарства В. Ойкена держава повинна встановити деякі умови порядку у хаосі вільного ринку. Необхідність впорядкування функціонування конкурентного ринку зумовлена слабкістю його внутрішніх сил. Тому спектр діяльності держави включає: формування конкурентного механізму на основі визначення "правил гри"; створення умов щодо подолання соціальних, регіональних та інших диспропорцій, які перешкоджають розвитку конкурентного середовища; створення порядку зовнішньоекономічної діяльності, розширення конкурентних відносин [10].

Представники інституціонального напрямку: Т. Веблен, Д. Коммонс, Г. Адамс, К. Эйрс, М. Уэсли Клэр, Д. Кеннет виходять із системного

характеру зв'язку економіки, технологій, нормативно-правової та моральної складових життя суспільства. Зокрема, зазначають, що інтереси окремих господарюючих суб'єктів переважають над інтересами інших учасників і суспільства в цілому. Результатом відстоювання приватного інтересу стає поява монополій. Відповідно, уникнути цього можливо тільки за втручання держави.

Таким чином, важливими завданнями забезпечення економічного зростання є визначення не тільки оптимального рівня державного втручання в економіку, а й частки державного сектора, що виступає основою для виконання державою своїх функцій. Формування інституційної структури державного сектора та чітке визначення його меж та підсекторів, які належать до відповідних рівнів влади, є важливою передумовою забезпечення ефективності системи управління суспільними фінансами на національному та субнаціональному рівнях. Виділення державного сектора на національному та субнаціональному рівнях дає можливість здійснювати зіставлення структур власності, фінансових потоків, аналіз фінансової діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування, зокрема, визначати ступінь впливу державної політики на прибутковість приватних корпорацій, домашніх домогосподарств.

Як зазначає Р. Масгрейв, ядро теорії державного сектора порушує питання про те, які послуги повинні забезпечуватися державою і в яких масштабах [11]. Один ринковий механізм не може виконувати всі економічні функції. Державна політика необхідна для управління, коригування та доповнення певних його аспектів. Цей факт є важливим, оскільки означає, що відповідний розмір державного сектора значною мірою є питанням технічного, а не ідеологічного порядку [12].

На думку Дж. Стігліца, серед найбільш важливих проблем забезпечення економічного зростання є розумне співвідношення між державним і приватним секторами, а також те, яким чином органи влади можуть більш ефективно досягати своїх цілей [13].

Нині держава є вагомим учасником національної економіки будь-якої країни. Рівень участі при цьому визначається сформованою моделлю економіки певної країни, політичним устроєм, соціальною роллю держави в забезпеченні розвитку суспільства.

В економічній науці економіка розглядається як система раціонального й ефективного використання ресурсів з метою задоволення потреб населення. З точки зору виробництва, економіка відображає систему економічних взаємозв'язків у суспільстві, в основу яких покладено переважаючий тип власності.

Сучасна національна економіка за своєю структурою класифікується за двома напрямками: секторальним і галузевим. У розвинених країнах секторальний поділ економіки здійснюється на основі використання міжнародних стандартів, зокрема "Керівництва по статистиці

державних фінансів 2001 р." [14] та "Системи національних рахунків 2008 р." [15]. Відповідно до зазначених стандартів економіка країни в цілому поділяється на п'ять секторів – інституційних одиниць, що мають подібні цілі.

Нефінансових корпорацій, у складі якого структури, створювані з метою виробництва товарів і надання нефінансових послуг для реалізації на ринку.

Фінансових корпорацій, основою якого є структури, що надають фінансові послуги на ринку.

Державного Управління, до якого належать органи управління центрального та місцевого рівнів, некомерційні бюджетні організації, фонди соціального страхування.

Некомерційних організацій, що здійснюють обслуговування домашніх господарств, який складається з усіх некомерційних організацій-резидентів за винятком контрольованих та тих, які в основному фінансуються органами державного управління, надають неринкові товари або послуги домашнім господарствам.

Домашніх господарств, що складається з невеликих груп фізичних осіб, які проживають спільно, повністю або частково об'єднують свої доходи, майно і спільно споживають певні види товарів і послуг.

Крім цих п'яти секторів, існує ще й так званий сектор решти світу, в складі якого враховуються всі інституційні одиниці-нерезиденти, які здійснювали операції або мали якісь інші економічні взаємозв'язки з одиницями-резидентами. Сукупність фінансів інституційних одиниць кожного сектора у їх взаємодії між собою та іншими секторами утворює фінанси секторів економіки. Кошти, що мобілізуються через систему державних фінансів, використовуються для фінансування загальнодержавних потреб, які не можуть бути забезпечені за рахунок приватного підприємництва.

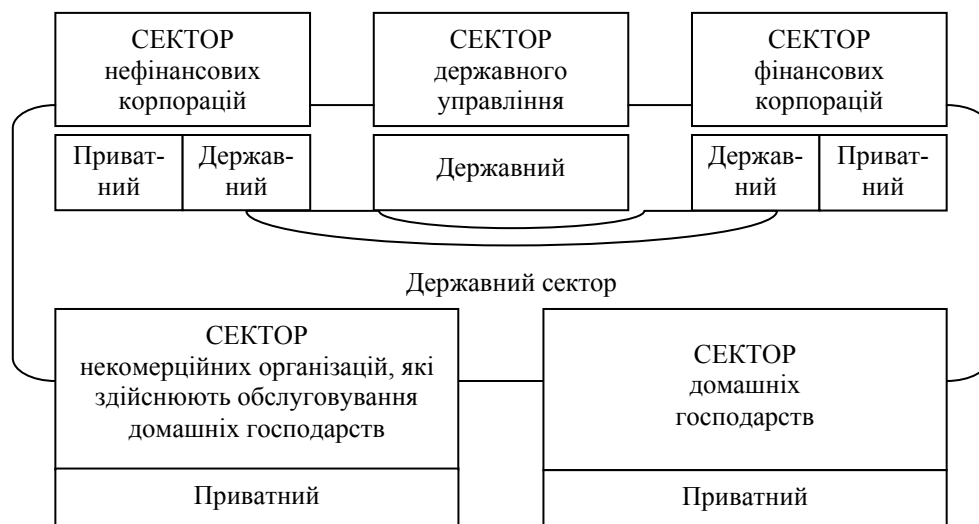
Важливо відмітити, що в сектори нефінансових і фінансових корпорацій включаються тільки ринкові виробники, а в сектори державного управління, домашніх господарств, некомерційних організацій, що обслуговують домашні господарства, – неринкові виробники.

Для відокремлення ринкового виробника, що продає ринкову продукцію, від неринкового, який продає неринкову продукцію, в "Системі національних рахунків" та "Статистиці державних фінансів" застосовується категорія економічно значущих цін. Ціна є економічно значущою, якщо вона кількісно значима з точки зору пропозиції або попиту і призначена для повного усунення існуючого надмірного попиту. Передбачається, що ринкова продукція продається на ринку за економічно значущими цінами. Неринкова продукція складається з товарів і послуг, які надаються іншим інституційним одиницям або суспільству в цілому безкоштовно або за цінами, що не є економічно значущими.

Державний сектор утворює сектор державного управління, що включає органи влади різних рівнів, підвідомчі їм установи та державні інституційні одиниці, що входять в сектори нефінансових і фінансових корпорацій (рисунки). Система державних фінансів включає сукупність державного та місцевих бюджетів, державні цільові фонди, фінанси підприємств і організацій державної та комунальної форм власності, державний кредит, державні фінансові інститути.

Згідно з "Керівництвом по статистиці державних фінансів 2001 р." державний сектор включає чотири підсектори:

- *нефінансові державні корпорації* – усі нефінансові корпорації-резиденти, контрольовані одиницями сектора державного управління або іншими державними корпораціями;
- *фінансові державні корпорації*, крім грошово-кредитних – усі фінансові корпорації-резиденти, контрольовані одиницями сектора державного управління або іншими державними корпораціям, за винятком центрального банку та інших державних депозитних корпорацій;

Державний сектор та його зв'язок з іншими інституційними секторами економіки
(розроблено автором за даними [14])

• *грошово-кредитні державні корпорації*, крім центрального банку – всі депозитні корпорації-резиденти, крім центрального банку, які контролюються одиницями сектора державного управління або іншими державними корпораціями;

• *центральний банк*, що складається з самого центрального банку, валютних управлінь або незалежних валютних органів, які здійснюють емісію національної валюти, повністю забезпеченої резервами в іноземній валюті, а також інших пов'язаних з органами державного управління установ, які являють собою відокремлені інституційні одиниці і виконують, головним чином, функції центрального банку.

На сьогодні в Україні налічується 3 543 підприємств, що належать до державного сектора економіки, з них державних – 3 115; дочірніх, що входять до складу підприємств, які є суб'єктами природних монополій, та підприємств, плановий розрахунковий обсяг чистого прибутку яких перевищує 50 млн грн – 46; господарських товариств, у статутних фондах яких більше 50 % акцій, що належать державі, – 38 217.

Розглядаючи економічну природу державного сектора, слід відзначити, що його функції відрізняються від функцій інших секторів економіки, зокрема наданням неринкових послуг населенню, суспільству в цілому та перерозподілом доходів і власності. Крім того, відмінність від інших секторів економіки – й у способах фінансування витрат. У кожній країні інституційні одиниці, що утворюють державний сектор, можуть працювати в різних організаційно-правових формах відповідно до норм національного законодавства. По-різному вирішується і завдання щодо межі між державними та недержавними корпораціями і квазікорпораціями. Міжнародна статистична система виділяє дві найважливіші ознаки – участь держави у власності відповідного господарюючого суб'єкта або здійснення державного контролю за його діяльністю.

Під контролем розуміється можливість впливати на склад керівництва, політику і діяльність корпорації, що може виявлятися у: наданні кредитів за ставками, нижче ринкових; постачанні електроенергії за зниженими тарифами; найманні більшої кількості працівників, ніж потрібно; придбанні надлишкових виробничих ресурсів; оплаті виробничих ресурсів за цінами, що перевищують ринкові; продажі продукції за цінами, нижче ринкових. Включення інформації по державних корпораціях у статистику державних фінансів дозволяє скласти повну картину активів і зобов'язань відповідної юрисдикції, оцінити участь держави в капіталі корпорацій, вплив корпоративних запозичень на величину боргу державного сектора економіки.

Вагоме місце в державному секторі належить сектору державного управління, що складається з інституційних одиниць органів державного управління і всіх неринкових некомерційних організацій, які контролюються і здебільшого фінансуються органами державного управління, що володіють законодавчою, виконавчою або судовою владою відносно інших інституційних одиниць.

Нині активізувались механізми використання дефіциту (профіциту) сектора державного управління як інструменту економічного зростання, що спрямовано на стимулювання високого рівня зайнятості, сукупного попиту та пропозиції, структурних зрушень економіки, збільшення її високотехнологічної складової, проведення дієвої соціальної політики з урахуванням циклічності економічного розвитку та показників боргової стійкості.

Дані таблиці свідчать, що за 2002–2013 рр. найвищий рівень частки дефіциту сектора державного управління у валовому внутрішньому продукті спостерігається у Греції (–10 %), Ірландії (–6.1 %), Португалії (–5.8 %) та Угорщині (–5.7 %); профіциту – у Фінляндії (1.2 %), Люксембурзі (0.9 %), Данії (0.7 %), Швеції (0.3 %).

Таблиця

Частка дефіциту (профіциту) сектора державного управління у валовому внутрішньому продукті у країнах з розвинутою економікою, %

Країна	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
ЄС(28)	–	–	–	–	–	–	–	–	–6.4	–4.5	–4.2	–3.2
Бельгія	0.1	–1.8	–0.2	–2.6	0.3	0	–1.1	–5.5	–4	–3.9	–4.1	–2.9
Болгарія	–1.2	–0.4	1.8	1	1.8	1.1	1.6	–4.2	–3.2	–2	–0.5	–1.2
Чехія	–6.3	–6.4	–2.7	–3.1	–2.3	–0.7	–2.1	–5.5	–4.4	–2.9	–4	–1.3
Данія	0	–0.1	2.1	5	5	5	3.2	–2.8	–2.7	–2.1	–3.9	–0.7
Німеччина	–3.9	–4.1	–3.7	–3.3	–1.5	0.3	0	–3	–4.1	–0.9	0.1	0.1
Естонія	–	–	–	–	–	–	–	–	0.2	1	–0.3	–0.5
Ірландія	–0.3	0.4	1.4	1.6	2.8	0.2	–7	–13.9	–32.4	–12.6	–8	–5.7
Греція	–	–	–	–	–6.1	–6.7	–9.9	–15.2	–11.1	–10.1	–8.6	–12.2
Іспанія	–0.4	–0.4	0	1.2	2.2	2	–4.4	–11	–9.4	–9.4	–10.3	–6.8
Франція	–3.1	–3.9	–3.5	–3.2	–2.3	–2.5	–3.2	–7.2	–6.8	–5.1	–4.9	–4.1
Хорватія	–4.5	–4.6	–5.1	–3.7	–3.3	–2.5	–2.7	–5.9	–6	–7.7	–5.6	–5.2
Італія	–3.1	–3.4	–3.6	–4.2	–3.6	–1.5	–2.7	–5.3	–4.2	–3.5	–3	–2.8
Кіпр	–4.1	–6	–3.8	–2.2	–1.1	3.2	0.9	–5.6	–4.8	–5.8	–5.8	–4.9
Латвія	–2.2	–1.6	–1	–0.4	–0.6	–0.6	–4	–8.9	–8.2	–3.4	–0.8	–0.9
Литва	–	–	–1.5	–0.5	–0.4	–1	–3.3	–9.3	–6.9	–9	–3.2	–2.6
Люксембург	2.3	0.6	–1	0.2	1.4	4.2	3.3	–0.5	–0.6	0.3	0.1	0.6
Угорщина	–8.9	–7.2	–6.4	–7.9	–9.4	–5.1	–3.7	–4.6	–4.5	–5.5	–2.3	–2.4
Мальта	–5.4	–9.1	–4.4	–2.7	–2.6	–2.3	–4.2	–3.3	–3.3	–2.6	–3.7	–2.7
Нідерланди	–2.1	–3	–1.8	–0.3	0.2	0.2	0.2	–5.5	–5	–4.3	–4	–2.3
Австрія	–1.3	–1.7	–4.8	–2.5	–2.5	–1.3	–1.5	–5.3	–4.5	–2.6	–2.3	–1.5
Польща	–	–	–	–	–	–	–	–	–7.6	–4.9	–3.7	–4
Португалія	–3.3	–4.4	–6.2	–6.2	–4.3	–3	–3.8	–9.8	–11.2	–7.4	–5.5	–4.9
Румунія	–2	–1.5	–1.2	–1.2	–2.2	–2.9	–5.6	–8.9	–6.6	–5.5	–3	–2.2
Словенія	–2.4	–2.6	–2.2	–1.5	–1.3	–0.1	–1.8	–6.1	–5.7	–6.2	–3.7	–14.6
Словацьчина	–8.1	–2.7	–2.3	–2.9	–3.6	–1.9	–2.4	–7.9	–7.5	–4.1	–4.2	–2.6
Фінляндія	4.1	2.4	2.2	2.6	3.9	5.1	4.2	–2.5	–2.6	–1	–2.1	–2.4
Швеція	–1.5	–1.3	0.3	1.8	2.2	3.3	2	–0.7	0	–0.1	–0.9	–1.3
Великобританія	–2	–3.4	–3.6	–3.5	–2.9	–3	–5.1	–10.8	–9.6	–7.6	–8.3	–5.8
Україна	–	–	–	–	–	–2.0	–3.2	–6.3	–5.8	–2.8	–4.5	–

Джерело: складено автором за даними [18–20].

Некомерційна організація в основному фінансується органами державного управління, якщо основну частку її операційних доходів становлять бюджетні кошти. Державні неринкові некомерційні організації можуть мати різний організаційно-правовий статус, який, як і у корпорацій, визначається національним законодавством. Основна ознака – надання суспільних товарів або послуг у цілому безкоштовно або за цінами, які не є економічно значущими. Так, до державних

некомерційних організацій належать бюджетні установи, які створюються у встановленому порядку органами державної влади чи органами місцевого самоврядування та повністю утримуються за рахунок, відповідно, державного чи місцевих бюджетів.

У сучасних умовах можливі різні форми надання суспільних товарів і послуг: виробництво в рамках державного сектора (товари і послуги, що мають вагомe суспільне значення – охорона здоров'я, освіта тощо); придбання у підприємств приватного сектора або незалежних некомерційних організацій на основі укладання контрактів (будівництво житла і споруд громадського призначення, будівництво та обслуговування інженерних споруд і комунікацій, прибирання вулиць, збирання і вивезення сміття тощо); залучення приватного капіталу до виробництва на основі формування різних форм спільної участі в наданні суспільних товарів і послуг; участь у фінансуванні надання послуг; визначення стандартів надання суспільних послуг, зокрема передача виробництва окремих видів послуг у ринковий сектор економіки.

Використання різних форм надання суспільних товарів і послуг пов'язано із завданнями підвищення ефективності та результативності економічної діяльності держави на основі впровадження ринкових стимулів і механізмів в управлінні державними фінансами.

Через низку об'єктивних і суб'єктивних причин щодо неможливості активної участі приватного капіталу у посткризовому відновленні національної економіки вагома роль належить державно-приватному партнерству, що надає змогу забезпечити розвиток інфраструктури та підвищити ефективність системи державного управління в цілому. Секторальна структура застосування механізмів державно-приватного партнерства у різних країнах суттєво різниться. У країнах з розвинутою економікою механізми державно-приватного партнерства переважно застосовуються з метою забезпечення розвитку соціальної інфраструктури та надання публічних послуг, за які традиційно відповідає публічна влада. У країнах з трансформаційною економікою основна увага приділяється проектам удосконалення економічної інфраструктури, зокрема модернізації існуючих та будівництву нових транспортних магістралей, систем життєзабезпечення тощо.

Основним завданням реформування є скорочення прямої участі держави у виробництві суспільних товарів і послуг, передача його до приватного сектора і створення конкурентного середовища для виробників державного сектора. Якщо матеріальні ресурси для функціонування державного сектора традиційно купувались у недержавних підприємств, то в останні два десятиліття у розвинених країнах дедалі більшу частину кінцевих суспільних товарів і послуг держава на основі контрактів закуповує в приватному секторі.

Контрактні відносини набувають поширення і в державному секторі. Вони пов'язані з реструктуризацією органів влади на основі

розподілу функцій управління і надання послуг та формування міністерств як замовників і агентств з підконтрольними їм державними організаціями як постачальників суспільних послуг. Розвиток контрактних відносин супроводжується посиленням застосування конкурсних методів відбору пропозицій, коли претендентами можуть виступати як державні, так і недержавні організації, та переможцем виявляється той, який запропонував найбільш вигідні умови.

Впровадження ринкових методів вимагає зміни акцентів в економічній діяльності держави, переходу від цілей, замкнених на власній діяльності, до цілей, орієнтованих на споживача. Це змушує виробників враховувати запити і переваги споживачів, індивідуалізувати послуги. Посилюється потреба повного врахування вартості суспільних послуг, пов'язана з величиною оплати, і введення адресної підтримки малозабезпечених категорій громадян замість прямого субсидування виробника. Це сприятиме виникненню нових форм надання громадських послуг.

Разом з тим, держава як суб'єкт макроекономічного регулювання враховує економічні інтереси всіх учасників відтворювального процесу шляхом розподілу бюджетних коштів за різними напрямками соціально-економічного розвитку і сферами економіки. Державний сектор сприяє розвитку інфраструктури та сфери суспільних послуг, необхідних для забезпечення доступності громадських благ для всіх верств населення, відповідно, ефективного функціонування національної економіки в цілому. Таким чином, досягається зосередження фінансових ресурсів на пріоритетних, з точки зору держави, напрямках економічної діяльності. Здійснюючи бюджетні витрати, держава визначає структуру суспільного виробництва, впливає на економічне зростання, проводить соціальні перетворення.

Значний вплив на економіку країни здійснюється через державний бюджет, кошти якого повинні використовуватися в інтересах диверсифікації економіки, реалізації інвестиційних стратегічних проектів національного, міжгалузевого та регіонального масштабів, а також сприяння створенню та розвитку конкурентоспроможних товаровиробників. Запровадження механізму бюджетного фінансування, орієнтованого на результат, вдосконалення інструментів бюджетного регулювання, використання механізмів податкового стимулювання покликані забезпечувати сприятливі умови для розвитку підприємницької діяльності шляхом консолідації державних і приватних інтересів.

Висновки. Ефективне функціонування державного сектора і його суб'єктів є вагомим завданням забезпечення ефективної діяльності держави. Державний сектор повинен стати джерелом і місцем апробації прогресивних організаційно-економічних інновацій, що сприятиме розвитку конкурентного середовища в національній економіці. Дієвий механізм управління державним сектором стимулюватиме попит на

прогресивну продукцію, сприятиме інноваційному розвитку промисловості через розвиток різних форм кооперування і співпраці з підприємствами приватного сектора. Оптимізація складу та структури державного сектора, визначення його розмірів і співвідношення внутрішніх компонентів – вагоме завдання забезпечення економічного зростання. Вбудованим блоком механізму управління об'єктами державного сектора повинен стати механізм, що дозволяє уникати суб'єктивізму при прийнятті рішень щодо приватизації, націоналізації, реструктуризації, ліквідації конкретних об'єктів. Це необхідно для того, щоб зберегти стратегічно важливі об'єкти в складі державного сектора.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Геєць В. М.* Суспільство, держава, економіка: феноменологія взаємодії та розвитку / В. М. Геєць ; НАН України ; Ін-т екон. та прогнозув. НАН України. — К., 2009. — 864 с.
2. *Підприємництво в Україні. Проблеми становлення і розвитку* / М. І. Долішній. — Ужгород : Карпати, 1997. — 363 с.
3. *Дрига С. Г.* Презумпція державного управління малою економікою як передумова її прогнозованого розвитку / С. Г. Дрига // Економіка і Держава. — 2009. — № 12. — С. 92–96.
4. *Мазаракі А.* Економіка України в умовах кризи / А. Мазаракі, Т. Мельник // Вісн. Київ. нац. торг.-екон. ун-ту. — 2010. — № 4. — С. 5–14.
5. *Пиля В. І.* Сучасна регіональна політика і транскордонне співробітництво / В. І. Пиля. — Хмельницький : Вид-во ХУУП, 2006. — 412 с.
6. *Рудченко О.* Управління державним сектором: проблеми та перспективи [Електронний ресурс] / О. Рудченко, М. Шкільняк // Соціально-економічні проблеми і держава. — 2011. — Вип. 2 (5). — Режим доступу : <http://sepd.tntu.edu.ua/images/stories/pdf/2011/11rouytp.pdf>.
7. *Кейнс Дж. М.* Общая теория занятости, процента и денег / Дж. М. Кейнс ; пер. с англ. — М. : Гелиос, 2012. — 352 с.
8. *Пигу А.* Экономическая теория благосостояния / А. Пигу. — М. : Прогресс, 1985. — Т. 1. — 512 с.
9. *Смит А.* Исследование о природе и причинах богатства народов / А. Смит. — М. : Эксмо, 2007. — 960 с.
10. *Ойкен В.* Основные принципы экономической политики / В. Ойкен ; пер. с нем. — М. : Прогресс, 1995. — 493 с.
11. *Handbook of Public Economics.* — 1985. — Vol. 11. — P. 2.
12. *The Politics of American Policy Making.* — 1987. — P. 12.
13. *Стиглиц Дж.* Экономика государственного сектора / Дж. Стиглиц. — М., 1997. — С. 6.
14. *Руководство по статистике государственных финансов 2001 года* / Стат. управление. — Режим доступу : <http://www.imf.org/external/pubs/ft/gfs/manual/rus/pdf/allr.pdf>.
15. *Система национальных счетов 2008 года (СНС-2008).* — Режим доступу : <https://unstats.un.org/unsd/nationalaccount/docs/SNA2008 Russian.pdf>.
16. *Офіційний сайт Міністерства економічного розвитку і торгівлі України.* — Режим доступу : <http://www.me.gov.ua>.

17. Фіскальна консолідація в Україні: навіщо потрібно і як досягнути [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.ier.com.ua/files//publications/Policy_papers/German_advisory_group/2013/PP_03_2013_ukr.pdf.
18. Базова сторінка МВФ. — Режим доступу : <http://www.imf.org/external/russian>.
19. Офіційний сайт EUROSTAT. — Режим доступу : <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/eurostat/home>.

Стаття надійшла до редакції 09.12.2014.

Makogon I. Public sector as an object of macroeconomic regulation.

Background. Strategic Ukraine's commitment to equal partnership in the European community contributes to increased attention to the efficiency of public sector management, including the definition of its role in ensuring the development of the national economy. By means of a public sector management is ensured the implementation of the reproductive process, conditions for realization of social programs, environmental conservation, promotion of scientific and technological progress, support of country's defense.

Review of scientific sources on the selected subject allowed us to determine that improvement of the efficiency of the public sector depends on the understanding of the economic substance of the mechanism of its management and key factors that determine its development. The proportions of sectoral division of the economy are determined by the needs of reproduction of society as a whole. There are different approaches to the role of the public sector in ensuring economic growth in economics. However, the primary goal of economic policy is to create a new system of public finance that focuses on the optimal combination of market mechanisms and public administration. The above forms the basis of the aim of the research.

Material and methods. A set of methods and approaches have been applied in the article. It has enabled conceptual unity of the research: axiomatic, dialectic and structural.

Results. A significant achievement of this research is to outline the role of the public sector in the national economy. Approaches to the problems of public sector of economics have been described. The directions of reforming the public sector have been substantiated.

Conclusion. The public sector should be the source and destination of piloting innovative organizational and economic innovation, that will facilitate the development of a competitive environment in the national economy. Important tasks of public sector management mechanism is to encourage the emergence of demand for advanced products, promote innovative development of the industry through the development of different forms of co-operation and collaboration with the private sector. Optimization of the composition and structure of the public sector, defining its size and the ratio of the internal components is an important task of ensuring economic growth. Built-in mechanism for the management of state sector should be a mechanism to avoid subjectivity in deciding on privatization, nationalization, restructuring, liquidation of specific objects. The above is necessary in order to keep the strategically important facilities in the public sector.

Keywords: public sector, government sector, public sector management system, nonfinancial public corporations, financial public corporations.

REFERENCES

1. Gejec' V. M. Suspil'stvo, derzhava, ekonomika: fenomenologija vzajemodii' ta rozvytku / V. M. Gejec' ; NAN Ukraïny ; In-t ekon. ta prognuzuv. NAN Ukraïny. — K., 2009. — 864 s.
2. Pidpryjemnyctvo v Ukraïni. Problemy stanovlennja i rozvytku / M. I. Dolishnij. — Uzhgorod : Karpaty, 1997. — 363 s.

3. Dryga S. G. Prezumpcija derzhavnogo upravlinnja maloju ekonomikoju jak peredumova i'i' prognozovanogo rozvytku / S. G. Dryga // *Ekonomika i Derzhava*. — 2009. — № 12. — S. 92–96.
4. Mazaraki A. *Ekonomika Ukrai'ny v umovah kryzy* / A. Mazaraki, T. Mel'nyk // *Visn. Kyi'v. nac. torg.-ekon. un-tu*. — 2010. — № 4. — S. 5–14.
5. Pyla V. I. *Suchasna regional'na polityka i transkordonne spivrobitnyctvo* / V. I. Pyla. — Hmel'nyc'kyj : Vyd-vo HUUP, 2006. — 412 s.
6. Rudchenko O. *Upravlinnja derzhavnym sektorom: problemy ta perspektyvy [Elektronnyj resurs]* / O. Rudchenko, M. Shkil'nyak // *Social'no-ekonomichni problemy i derzhava*. — 2011. — Vyp. 2 (5). — Rezhym dostupu : <http://sepd.tntu.edu.ua/images/stories/pdf/2011/11roytp.pdf>.
7. *Kejns Dzh. M. Obs'haja teorija zanjatosti, procenta i deneg* / Dzh. M. Kejns ; per. s angl. — M. : Gelios, 2012. — 352 s.
8. Pigu A. *Jekonomicheskaja teorija blagosostojanija* / A. Pigu. — M. : Progress, 1985. — T. 1. — 512 s.
9. Smit A. *Issledovanie o prirode i prichinah bogatstva narodov* / Smit. — M. : Jeksmo, 2007. — 960 s.
10. Ojken V. *Osnovnye principy jekonomicheskoy politiki* / V. Ojken ; per. s nem. — M. : Progress, 1995. — 493 s.
11. *Handbook of Public Economics*. — 1985. — Vol. 11. — P. 2.
12. *The Politics of American Policy Making*. — 1987. — P. 12.
13. *Stiglic Dzh. Jekonomika gosudarstvennogo sektora* / Dzh. Stiglic. — M., 1997. — S. 6.
14. *Rukovodstvo po statistike gosudarstavennyh finansov 2001 goda* / Stat. upravlenie. — Rezhym dostupu : <http://www.imf.org/external/pubs/ft/gfs/manual/rus/pdf/allr.pdf>.
15. *Sistema nacional'nyh schetov 2008 goda (SNS-2008)*. — Rezhym dostupu : <https://unstats.un.org/unsd/nationalaccount/docs/SNA2008 Russian.pdf>.
16. *Oficijnyj sajt Ministerstva ekonomichnogo rozvytku i torgivli Ukrai'ny*. — Rezhym dostupu : <http://www.me.gov.ua>.
17. *Fiskal'na konsolidacija v Ukrai'ni: navishho potribno i jak dosjagnuty [Elektronnyj resurs]*. — Rezhym dostupu : http://www.ier.com.ua/files/publications/Policy_papers/German_advisory_group/2013/PP_03_2013_ukr.pdf.
18. *Bazova storinka MVF*. — Rezhym dostupu : <http://www.imf.org/external/russian>.
19. *Oficijnyj sajt EUROSTAT*. — Rezhym dostupu : <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/eurostat/home>.

ПІДПРИЄМНИЦТВО

УДК 339.13:658.62(1-88)

РОМАНЕНКО Володимир, д. е. н., професор кафедри економічної теорії та конкурентної політики КНТЕУ

ПОТЕНЦІАЛ НАСИЧЕННЯ ВНУТРІШНЬОГО РИНКУ ТОВАРАМИ ВІТЧИЗНЯНОГО ВИРОБНИЦТВА

Розглянуто внутрішній ринок як потужний ресурс розвитку національної економіки. Визначено, що основна проблема внутрішнього ринку пов'язана з промисловим розвитком. Окреслено основні чинники незначної присутності на внутрішньому ринку товарів вітчизняного виробництва та запропоновано заходи з виправлення такого стану.

Ключові слова: внутрішній ринок, промисловий потенціал, непродуктивні товари, системність, машинобудування, конкурентна політика.

Романенко В. Потенциал насыщения внутреннего рынка товарами отечественного производства. Рассмотрен внутренний рынок как мощный ресурс развития национальной экономики. Определено, что основная проблема внутреннего рынка связана с промышленным развитием. Очерчены основные факторы незначительного присутствия на внутреннем рынке товаров отечественного производства и предложены меры по исправлению такого положения.

Ключевые слова: внутренний рынок, промышленный потенциал, непродовольственные товары, системность, машиностроение, конкурентная политика.

Постановка проблеми. Внутрішній ринок у всіх країнах, у всі часи розглядався як потужний ресурс розвитку економіки. Після кризи 2008–2009 рр. помітно підвищилася увага до ролі внутрішнього ринку України, про що свідчать фахові публікації відомих вчених [1]. Важливість внутрішнього ринку в тому, що він формує багатогалузевий попит і може надати поштовх для розвитку багатьох виробників, якщо країна має значну територію, численне населення, розвинену інфраструктуру, а Україна є саме такою державою.

В умовах, коли Україна перебуває у стані торговельних обмежень з Росією, куди спрямовувалася значна частина експорту, особливо

високотехнологічного, значення внутрішнього ринку, який є однією з альтернатив, помітно зростає. Але на сьогодні: "сутність сучасної проблемної ситуації на внутрішньому ринку досить рельєфно продемонстрували такі тенденції, як згорання пропозиції товарів вітчизняного виробництва, збільшення імпортової складової в задоволенні внутрішнього попиту... Тому причини виникнення проблем внутрішнього ринку, як і шляхи їх розв'язання, слід шукати, насамперед, у площині промислового розвитку..." [1].

У зв'язку з цим дедалі більшої актуальності для національної економіки набувають питання промислового потенціалу, його структури, перспектив модернізації. Протягом більш як двох останніх десятиріч триває процес деіндустріалізації країни. Так, частка основних засобів промисловості у структурі економіки зменшилася з 34.4 % у 2000 р. до 17.5 % у 2012 р. Відбувається перекид у бік сировинних галузей, про що свідчить той факт, що, наприклад, з 1990 по 2013 рр. виробництво концентратів залізорудних неагломерованих зменшилося лише на 10 %, а багатьох видів продукції обробної промисловості – в десятки і сотні разів, або було повністю ліквідовано. Так, виробництво тракторів для сільського та лісового господарств з 1990 по 2013 рр. зменшилося у 25 разів.

Зазначені зрушення призвели до зростання енергоємності промислового виробництва, оскільки найбільше падіння відбулося в малоенергоємних видах економічної діяльності: легкій промисловості та машинобудуванні. Так, енергоємність товарної продукції у цих галузях відповідно в 29 і 7.5 разів менша ніж у чорній металургії [2].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання функціонування внутрішнього ринку висвітлено у працях багатьох вчених, зокрема: В. Грець, В. Точиліна [3], В. Лагутіна [4]. Щодо виробничих аспектів наповнення внутрішнього ринку товарами вітчизняного виробництва, то останніми роками найбільш фундаментальною працею стала колективна монографія Л. Дейнеко, Т. Осташко, В. Точиліна [5]. Однак проблема настільки складна, що багато питань не знайшло достатнього відображення в працях науковців. Це стосується як сучасного стану, так і перспектив наповнення внутрішнього ринку вітчизняного виробництва, особливо непродовольчими товарами, серед яких слід виділити товари тривалого користування.

Метою дослідження є оцінка стану внутрішнього ринку з позицій присутності на ньому товарів вітчизняного виробництва та надання відповідних рекомендацій щодо покращання ситуації.

Матеріали та методи. Під час дослідження використано матеріали Державної служби статистики України та наукові праці з питань розвитку внутрішнього ринку та промислового потенціалу України. Застосовано методи аналізу і синтезу, системного підходу при визначенні основних причин незначної присутності на внутрішньому ринку непродовольчих товарів вітчизняного виробництва.

Результати дослідження. Останніми роками спостерігається стала тенденція до скорочення на внутрішньому ринку товарів вітчизняного виробництва (табл. 1).

Таблиця 1

Частка продажу товарів внутрішнього виробництва, %

Група товарів	2005 р.	2010 р.	2013 р.
Продовольчі	78.6	75.1	71.7
Непродовольчі	70.5	64.4	50.3
Усього	71.8	66.5	54.3

Джерело: розраховано за даними Державної служби статистики України.

Особливо загрозливою є ситуація з непродовольчими товарами, частка яких у 2013 р. відносно 2005 р. скоротилася в 1.4 раза. Аналіз номенклатури непродовольчих товарів свідчить (табл. 2), що найменша частка на внутрішньому ринку припадає на вироби легкої промисловості (одяг, взуття) та машинобудування (аудіо- та відеообладнання, прилади електропобутові, автомобілі).

Таблиця 2

Непродовольчі споживчі товари, вироблені на території України, у товарообороті торгової мережі підприємств (юридичних осіб) у 2013 р., % до загального обсягу продаж відповідної товарної групи

Непродовольчі товари	Частка продажу
Усього	39.0
у тому числі:	
товари текстильні та галантерея	26.7
одяг	9.3
взуття	2.3
засоби для миття, чищення та догляду	37.3
товари парфумерно-косметичні	20.9
меблі	40
килими, покриття для підлоги та стін	45.6
посуд та столові прибори	24.8
прилади електропобутові	11.5
комп'ютерна та інша обчислювальна техніка	0.9
товари спортивні, включаючи велосипеди	20.6
аудіо- та відеообладнання, включаючи телекомунікаційне устаткування	3.6
матеріали будівельні	59
вироби ювелірні	72.1
автомобілі та автотовари	10.7
побутові товари, неелектричні	30.7
товари фармацевтичні	50.8

Джерело: розраховано за даними Державної служби статистики України.

Нижче наведено основні причини незначної присутності на внутрішньому ринку товарів вітчизняного виробництва і подальшої тенденції до їх скорочення.

Засилля контрабандної та низькоякісної імпоротної продукції. Так, існує значна невідповідність статистичних даних щодо продажу товарів тривалого користування у роздрібній мережі підприємств по Україні і надходження відповідної групи товарів за імпортом та вироблених на території України. Наприклад, в Україну у 2010 р. імпортовано 576 тис. шт. приймальної апаратури для радіомовлення (код 8527). У цьому ж році у роздрібній мережі підприємств по Україні реалізовано 272.2 тис. шт. радіоприймальних пристроїв (табл. 3).

Таблиця 3

Динаміка обсягу імпорту апаратури для радіомовлення та реалізації у роздрібній торговельній мережі, тис. шт.

Показник	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Імпортовано	1402.5	2177.9	302.1	450.5	433.4	670.6
Реалізовано	179.7	269.5	182.7	272.2	–	–

Джерело: за даними Державної служби статистики України.

Враховуючи, що класифікатор продукції зовнішньоекономічної діяльності (код 527) містить товари, які здебільшого реалізуються не у роздрібній мережі, зокрема, радіоприймачі для застосування в моторних транспортних засобах (код 852721) у процесі їх виробництва, а також для коректного порівняння, цю кількість слід відняти від загальної кількості приймальної апаратури для радіомовлення. Припустимо, що існує ще інша невідповідність між класифікацією продукції зовнішньоекономічної діяльності і тією, що реалізується в роздрібній мережі на внутрішньому ринку, різниця 178.3 тис. шт. є занадто великою. Отже, можна припустити, що мінімум 100 тис. шт. радіоприймальної апаратури, яку імпортовано в Україну, не було враховано в офіційній звітності щодо продажу товарів у роздрібній мережі підприємств. Щодо радіоприймальних пристроїв, вироблених на території України і реалізованих на внутрішньому ринку, то вони не бралися до уваги, оскільки, наприклад у 2010 р. їх було виготовлено лише 2000 шт. Особливо велика різниця між імпортованими і реалізованими радіоприймальними пристроями спостерігалася у 2007 та 2008 рр., коли імпорт з урахуванням відповідного коригування перевищував обсяг реалізації у роздрібній мережі у 7.8 і 8.1 раза.

Критична ситуація склалася в легкій промисловості. Як стверджує виконавчий директор Всеукраїнського об'єднання роботодавців легкої промисловості "Укрлепром" Т. Ізовіт, "нині ринок товарів легкої промисловості ми оцінюємо в 70–80 млрд грн. А офіційний його обсяг

у нас 27.5 млрд грн. Усе, що зверху, – нелегально завезено до України або виготовлено в підпільних цехах..." [6].

Ліквідація або деградація багатьох базових технологій і виробництв, що становлять основу сучасних товарів. У машинобудуванні йдеться насамперед про мікроелектроніку, електротехніку, двигунобудування, в легкій промисловості – виробництво тканин та пряжі. Сьогодні важко знайти споживчі товари тривалого користування, які не містили б продукцію мікроелектроніки, більше того, в багатьох випадках саме параметри електронних компонентів визначають характеристики споживчих товарів. Так, основу сучасного радіоприймача становлять 1–2 мікросхеми. Україна володіла певним потенціалом у цій сфері: на Чернівецькому підприємстві "Гравітон" виготовлялись мікросхеми серії K174XA34, K174XA42 – стереофонічний ЧМ-приймач та однокристальний ЧМ-приймач (аналог TDA 7021, TDA 7000). Але цього виробництва вже не існує, як і багатьох інших. Потенціал електронної промисловості втрачено більш як на 90 %, що призвело до обвального падіння виробництва телевізорів, радіоприймачів, іншої радіоелектронної апаратури. Не краща ситуація і з виробництвом двигунів для автомобілів і тракторів [7].

Критичний стан у легкій промисловості пояснюється також різким падінням або навіть ліквідацією виробництва тканин, волокна текстильного, пряжі. Якщо падіння виробництва виробів з бавовни ще якось можна пояснити об'єктивним чинником – розривом господарських зв'язків із республіками Середньої Азії (постачальниками сировини), то ситуація з виробництвом льоноволокна, вовняних та шовкових тканин обумовлена виключно внутрішніми суб'єктивними чинниками. Виробництво вовняних тканин порівняно з 1990 р. зменшилось у 12 разів, лляних – майже у 200 разів. Виробництво шовкових тканин взагалі ліквідовано, хоча загальний обсяг їх виробництва становив близько 300 млн м², що в 3 рази більше ніж усіх тканин сьогодні.

Невиважена конкурентна політика, яка виявляється в невиправданій конкуренції вітчизняних товаровиробників та нерівних конкурентних умов вітчизняних та закордонних підприємств [8].

Нерівність конкурентних умов у сфері оподаткування, кредитування призводить до суттєвої корупційної складової.

Недостатня підтримка державою вітчизняного товаровиробника. У сфері державних закупівель здебільшого перевага необгрунтовано надається іноземним виробникам за наявності аналогічного або навіть кращого вітчизняного товару. Найбільш яскравим є приклад із закупівлею швидкісних потягів "Хюндай", аналог яких виготовляє Крюківський вагонобудівний завод.

Відсутність системності у діяльності наукоємного виробництва, що є основою багатьох видів продукції. Немає єдиного ланцюга не тільки по напрямку наука-виробництво (лише 10 % наробок НАН України впроваджується у виробництво), а й у самій структурі

виробництва. Так, підприємства радіопромисловості 95–100 % комплектуючих закупають за кордоном, а виробництво мікроелектроніки та елементної бази (яке ще залишилося) в основному працює на експорт.

До негативних чинників, що ускладнюють наповнення внутрішнього ринку товарами вітчизняного виробництва, також слід віднести відсутність:

- перетоку капіталів із сировинних галузей до обробної промисловості внаслідок "спокуси" штучно завищених прибутків у добуванні корисних копалин за рахунок нехтування природоохоронними заходами;

- великих виробників по багатьох товарних групах, де потенційними конкурентами на внутрішньому ринку є потужні транснаціональні корпорації.

З метою збільшення присутності вітчизняних товарів на внутрішньому ринку доцільно вжити такі заходи.

По-перше, запровадження дієвої державної економічної політики, спрямованої на підтримку і захист галузей обробної промисловості з високою часткою доданої вартості і незначним енергоспоживанням. До таких, насамперед, слід віднести легку промисловість та машинобудування. Така підтримка може бути здійснена через системні дії і заходи. Для легкої промисловості, наприклад, це може виявитись в узгодженні аграрної і промислової політики, що має передбачати заходи з розширення площ технічних культур (льону, ненаркотичної коноплі, шовковиці для розведення тутового шовкопряду та інших культур, для яких в Україні є сприятливі природно-кліматичні умови), що є основою сировинної бази для виробництва тканин. Одночасно слід передбачити створення системи машин, технологій, науковий супровід для вирішення поставлених завдань.

Системність передбачає розробку заходів свідомого впливу на економічні процеси. Особливо значення цього чинника зростає в умовах військової агресії проти України, яка набуває ознак довготривалого характеру. Йдеться і про термінову необхідність відродження та подальшого розвитку вітчизняного ВПК. В умовах, коли більше 20 років проводилася цілеспрямована політика зі знищення військової сфери, зробити це вкрай складно, але конче необхідно. Досвід Першої і Другої світових війн свідчить, що під час військових дій у країні зростає значення політики етатизму, і це об'єктивно, оскільки держава стає потужним замовником з виготовлення військової техніки і спорядження.

По-друге, найменша присутність вітчизняних товарів на внутрішньому ринку припадає на товарні групи, пов'язані з машинобудуванням. Криза, яка постійно триває в цій галузі, поглиблюється. Так, у 2014 р. індекс продукції машинобудування до відповідного періоду попереднього року становив 78.7 %, що є найнижчим показником для переробної промисловості. Отже, на порядку денному стоїть завдання

зупинити падіння в цій стратегічно важливій галузі та створити передумови для зростання і подальшого розвитку. Проблема ускладнюється ще й тим, що в умовах військової агресії з боку Росії багато підприємств змушені припинити поставки продукції в цю країну, для яких вона була головним ринком збуту. Частково вирішення цієї проблеми для підприємств ВПК (які є складовою частиною машинобудування) можливо за рахунок випуску озброєнь для української армії.

Крім того, існує цілий комплекс невирішених проблем стосовно залучення інших підприємств машинобудування для випуску цивільної продукції на внутрішній ринок. Нині машинобудування в Україні має фрагментарний, некомплексний характер, до того ж характеризується розпорошеністю, відсутністю великих організаційних утворень, що унеможливує конкуренцію зі світовими виробниками навіть на внутрішньому ринку. Однак для відродження вітчизняного машинобудування саме внутрішній ринок має відіграти ключову роль. Світовий досвід становлення і розвитку цієї галузі в провідних машинобудівних державах світу засвідчує пріоритетність саме внутрішнього ринку на етапі становлення та виходу з кризи. "Є такий взаємозв'язок: шойно виділяли кошти для Міноборони на розробку і закупівлю вітчизняних озброєнь, приміром 100 млн грн, то коли ці кошти нормально використовували, це давало поштовх на наступні роки на мільярди гривень експорту продукції" [9].

Подібним шляхом слід йти і при виробництві цивільної продукції, наприклад, закупівля Укрзалізницею швидкісних потягів Крюківського вагонобудівного заводу відкриває експортні можливості для цього підприємства.

Звісно, в умовах глобалізації орієнтація виробника лише на внутрішній ринок не може забезпечити йому конкурентоспроможність, але саме внутрішній ринок зможе стати трампліном для подальшого розвитку.

По-третє, необхідна виважена конкурентна політика на внутрішньому ринку, суть якої у створенні рівних конкурентних умов для всіх учасників ринку. В ситуації, що склалася, українські підприємства, які виробляють непродовольчі товари, особливо наукомісткі та з тривалим терміном користування, перебувають у нерівних конкурентних умовах відносно іноземних товаровиробників. Йдеться про умови кредитування, масштаби виробництва, використання сучасних технологій та високопродуктивної енергоощадливої елементної бази. Суттєво спотворює конкурентне середовище і наявність на внутрішньому ринку контрабандної фальсифікованої продукції іноземного походження. Створити ідеально рівні конкурентні умови в принципі неможливо, але впроваджувати симетричні або асиметричні заходи вкрай необхідно. Наприклад, якщо з тих чи інших причин не вдається подолати надходження на внутрішній ринок неякісної продукції іноземного похо-

дження, то національному виробнику необхідно надати можливість постачати спрощені аналоги подібної продукції з активним залученням ресурсу малого і середнього бізнесу.

Висновки. Потенціал внутрішнього ринку України цікавить не лише вітчизняних виробників, а й іноземних. Найбільш пріоритетними називають агросектор, сферу енергозбереження, інфраструктурні проекти. Так, Україна гостро потребує інвестицій. І тут можливі два варіанти. Перший, коли інвестиційний вплив обмежується завезенням готової продукції або її збиранням з іноземних комплектуючих. І другий, коли інвестиції вкладаються у розвиток базових технологій і виробництв: мікроелектроніку, двигунобудування, розвиток перспективних нано- і біотехнологій. У першому випадку створюється небезпечна і нерівноправна конкуренція для національних виробників, у другому – залучення інвестицій збільшує виробничий потенціал національних виробників і відкриває перспективи виходу не тільки на внутрішній, а й на зовнішній ринок.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Якубовський М. М. Внутрішній ринок як дзеркало проблем української промисловості / М. М. Якубовський // Економіка України. — 2012. — № 8. — С. 4.
2. Романенко В. А. Структурні зрушення в промисловості як фактор енерго-ефективності / В. А. Романенко // Економіка промисловості. — 2011. — № 4. — С. 77.
3. Грець В. М. Концепція розвитку внутрішнього ринку України / В. М. Грець, В. О. Точилін // Вісн. Ін-ту екон. прогнозування НАН України. — 2002. — № 2.
4. Лагутін В. Д. Внутрішній ринок споживчих товарів: Теорія розвитку і регулювання : монографія / В. Д. Лагутін. — К. : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2008. — 327 с.
5. Проблеми, напрями та чинники сприяння розвитку внутрішнього ринку України (реальний сектор економіки) : кол. монографія / Л. В. Дейнеко, Т. О. Осташко, В. О. Точилін та ін. — К., 2013. — 292 с.
6. Своя сорочка ближче до тіла // Голос України. — 2014. — 10 січ. — С. 10.
7. Романенко В. А. Розвиток машинобудування в Україні: системний підхід / В. А. Романенко // Економіка України. — 2013. — № 10.
8. Романенко В. А. Вплив конкурентної політики на розвиток машинобудування в Україні / В. А. Романенко // Економіка промисловості. — 2011. — № 1.
9. ОПК працює // Урядовий кур'єр. — 2014. — 13 берез. — С. 8.

Стаття надійшла до редакції 11.02.2015.

Romanenko V. Potential of internal market saturation with domestic products.

Background. Domestic market is seen as a powerful resource for economic development. The essence of modern problematic situation in the domestic market is minimized supply of goods of domestic production and increased import component. The cause of the problem and ways of its solution can be found in the plane of industrial development.

The **aim** of the study is assessment of the internal market from the point of presence of the domestic products.

Materials and methods. During the study data from the State Statistics Service of Ukraine and scientific work on the development of the internal market and industrial potential of Ukraine were used. The method of analysis and synthesis, systematic approach to identifying the main causes of the insufficient presence in the domestic market of consumer goods produced domestically have been used.

Results. It was found that the main causes of the negative trend to reduce the presence of non-food products on the domestic market are the dominance of smuggling and shadow economy, the elimination or degradation of many basic technologies and industries that are the foundation of modern goods, ill-considered competition policy, which manifests itself in unequal competitive conditions domestic and foreign producers.

Conclusion. It is proposed to introduce an effective state economic policy aimed at supporting and protecting manufacturing industries with high added value and low power consumption, namely machinery and light industry.

Keywords: internal market, industrial potential, non-food products, systematic, engineering, competition policy.

REFERENCES

1. *Jakubovs'kyj M. M.* Vnutrishnij rynek jak dzerkalo problem ukrai'ns'koi' promyslovosti / M. M. Jakubovs'kyj // *Ekonomika Ukrai'ny*. — 2012. — № 8. — S. 4.
2. *Romanenko V. A.* Strukturni zrushennja v promyslovosti jak faktor energoefektyvnosti / V. A. Romanenko // *Ekonomika promyslovosti*. — 2011. — № 4. — S. 77.
3. *Grec' V. M.* Koncepcija rozvytku vnutrishn'ogo rynku Ukrai'ny / V. M. Grec', V. O. Tochylin // *Visn. In-tu ekon. prognozuvannja NAN Ukrai'ny*. — 2002. — № 2.
4. *Lagutin V. D.* Vnutrishnij rynek spozhyvchych tovariv: Teorija rozvytku i reguljuvannja : monografija / V. D. Lagutin. — K. : Kyi'v. nac. torg.-ekon. un-t, 2008. — 327 s.
5. *Problemy, naprjamy ta chynnyky spryjannja rozvytku vnutrishn'ogo rynku Ukrai'ny (real'nyj sektor ekonomiky) : kol. monografija / L. V. Dejneko, T. O. Ostashko, V. O. Tochylin ta in.* — K., 2013. — 292 s.
6. *Svoja sorochka blyzhche do tila // Golos Ukrai'ny*. — 2014. — 10 sich. — S. 10.
7. *Romanenko V. A.* Rozvytok mashynobuduvannja v Ukrai'ni: systemnyj pidhid / V. A. Romanenko // *Ekonomika Ukrai'ny*. — 2013. — № 10.
8. *Romanenko V. A.* Vplyv konkurentnoi' polityky na rozvytok mashynobuduvannja v Ukrai'ni / V. A. Romanenko // *Ekonomika promyslovosti*. — 2011. — № 1.
9. *OPK pracuje // Urjadovyj kur'jer*. — 2014. — 13 berez. — S. 8.

УДК 339.372.842(477-25)

ГОЛОШУБОВА Ніна, к. е. н., професор кафедри торговельного підприємництва КНТЕУ

РОЗДРІБНА ТОРГІВЛЯ М. КИЄВА: ТРАНСФОРМАЦІЯ ФОРМАТУ ТА СТРУКТУРИ

Проаналізовано стан і тенденції розвитку підприємств – юридичних осіб і фізичних осіб – підприємців у роздрібній торгівлі м. Києва, їх співвідношення у товарообороті, структурі роздрібної торговельної мережі за видами і типами торговельних об'єктів. Досліджено структурні зміни, що відбувалися протягом останніх 10–15 років. Визначено основні завдання і напрями структурної перебудови роздрібної торгівлі у м. Києві.

Ключові слова: роздрібна торговельна мережа, магазин, дрібнороздрібний торговельний об'єкт, ринок, підприємство – юридична особа, фізична особа – підприємець, структурна перебудова, державне регулювання.

Голошубова Н. Розничная торговая г. Киева: трансформация формата и структуры. Проанализированы состояние и тенденции развития предприятий – юридических лиц и физических лиц – предпринимателей в розничной торговле г. Киева, их соотношение в товарообороте, структуре розничной торговой сети по видам и типам торговых объектов. Исследованы структурные изменения, происшедшие за последние 10–15 лет. Определены основные задания и направления структурной перестройки розничной торговли в г. Киеве.

Ключевые слова: розничная торговая сеть, магазин, мелкорозничный торговый об'єкт, ринок, підприємство – юридичне лице, фізичне лице – підприємець, структурна перестройка, державне регулювання.

Постановка проблеми. Важливим чинником ефективного функціонування роздрібної торгівлі є її торговельна мережа, де здійснюється продаж і задовольняється попит кінцевих споживачів на товари і послуги. Дослідження показало, що в м. Києві порівняно з іншими регіонами України структурно-територіальна організація роздрібної торговельної мережі знаходиться на більш високому рівні, передусім завдяки підприємствам – юридичним особам, особливо тим, що входять до складу підприємницьких мереж. Однак існує багато недоліків у структурі торговельних об'єктів за товарною спеціалізацією і розмірами, у їх територіальному розміщенні, що негативно позначається на якості обслуговування покупців. Це значною мірою обумовлено відсутністю необхідної нормативно-методичної та інформаційної бази, а також відповідного державного регулювання цих процесів. Самі

суб'єкти господарювання в умовах ринкової економіки без належної координації і централізованого регулювання, зокрема з боку місцевих державних органів влади, не в змозі сформувати оптимальну структуру роздрібно-торговельної мережі, раціонально її розмістити на території міста аби вона забезпечувала високоякісне торговельне обслуговування різних верств населення і була достатньо рентабельною.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Узагальнення зарубіжного досвіду, висвітленого в працях Б. Бермана, Б. Вейтца, Дж. Еванса, М. Леві, К. Шредера, підтверджує невідповідність сучасним вимогам розвитку роздрібно-торговельної мережі і в столиці України [1–3]. Вітчизняні науковці недостатньо опікувалися питаннями розвитку роздрібно-торговельної мережі за умов ринкової економіки. Усе це свідчить про значну актуальність цієї теми і необхідність її наукової розробки.

Мета статті – на основі аналізу оцінити стан і тенденції розвитку роздрібно-торговельної мережі в м. Києві та визначити основні напрями її удосконалення. *Об'єктом дослідження* є структурна організація роздрібно-торгівлі за видами суб'єктів господарювання, складом їх торговельних об'єктів та ефективність їх діяльності в м. Києві.

Матеріали та методи. Застосовано загальнонаукові та спеціальні *методи* пізнання соціально-економічних процесів: аналізу та синтезу, системного підходу, порівняння та узагальнення.

Інформаційна база дослідження – чинні законодавчі та нормативно-правові акти України, наукові праці вітчизняних і зарубіжних вчених, офіційні дані Державної служби статистики України та Головного управління статистики у м. Києві.

Результати дослідження. Роздрібна торговельна мережа – це важлива складова соціальної інфраструктури будь-якого населеного пункту. Від того, як вона здійснює свої функції, значною мірою залежать економічне відтворення, рівень задоволення потреб населення в товарах і послугах та якість його обслуговування, а в підсумку – конкурентоспроможність країни в глобалізованому світі та якість життя її громадян.

Найкращі показники розвитку роздрібно-торгівлі порівняно з усіма регіонами України має м. Київ. Зокрема, роздрібний товарооборот – один з основних показників результатів її діяльності – постійно збільшувався випереджаючими темпами, передусім по непродовольчих товарах. Частка м. Києва у чисельності населення України на початок 2014 р. становила 6.3 %, а в роздрібному товарообороті за усіма каналами реалізації – 12.9 %, тобто була в 2.1 раза більшою [4, с. 23; 5, с. 8; 6, с. 5]. У наступні роки в умовах погіршення соціально-економічного становища в Україні, політичної ситуації і воєнних дій на Донбасі обсяг роздрібного товарообороту зменшився в усіх регіонах України, в тому числі і м. Києві. У 2014 р. порівняно

з 2013 р. в середньому по Україні він знизився на 8.6 %, а в м. Києві – на 3.7 %; за січень–лютий 2015 р. проти аналогічного періоду 2014 р. ці показники відповідно становили вже 21.2 і 17.3 % [7]. Отже, і у складний час роздрібна торгівля м. Києва менше потерпіла від впливу негативних факторів.

Це є свідченням передусім більш високого рівня доходів населення м. Києва, а також суттєвого обсягу платоспроможного попиту за рахунок приїжджих.

У м. Києві наявна краща структура роздрібних торговельних об'єктів, передусім, магазинів за товарною спеціалізацією і розмірами. Цьому сприяє те, що у столиці, порівняно з іншими регіонами України, найбільша частка підприємств – юридичних осіб, які є більш потужними, особливо ті, що входять до складу підприємницьких мереж, ніж фізичні особи – підприємці. У 2013 р. співвідношення між цими суб'єктами господарювання у загальному обсязі товарообороту роздрібною торгівлю склалося так: у м. Києві – 69.7 і 31.3 %, а в середньому по Україні – 48.7 і 51.3 %. При цьому найменша частка підприємств – юридичних осіб припадає на регіони, де найвищий рівень безробіття. До таких областей належать: Івано-Франківська (33.3 %), Вінницька (35.8 %), Тернопільська (36.1 %), Сумська (36.5 %), Луганська (37.9 %) і Хмельницька (38.6 %) [6, с. 6].

Аналіз стану і тенденцій розвитку роздрібною торговельною мережі в м. Києві показав, що вона ще не відповідає сучасним вимогам організації торговельного обслуговування населення. Як свідчать дані статистичної звітності підприємств – юридичних осіб та суцільного обстеження роздрібних торговельних об'єктів фізичних осіб – підприємців, проведеного Держкомстатом України у вересні 1999 р. і 2005 р., роздрібна торговельна мережа за цей період випереджуючими темпами розвивалась за рахунок фізичних осіб – підприємців (табл. 1). Внаслідок чого частка підприємств у загальній кількості магазинів за 2000–2005 рр. зменшилася у 2.4 раза і становила на кінець 2005 р. лише 40.8 %. Ця тенденція продовжилася і в наступні роки, хоча меншими темпами. За 2000–2005 рр. кількість магазинів у підприємств збільшилася лише у 1.1 раза, а за 2006–2013 рр. – у 1.4 раза.

Надзвичайно високими темпами збільшується кількість напівстаціонарних дрібнороздрібних торговельних об'єктів (ДРТО), передусім тих, що належать фізичним особам – підприємцям: у вересні 2005 р. їх частка у загальній кількості становила майже 95 %. Надалі ця ситуація не змінилася. Кількість напівстаціонарних ДРТО у підприємств за 2005–2013 рр. зросла у 1.1 раза і становила 1186 од., причому здебільшого за рахунок автозаправних станцій.

Зростання рівня безробіття в Україні, в тому числі у м. Києві, особливо в 2014–2015 рр., суттєво збільшує також кількість пересувних ДРТО. У переважній більшості вони належать фізичним особам –

підприємцям. Поряд із зареєстрованими ДРТО, за оперативними даними Київської міської держадміністрації, на початок 2015 р. виявлено близько 12 тис. незареєстрованих ДРТО, які підлягають ліквідації. З метою наведення порядку у цьому питанні у грудні 2014 р. Київська міська рада затвердила єдині правила розміщення напівстаціонарних дрібнороздрібних торговельних об'єктів. У лютому 2015 р. затверджено план їх розміщення, а до кінця року ДРТО планується перемістити на відповідні місця на вулицях, які зазначені в цьому плані. Усі ДРТО, що не відповідають схемі розміщення, за цим планом будуть знесені. Наразі таких ДРТО налічується близько 6 тис. од.

Таблиця 1

Динаміка обсягу роздрібного товарообороту*, кількості магазинів і напівстаціонарних дрібнороздрібних торговельних об'єктів, що належать підприємствам і фізичним особам–підприємцям, у м. Києві

Показники	1999	2005	2013	Індекс показника, раз (+,-)	
				2005 до 1999	2013 до 2005
Загальний обсяг роздрібного товарообороту, млрд грн, у тому числі:	3.2	23.3	114.4	7.3	4.9
- підприємств	3.13	17.7	75.7	5.6	4.3
- фізичних осіб-підприємців**	0.07	5.6	38.6	79.4	6.9
Частка підприємств у загальному обсязі роздрібного товарообороту, %	96.9	75.1	66.2	-1.3	-1.1
Загальна кількість магазинів, од. на кінець року, у тому числі, що належать:	2587	6892	-	2.7	-
- підприємствам	2490	2815	3887	1.1	1.4
- фізичним особам–підприємцям	97	4077	-	42.0	-
Частка підприємств у загальній кількості магазинів, %	96.3	40.8	-	-2.4	-
Загальна кількість напівстаціонарних ДРТО, од. на кінець року, у тому числі, що належать:	1793	20442	-	11.4	-
- підприємствам	1339	1036	1186	-1.3	1.1
- фізичним особам–підприємцям	454	19406	-	42.7	-
Частка підприємств у загальній кількості ДРТО, %	25.3	5.1	-	5.0	-

* Без урахування товарообороту ресторанного господарства.

** З урахуванням обсягу продажу товарів на ринках.

Джерело: складено за [5, с. 8, 15, 58; 8, с. 8, 10, 197].

У 2014 р. ліквідовано близько 1700 незаконно встановлених ДРТО. Частина тих, що залишилися, у січні 2015 р. сплатили у бюджет м. Києва 10 млн грн. Такі заходи столичної держадміністрації будуть

сприяти створенню цивілізованої структури роздрібних торговельних об'єктів, тому їх слід продовжувати.

Не менш актуальною проблемою є товарна спеціалізація діяльності суб'єктів господарювання, а відповідно й їх торговельних об'єктів. Особливо це стосується фізичних осіб – підприємців, які у переважній більшості здійснюють реалізацію товарів через напівстаціонарні та пересувні дрібнороздрібні торговельні об'єкти та дуже дрібні магазини. У середньому на один магазин, за даними обстеження, проведеного Головним управлінням статистики м. Києва, припадало лише 42 м². У структурі торговельної площі, зокрема неспеціалізованих продовольчих магазинів, частка яких у загальній кількості продовольчих магазинів становила 71 %, майже половина торговельної площі відведена під алкогольні напої і тютюнові вироби. В торгівлі непродовольчими товарами 48 % припадало на спеціалізовані магазини з продажу одягу та взуття, причому в основному не вітчизняного виробництва, а завезених з Китаю, Туреччини та інших країн. Серед них чимало контрабандних товарів, фальсифікованих і невисокої якості [8, с. 200–203].

Суттєвого поліпшення за товарною спеціалізацією потребує й структура підприємств – юридичних осіб та їх роздрібних торговельних об'єктів.

За 2001–2013 рр. певною мірою поліпшилося співвідношення між підприємствами, що торгують переважно продовольчими і непродовольчими товарами (табл. 2). Якщо в торгівлі продовольчими товарами їх кількість зменшилася на 292 од., то в торгівлі непродовольчими товарами лише на 90 од. Це є свідченням відповідності структури населення за рівнем доходів, що склалася у столиці, – чим він вищий, тим більша частка в структурі товарообороту непродовольчих товарів, а відповідно й у структурі торговельних об'єктів.

Водночас, якщо буде відбуватися подальше зниження рівня доходів і зростання рівня безробіття, що нині мають місце, то ця тенденція зміниться на протилежну.

Аналіз також показав, що за 2001–2013 рр. у торгівлі продовольчими товарами збільшилася кількість підприємств, яким належать магазини з універсальним асортиментом товарів, і спеціалізовані, але зменшилася кількість тих, які мають неспеціалізовані магазини.

У торгівлі непродовольчими товарами позитивним є також зменшення кількості підприємств, яким належать неспеціалізовані магазини, та збільшення тих, яким належать спеціалізовані. Але невиправданим є скорочення кількості універмагів і будинків торгівлі, що функціонують як підприємства, тобто мають статус юридичної особи. Роздача площ в оренду різним суб'єктам господарювання призвела до негативних змін у структурі товарної пропозиції, підвищення цін на товари і послуги та, як наслідок, до відтоку покупців з таких магазинів та їх перепрофілювання.

Таблиця 2

Кількість і структура роздрібних торговельних підприємств – юридичних осіб за товарною спеціалізацією (на кінець року) у м. Києві

Товарна спеціалізація	Кількість підприємств, од.		Структура підприємств за товарною спеціалізацією, % до підсумку	
	2000	2013	2000	2013
Підприємства, що торгують переважно продовольчими товарами, з них у магазинах:	636	344	100	100
– з універсальним асортиментом товарів і неспеціалізованих	512	265	80.5	77.0
– спеціалізованих	124	79	19.5	23.0
у тому числі				
• хлібобулочними та кондитерськими виробами	20	15	3.1	4.4
• фруктами та овочами	48	10	7.6	2.9
• м'ясом і м'ясними продуктами	–	5	–	1.45
• рибою та рибопродуктами	–	2	–	0.6
• напоями	28	36	4.4	10.5
• тютюновими виробами	–	5	–	1.45
• іншими продуктами харчування	28	6	4.4	1.7
Підприємства, що торгують переважно непродовольчими товарами, з них у магазинах:	732	642	100	100
– з універсальним асортиментом товарів, неспеціалізованих	95	49	13.0	7.6
– спеціалізованих	637	593	87.0	92.4
у тому числі				
• товарами культурного призначення та товарами для відпочинку	–	31	–	4.8
• інформаційним і комунікаційним устаткуванням	23	22	3.1	3.4
• меблями, освітлювальним приладдям та ін.	32	38	4.4	5.9
• залізними виробами, фарбами, склом та ін. будівельними матеріалами	28	18	3.8	2.3
• текстильними товарами	–	8	–	1.3
• одягом	30	50	4.1	7.8
• взуттям та шкіряними виробами	–	13	–	2.0
• косметичними та парфумерними товарами	24	9	3.3	1.4
• книжками, газетами та канцелярськими товарами	56	21	7.7	3.3
• автотранспортними засобами	6	70	0.8	10.9
• деталями та приладдям	45	37	6.1	5.8
• технічне обслуговування та ремонт	–	14	–	2.2
• мотоциклами, їх деталями та приладдям	–	3	–	0.5
• пальним	21	44	2.9	6.9
• фармацевтичними, медичними та ортопедичними товарами	180	162	24.6	25.2
• іншими товарами	192	56	26.2	8.7

Джерело: складено за [9, с. 139–145; 10, с. 8–15].

Аналіз структури спеціалізованих підприємств теж свідчить про суттєві негативні процеси. Так, у торгівлі продовольчими товарами значно скоротилася частка підприємств, яким належать спеціалізовані плодоовочеві магазини, – з 7,6 до 2,9 %. Торгівля плодоовочевою продукцією в основному здійснюється фізичними особами – підприємцями через ДРТО, на ринках, у тому числі стихійних, уздовж автодоріг та інших непридатних для торгівлі такими товарами місцях. Разом з тим процвітає торгівля напоями, передусім алкогольними і тютюновими виробами, яка є найбільш прибутковою для бізнесу, але шкідливою для здоров'я людини.

Серед спеціалізованих підприємств у торгівлі непродовольчими товарами переважають ті, що займаються продажем фармацевтичних, медичних та ортопедичних товарів, автотранспортних засобів, автозапчастин та пального. Для столиці, яка має бути зразком культури і духовності для всіх регіонів України, надзвичайно мало підприємств, що торгують книжковою продукцією. Майже на трьохмільйонне місто на 1 січня 2014 р. підприємствам з торгівлі такою продукцією належав лише 21 магазин та 36 – з продажу тютюнових виробів, якими теж торгують магазини з універсальним асортиментом товарів і неспеціалізовані.

У *табл. 3* відображено структуру магазинів підприємств за товарною спеціалізацією і розмірами торговельної площі та ефективність їх функціонування.

Дані таблиці свідчать, що у м. Києві у підприємств переважає частка непродовольчих магазинів, особливо за їх кількістю, – 71.3 % проти 28.7 %. У торговельній площі на продовольчі магазини, зокрема за рахунок магазинів з універсальним асортиментом товарів, припадає значно більша частка – 44.9 % і дещо більша за обсягом роздрібного товарообороту – 45.4 %, що є позитивним у цілому. В усіх інших регіонах України частка продовольчих магазинів була більшою за: кількістю – 45.7 %, торговельною площею – 49.4 % і обсягом товарообороту – 51.7 % [10, с. 62, 68].

У м. Києві магазини більші за площею – 370 проти 207 м² торговельної площі, що припадає в середньому на один магазин України. Збільшується кількість сучасних типів магазинів. Із 1642 універсамів і супермаркетів, що функціонували в Україні на 1 січня 2014 р., 188 (або 11.4 %) сконцентровано у столиці, а із 277 гіпермаркетів – у столиці 61 (або 22 %).

У столиці вище рівень спеціалізації магазинів, передусім у торгівлі непродовольчими товарами. Більш ефективно використовується торговельна площа магазинів. Так, у 2013 р. товарооборот на 1 м² торговельної площі магазинів підприємств по Україні в середньому становив 31.1 тис. грн, а у м. Києві – 42.1 тис. грн, тобто на 35.4 % більше [10, с. 70, 77].

Таблиця 3

Ефективність магазинів, що належать підприємствам – юридичним особам, у м. Києві (на 1 січня 2014р.)

Спеціалізація магазинів	Усього			Частка магазинів різних форм спеціалізації, %			Торговельна площа у розрахунку на один магазин, м ²	Роздрібний товарооборот у розрахунку на 1 м ² торговельної площі магазину, тис. грн
	кількість од.	їх торговельна площа, тис. м ²	роздрібний товарооборот за 2013р., млн грн	у загальній кількості	у торговельній площі	у роздрібному товарообороті		
Усього магазинів	3887	1438.1	60533.9	100	100	100	370	42.1
Продовольчі,	1117	645.4	27482.4	28.7	44.9	45.4	578	42.6
у т.ч.								
• з універсальним асортиментом товарів	249	534.0	21368.5	6.4	37.1	35.3	2145	40.0
з них:								
універсами, супермаркети	188	219.6	10048.6	4.8	15.3	16.6	1168	45.8
гіпермаркети	61	314.4	11319.9	1.6	21.8	18.7	5154	36.0
• спеціалізовані магазини	143	14.4	786.9	3.7	1.0	1.3	101	54.6
• неспеціалізовані магазини	725	97.0	5327.0	18.6	6.8	8.8	134	54.9
Непродовольчі,	2770	729.7	33051.5	71.3	55.1	54.6	286	41.7
у т.ч.								
• з універсальним асортиментом товарів	7	21.5	181.6	0.2	1.5	0.3	3063	8.4
з них:								
універмаги	1	12.2	60.5	0.05	0.9	0.1	12133	5.0
будинки торгівлі	6	9.3	121.1	0.15	0.6	0.2	1552	13.0
• спеціалізовані непродовольчі магазини з торговельною площею від 2500 м ²	17	243.2	7203.5	0.5	16.9	11.9	14308	29.6
• інші спеціалізовані непродовольчі магазини	2698	516.3	25061.0	69.4	35.9	41.4	191	48.5
• неспеціалізовані непродовольчі магазини	48	11.7	605.4	1.2	0.8	1.0	243	51.7

Джерело: складено за [10, с. 53, 64–84].

Аналіз даних *табл. 3* також показав, що і в м. Києві у підприємств багато дрібних магазинів, що звужує як товарний асортимент, так і можливості надання послуг, раціональної організації торговельно-технологічного процесу. Це знижує якість обслуговування покупців, збільшує для них затрати часу на придбання товарів. А те, що дрібні спеціалізовані та неспеціалізовані магазини мають більший товарооборот на 1 м² торговельної площі порівняно з магазинами, які мають універсальний асортимент товарів, зокрема в торгівлі продовольчими товарами, досягається тим, що значна їх кількість спеціалізується на продажі алкогольних напоїв і тютюнових виробів. У товарообороті неспеціалізованих магазинів вони теж мають значну частку. Аналіз свідчить, що підприємці найбільш зацікавлені саме в тій товарній спеціалізації, що приносить з меншими ресурсами і зусиллями найбільший прибуток. Отже, структура магазинів не тільки фізичних осіб – підприємців, а й підприємств – юридичних осіб, у м. Києві не є оптимальною і потребує суттєвих змін.

Столиця не досягла належного рівня забезпеченості населення торговельною площею у магазинах. На початок 2006 р., з урахуванням магазинів фізичних осіб – підприємців, цей показник становив 335 м² у розрахунку на 1 тис. осіб або 63 % нормативного показника, затвердженого наказом Міністерства економіки України на 2008 р. [11].

Відсутність як статистичного обліку роздрібних торговельних об'єктів, що належать фізичним особам – підприємцям, так і проведення органами статистики хоча б одноразового їх обстеження протягом останніх 10 років унеможливають оцінку загального рівня забезпеченості населення торговельною площею у магазинах на 2015 р.

За нормативом, у м. Києві на цей рік на 1 тис. осіб повинно припадати 736 м². Фактично на 1 січня 2014 р. підприємства – юридичні особи забезпечували торговельною площею у магазинах 68 % від нормативу на 2015 р. (501 м² на 1 тис. осіб) [5, с. 58], а який внесок фізичних осіб – підприємців у цей показник, невідомо.

Не менш важливим є розміщення київських магазинів по районах міста, які суттєво відрізняються один від одного за площею території, кількістю населення, обсягом товарообороту (*табл. 4*). Найвища щільність населення на 1 км² – у Солом'янському, Шевченківському і Печерському районах, а найнижча – у Голосіївському, Дарницькому і Деснянському. Найбільший обсяг товарообороту за усіма каналами реалізації у розрахунку на 1 особу – в Оболонському (54 023 грн), Печерському (47 755 грн), Голосіївському (47 556 грн), Деснянському (42 972 грн), Шевченківському (41 911 грн) і Дарницькому (41 884 грн) районах, а найменший – у Солом'янському (20 240 грн) і Подільському (25 561 грн).

Таблиця 4

Територія, кількість наявного населення, обсяг товарообороту роздрібною торгівлі за усіма каналами реалізації товарів по районах м. Києва (на 1 січня 2014 р.)

Район	Площа території		Кількість населення		Щільність населення, осіб на 1 км ²	Обсяг роздрібного товарообороту			Коефіцієнт співвідношення	
	км ²	% до підсумку	тис. осіб	% до підсумку		млн грн	% до підсумку	у розрахунку на одну особу, грн	щільності населення	обсягу роздрібного товарообороту на одну особу
Голосіївський	156	18.5	242.2	8.5	1553	11518.1	10.1	47556	0.5	1.2
Дарницький	133	15.9	325.0	11.3	2444	13612.4	11.9	41884	0.71	1.05
Деснянський	148	17.6	364.7	12.7	2464	15671.7	13.7	42972	0.72	1.1
Дніпровський	67	8.0	351.2	12.3	5242	13791.1	12.1	39269	1.5	0.99
Оболонський	110	13.1	318.7	11.1	2897	17217.0	15.0	54023	0.9	1.4
Печерський	20	3.2	146.8	5.1	7340	7010.5	6.1	47755	2.1	1.2
Подільський	34	4.0	194.9	6.8	5732	4981.9	4.4	25561	1.7	0.6
Святошинський	101	12.0	338.8	11.8	3354	13699.0	12.0	40434	0.98	1.01
Солом'янський	40	4.7	356.6	12.4	8915	7217.7	6.3	20240	2.6	0.5
Шевченківський	27	3.0	229.8	8.0	8511	9631.2	8.4	41911	2.5	1.05
м. Київ	836	100	2868.7	100	3433	114351.2*	100	39862	1.0	1.0

* З урахуванням нерозподіленого обсягу роздрібного продажу за районами у сумі 0.6 млн грн.

Джерело: складено за [4, с. 23; 5, с. 8].

По-різному склалося в районах міста і співвідношення між підприємствами – юридичними особами і фізичними особами – підприємцями. У загальному обсязі товарообороту суттєво переважають підприємства у Печерському (98%), Голосіївському (85,5%), Шевченківському (77,6%), Подільському (77,2%), Солом'янському (76,6%), Оболонському (75%) і Дарницькому (71 %) районах. Найменша їх частка – у Деснянському (46,4%), Дніпровському (58,9%) і Святошинському (59,6 %) районах, де найменша концентрація магазинів підприємств.

Слід зазначити, що на ці показники впливає не тільки рівень доходів населення району та їх статевовіковий склад, а також й те, що належним чином не обліковується обсяг товарообороту фізичних осіб – підприємців. Чим більша їх частка в товарообороті району, тим більша недостовірність цього показника.

У м. Києві, за оцінкою експертів, проживає 1–1.5 млн незареєстрованих осіб, що теж ускладнює отримання достовірної інформації, аби коригувати належним чином нормативні показники, проводити глибокий аналіз структурно-територіальної організації роздрібно-торговельної мережі, регулювати місцевим органам державної влади і спрямовувати її розвиток у необхідному напрямі, виходячи передусім з інтересів покупців.

Потребує вдосконалення й структура ринків. За 2000–2013 рр. у м. Києві кількість ринків зросла з 86 до 93 од., але порівняно з 2005 р. вона зменшилася на 12 од. Це пов'язано не тільки з розвитком мережових супермаркетів і гіпермаркетів, спеціалізованих непродовольчих магазинів і торговельних центрів, де пропонується кращий асортимент товарів здебільшого гарантованої якості та комфортніші умови їх придбання, а і з погіршенням товарної спеціалізації ринків. На 1 січня 2014 р. у столиці було лише 8 ринків з продажу сільськогосподарської продукції, 2 продовольчих, 32 непродовольчих, з них 14 речових, та 51 змішаних, де основна частина торговельної площі теж відведена під непродовольчі товари, які слід реалізувати в магазинах, а не в малоприспособованих для цього місцях – палатках, розкладках і т.п. З усіх ринків лише 9 – криті [9, с. 9, 18, 19].

Роздрібна торговельна мережа як один із важливих чинників, що забезпечує якість життя людини, повинна бути орієнтована на обслуговування та задоволення потреб різних верств населення – від найбідніших до заможних. Однак аналіз стану і тенденції розвитку, насамперед, магазинів і торговельних центрів, свідчить про значну їх невідповідність наявній соціальній структурі мешканців м. Києва. Більшість з них не мають чітко визначеної орієнтації у своїй товарній, цінovій та комунікаційній політиці, формах обслуговування покупців з різними розмірами доходів, або орієнтуються вони в основному на покупців з високим рівнем доходів, не враховуючи те, що їх частка наразі занадто мала. Тому багато магазинів, так званих "бутиків"

і торговельних центрів використовуються неефективно, адже не можуть залучити достатню кількість покупців.

На сьогодні держава не підтримує на належному рівні розвиток роздрібно-торговельної мережі з обслуговування найбільш вразливих верств населення, тому суб'єктам господарювання не вигідно цим займатися. Існують проблеми з організацією торговельного обслуговування населення в нових житлових районах на околицях міста, які не є інвестиційно привабливими для підприємців.

Розвиток роздрібно-торговельної мережі не здійснюється у взаємозв'язку з Генеральним планом розвитку м. Києва, як попереднім на період до 2020 р., так і новим, затвердженим на період до 2025 р. Ці плани постійно порушуються.

Відсутність повного обліку всіх видів і типів торговельних об'єктів, їх територіального розміщення по районах міста і конкретних місцях дислокації унеможлиблює регулювання розвитку роздрібно-торговельної мережі органами державної влади на всіх рівнях управління. Це також утруднює процес прийняття обґрунтованого рішення суб'єктом господарювання щодо вибору спеціалізації торговельного об'єкта та його територіального розміщення. Тому роздрібно-торговельна мережа розвивається значною мірою методом "проб та помилок", що не дозволяє поряд із соціально-економічними та іншими проблемами створити цивілізовану сферу торговельного обслуговування.

Таким чином, в умовах недостатньо розвиненої ринкової економіки, коли споживач ще не став господарем ринку, а бізнес – соціально відповідальним за те, як він виконує свої функції, значну роль у регулюванні цих процесів повинні відігравати органи державної влади не тільки макrorівня, а й місцеві – міська та районні держадміністрації м. Києва.

Аналіз стану і тенденцій розвитку роздрібно-торговельної мережі у м. Києві показав, що потрібно не тільки кількісно збільшувати, а й суттєво поліпшувати її структурно-територіальну організацію на основі підвищення ефективності управління нею.

Для цього необхідно вирішити кілька важливих завдань.

По-перше, Міністерству економічного розвитку і торгівлі України слід замовити науковцям розробку за регіонами України і для м. Києва на середньо- та довгострокову перспективу нормативів забезпеченості населення торговельною площею у магазинах, торговельних (торговельно-розважальних) центрах і на ринках та нормативів кількості напівстаціонарних ДРТО, з виокремленням торговельних автоматів як одного з найбільш сучасних їх видів. Залежно від нормативу торговельної площі у магазинах як основного виду торговельних об'єктів доцільно визначити нормативи для усіх інших видів.

Крім того, при розробленні нормативів для традиційних видів торговельних об'єктів необхідно врахувати перспективи розвитку

дистанційної торгівлі, насамперед через мережу Інтернет. Цей канал роздрібного продажу товарів інтенсивно розвивається в багатьох країнах світу, набуває розвитку і в Україні, особливо у столиці, де у 2013 р. обсяг роздрібного продажу через Інтернет підприємствами – юридичними особами України становив 1649.4 млн грн, у тому числі м. Києва – 1254.8 млн грн або 76.1 % [13, с. 6].

Розвиток дистанційної торгівлі зменшує потребу в традиційних торговельних об'єктах і впливає на їх структуру, передусім за товарною спеціалізацією.

По-друге, урядовим і законодавчим органам України відповідно до визначених науковцями і випробуваних на практиці пріоритетів сформувавши податкову, інвестиційну та кредитну політику і за їх допомогою досягти оптимального співвідношення між підприємствами – юридичними особами і фізичними особами – підприємцями, великим, середнім і малим підприємництвом, сприяти розвитку різних видів підприємницьких мереж, які є більш конкурентоспроможними, ніж ті торговці, що не входять до них, та як наслідок забезпечити сучасну структурно-територіальну організацію роздрібною торговельною мережі.

По-третє, Державній службі статистики України і відповідно Головному управлінню статистики м. Києва слід суттєво удосконалити статистичну звітність за усіма видами суб'єктів господарювання, з виокремленням тих, що входять до складу підприємницьких мереж, та їх торговельних об'єктів за кількістю, торговельною площею, обсягом товарообороту, товарною спеціалізацією, методами продажу товарів.

По-четверте, Держадміністрації м. Києва і райдержадміністраціям доцільно забезпечувати розвиток роздрібною торговельною мережі відповідно до затверджених нормативів для міста і з коригуванням по його районах за двома показниками – обсягом товарообороту у розрахунку на одну особу і щільністю населення на 1 км² території, а також відповідно до Генплану розвитку міста і детальних планів забудови його території. У міській і районних держадміністраціях доцільно створити структурний підрозділ, який би налагодив облік торговельних об'єктів та їх територіальне розміщення, мав би комп'ютерні карти-схеми і програмне забезпечення для проведення аналітичної роботи і регулювання цих процесів.

По-п'яте, суб'єктам господарювання слід підвищувати свою соціальну відповідальність. Крім законів і нормативно-правових актів, поведінка підприємців на ринку має регулюватися соціальними нормами і правилами професійної етики.

Висновки. Проаналізувавши стан і тенденції розвитку структури роздрібних торговельних об'єктів та їх територіальне розміщення в м. Києві, оцінено зміни, які відбулися протягом останніх 10–15 років. Водночас з певними позитивними змінами в структурно-територіальній організації роздрібною торговельною мережі існує чимало проблем,

які слід вирішувати. Передусім необхідно удосконалити законодавчу і нормативно-правову бази, створити ефективний механізм з використанням сучасних інструментів регулювання структурно-територіальної організації роздрібної торговельної мережі. Не менш важливим є створення повноцінного за чисельністю і компетенцією структурного підрозділу в місцевих органах державної влади, які б були здатні реалізовувати державну політику з цих питань. Для цього потрібно чітко визначити їх функції, налагодити належний облік роздрібних торговельних об'єктів за видами і типами усіх суб'єктів господарювання, їх територіального розміщення, проводити аналіз і контроль за розвитком роздрібної торговельної мережі відповідно до Генплану розвитку міста і детального плану забудови території, розробити нормативи забезпеченості населення торговельними об'єктами різних видів на середньо- і довгострокову перспективу. Слід також розробити і впровадити в практику торгівлі атласи і комп'ютерні карти, які дозволяли б місцевим органам влади краще виконувати свої функції і допомагали б суб'єктам господарювання приймати обґрунтовані управлінські рішення з цих питань.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Берман Б.* Розничная торговля: стратегический подход / Б. Берман, Дж. Эванс ; пер. с англ. — М. : Вильямс, 2003. — 1184 с.
2. *Леви М.* Основы розничной торговли / М. Леви, Б. А. Вейтц ; пер. с англ. — СПб. : Питер, 1999. — 448 с.
3. *Шредер К.* Специализированный магазин: как построить прибыльный бизнес в розничной торговле / К. Шредер ; пер. с англ. — М. : Альпина Бизнес Букс, 2004. — 384 с.
4. *Статистичний щорічник України за 2013 рік.* — К. : Август Трейд, 2014. — 559 с.
5. *Роздрібна торгівля м. Києва у 2013 році :* стат. зб. — К. : Головне управління статистики у м. Києві, 2014. — 91 с.
6. *Роздрібна торгівля України у 2013 році :* стат. зб. — К. : Державна служба статистики України, 2014. — 165 с.
7. *Офіційний сайт Державної служби статистики України.* — Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>.
8. *Роздрібна торгівля України у 2005 році :* стат. зб. — К. : Держкомстат України, 2006. — 214 с.
9. *Роздрібна торгівля України у 2002 році :* стат. зб. — К. : Держкомстат України, 2003. — 218 с.
10. *Мережа роздрібної торгівлі та ресторанного господарства підприємств на 1 січня 2014 року :* стат. бюл. — К. : Державна служба статистики України, 2014. — 125 с.
11. Про затвердження нормативів забезпеченості населення торговельною площею у магазинах та Порядку застосування нормативів забезпеченості населення торговельною площею у магазинах : Наказ Міністерства

- економіки України від 2 вересня 2008 р. № 409. — Режим доступу : <http://www.me.kmu.gov.ua>.
12. *Наявність і використання торгової мережі на ринках на 1 січня 2014 року* : стат. бюл. — К. : Державна служба статистики України, 2014. — 47 с.
  13. *Продаж і запаси товарів у торговій мережі та мережі ресторанного господарства за 2013 рік (I т.)* : стат. бюл. — К. : Державна служба статистики України, 2014. — 48 с.

Стаття надійшла до редакції 23.04.2015.

Goloshubova N. Kyiv retail network: format and structure transformation.

Background. *An important factor for the effective functioning of the retail trade is its sales network, where the sales take place and meet the demand of end users for goods and services. Research has shown that in Kyiv compared with other regions of Ukraine structural and territorial organization of the retail network is at a higher level, primarily due to businesses – corporate customers, especially those who are part of enterprise networks. However, there are many flaws in the structure and commercial properties for commodity specialization and size of their territorial distribution, which affects the quality of customer service. This is largely due to lack of necessary regulatory guidance and information base, and adequate state regulation of these processes. Most entities in a market economy without proper coordination and centralized control, especially by local public authorities, are not able to form an optimal structure of retail network. It is rational to place in the right location so that they will provide high quality services to various commercial segments of the population and will be quite profitable. The generalization of international experience, studied in the works of such authors as B. Barman, B. Veytts, J. Evans, M. Levy, K. Schroeder confirms discrepancy of retail network in the capital of Ukraine and current requirements. Domestic scientists certainly do not care about the development of retail network in a market economy. All this indicates a significant relevance of the topic and the need for its scientific development.*

The aim of the study is to assess the state and trends of the retail network in Kyiv and identify the main challenges and directions for its improvement.

Material and methods. *The object of the study is the structural organization of retail businesses by type, composition of commercial properties and effectiveness of their activities in the city of Kiev.*

The following general scientific and special methods of learning social and economic processes have been applied: analysis and synthesis, systematic approach, comparison and synthesis.

Results. *The state and trends of the legal entities and individuals – entrepreneurs in retail in Kyiv, their ratio in turnover in the retail network structure by types and types of commercial properties. The structural changes that have occurred over the past 10–15 years have been estimated. The main objectives and directions of structural adjustment in retail in Kyiv have been identified.*

Conclusion. *After analyzing the status and trends of the retailer structure and their territorial location in Kyiv we can assess the changes that have occurred over the past 10–15 years. Along with some positive changes in structural and territorial organization of retail network there are a lot of problems that need to be addressed. The first one is the actual improvement of the legal and regulatory framework, an effective mechanism using modern instruments regulating structural and territorial organization of retail network. Equally important is the creation of a full in number and competent subdivision in local government, which would be able to implement the national policy on these issues. It is necessary to clearly define their functions, establish proper accounting of retail shopping facilities for all kinds and types of undertakings and their spatial distribution, analyze and control the development of the retail network in accordance with the Master Plan of the*

city and detailed area development plan to the standards of availability of different types of commercial properties that researchers should develop in the medium and long term. Also trade practices atlases and computer maps should be developed and implemented. They would allow local authorities to better carry out its functions and would help entities make management decisions on these issues.

Keywords: retail network, stores, small retail commercial properties, market, company – legal entity, individual – entrepreneur, restructuring, regulation.

REFERENCES

1. *Berman B.* Roznichnaja trgovlja: strategicheskij podhod / B. Berman, Dzh. Jevans ; per. s angl. — M. : Vil'jams, 2003. — 1184 s.
2. *Levi M.* Osnovy roznichnoj trgovli / M. Levi, B. A. Vejtc ; per. s angl. — SPb. : Piter, 1999. — 448 s.
3. *Shreder K.* Specializirovannyj magazin: kak postroit' pribyl'nyj biznes v roznichnoj trgovle / K. Shreder ; per. s angl. — M. : Al'pina Biznes Buks, 2004. — 384 s.
4. *Statystychnyj shhorichnyk Ukrai'ny za 2013 rik.* — K. : Avgust Trejd, 2014. — 559 s.
5. *Rozdribna trgovlja m. Kyjeva u 2013 roci :* stat. zb. — K. : Golovne upravlinnja statystyky u m. Kyjevi, 2014. — 91 s.
6. *Rozdribna trgovlja Ukrai'ny u 2013 roci :* stat. zb. — K. : Derzhavna sluzhba statystyky Ukrai'ny, 2014. — 165 s.
7. *Oficijnyj sajt Derzhavnoi' sluzhby statystyky Ukrai'ny.* — Rezhym dostupu : <http://www.ukrstat.gov.ua>.
8. *Rozdribna trgovlja Ukrai'ny u 2005 roci :* stat. zb. — K. : Derzhkomstat Ukrai'ny, 2006. — 214 s.
9. *Rozdribna trgovlja Ukrai'ny u 2002 roci :* stat. zb. — K. : Derzhkomstat Ukrai'ny, 2003. — 218 s.
10. *Merezha rozdribnoi' trgovli ta restorannogo gospodarstva pidprijemstv na 1 sichnja 2014 roku :* stat. bjul. — K. : Derzhavna sluzhba statystyky Ukrai'ny, 2014. — 125 s.
11. *Pro zatverdzhennja normatyviv zabezpechenosti naselennja torgovel'noju ploshheju u magazynah ta Porjadku zastosuvannja normatyviv zabezpechenosti naselennja torgovel'noju ploshheju u magazynah :* Nakaz Ministerstva ekonomiky Ukrai'ny vid 2 veresnja 2008 r. № 409. — Rezhym dostupu : <http://www.me.kmu.gov.ua>.
12. *Najavnist' i vykorystannja torgovoi' merezhi na rynkah na 1 sichnja 2014 roku :* stat. bjul. — K. : Derzhavna sluzhba statystyky Ukrai'ny, 2014. — 47 s.
13. *Prodazh i zapasy tovariv u torgovij merezhi ta merezhi restorannogo gospodarstva za 2013 rik (I t.) :* stat. bjul. — K. : Derzhavna sluzhba statystyky Ukrai'ny, 2014. — 48 s.

УДК 005.591.6:640.43

ПРИСАКАР Ірина, аспірант кафедри готельно-ресторанного бізнесу КНТЕУ

УПРАВЛІННЯ ЗАКЛАДАМИ РЕСТОРАННОГО ГОСПОДАРСТВА: АВТОМАТИЗАЦІЯ БІЗНЕС-ПРОЦЕСІВ

Розглянуто проблему застосування інформаційних технологій у ресторанному бізнесі України. Визначено основні причини, що стримують підприємців впроваджувати автоматизовані системи управління. Досліджено вітчизняний ринок програмних комплексів, які застосовуються закладами ресторанного господарства з метою автоматизації бізнесу. Наведено основні переваги автоматизації, що дозволяють удосконалити, спростити процес управління та підвищити ефективність діяльності в цілому.

Ключові слова: інформаційні технології (ІТ), автоматизація бізнесу, автоматизована система управління (АСУ), фронт-офіс, бек-офіс.

Присакар И. Управление заведениями ресторанного хозяйства: автоматизация бизнес-процессов. Рассмотрена проблема применения информационных технологий в ресторанном бизнесе Украины. Определены основные причины, сдерживающие предпринимателей от внедрения автоматизированных систем управления. Исследован отечественный рынок программных комплексов, которые применяются заведениями ресторанного хозяйства с целью автоматизации бизнеса. Приведены основные преимущества автоматизации, позволяющие усовершенствовать, упростить процесс управления и повысить эффективность деятельности в целом.

Ключевые слова: информационные технологии (ИТ), автоматизация бизнеса, автоматизированная система управления (АСУ), фронт-офис, бэк-офис.

Постановка проблеми. З розвитком економічного та науково-технічного прогресу у ХХІ ст. виник новий четвертинний сектор економіки, пов'язаний з інформаційними технологіями, що активно впливає на інші суміжні сектори. Поява цього сектора цілком логічна, адже сьогодні інформація є стратегічним ресурсом та капіталом, а інформаційні технології – інструментом вдосконалення та підвищення ефективності діяльності підприємств будь-якої сфери господарювання.

Серед широкого спектра ІТ, які сьогодні активно використовуються в комерції, важливе місце займають автоматизовані системи управління, ефективність яких пояснюється комплексністю та системністю автоматизації усіх бізнес-процесів на підприємстві. Не є винятком і заклади ресторанного господарства (ЗРГ), специфіка та складність бізнесу яких вимагає не тільки автоматизації виробничих, комерційних та управлінських процесів, але й формування єдиної системи управління, яка би забезпечувала чіткість керування, усунення існуючих недоліків в управлінні, контроль фінансових ресурсів, створення потужної

системи лояльності та взаємозв'язків з клієнтами, підвищення результативності та ефективності діяльності в цілому, з чим відповідно й пов'язана актуальність дослідження цієї проблеми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблему використання ІТ у ресторанному бізнесі висвітлено у наукових розробках вітчизняних та зарубіжних вчених. Так, питання впровадження інформаційних систем та технологій у процеси управління вивчали А. Гринберг, Н. Горбачев, А. Бондаренко, О. Губанова, Т. Новгородцев, С. Чупров, В. Гужва, Л. Дубчак, В. Косарев [1–5]. Роль програмного забезпечення в управлінні сучасними підприємствами досліджують Ж. Пророчук, А. Журавлєва [6], доцільність застосування інформаційних технологій у ресторанному бізнесі – С. Степова, А. Когут [7]. Автори О. Оліфіров, А. Лутай та К. Федусова вивчали проблему використання сучасних ІТ у готельному та ресторанному бізнесі [8; 9; 10]. Крім цього, науковці К. Єсіпова [11], Д. Еймор [12] окремі дослідження присвятили питанню використання інтернет-технологій у комерції, у тому числі в ресторанному господарстві. Проте наразі проблема автоматизації ресторанного бізнесу шляхом комплексного впровадження АСУ, незважаючи на її актуальність, не у полі зору вітчизняних науковців та вчених.

Мета цієї статті полягає у дослідженні проблеми автоматизації ресторанного бізнесу в Україні.

Матеріали та методи. Методологічною основою цього дослідження є сукупність наукових методів, зокрема: узагальнення, аналізу та синтезу, історичного, систематизації, порівняння, за допомогою яких розкрито проблеми впровадження автоматизації ресторанного бізнесу, систематизовано інформацію щодо сучасних АСУ, які використовуються вітчизняними ЗРГ, їх можливості та відмінності, окреслено основні переваги автоматизації тощо. Інформаційною базою проведеного дослідження стали наукові розробки вітчизняних та зарубіжних вчених, присвячені автоматизації бізнесу, впровадженню ІТ у процеси управління, статистичні матеріали та інтернет-джерела.

Результати дослідження. Висока конкуренція у сфері ресторанного господарства, зростаючі потреби та вимоги споживачів стимулюють вітчизняні ЗРГ максимально ефективно формувати власну систему управління бізнесом, яка дозволить не тільки підвищити якість обслуговування клієнтів, завоювати їх лояльність, але й виграти конкурентну боротьбу на ринку.

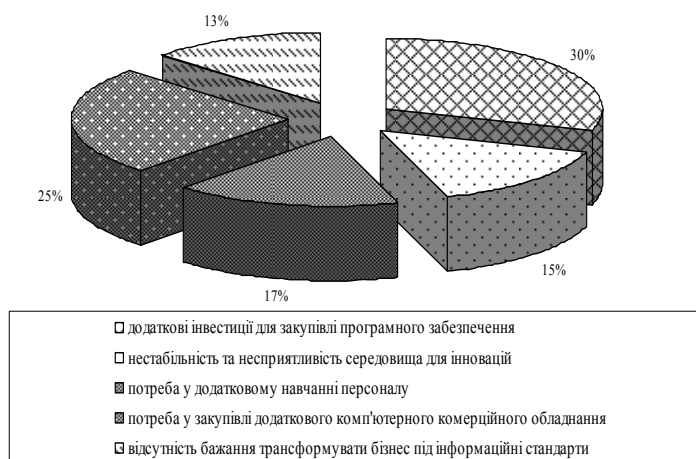
Важливим інструментом ефективної системи управління ЗРГ є автоматизація ресторанного бізнесу шляхом використання АСУ, що дає змогу скоротити час обслуговування клієнтів, мінімізувати рутинні, затратні у часі операції працівників, зменшити витрати. Крім того, з'являється можливість проведення комплексного контролю роботи персоналу та здійснення моніторингу результативності економічної діяльності ЗРГ у цілому. Саме автоматизація ресторанного бізнесу

сприяє його успішному розвитку як злагодженого механізму, який пропонує споживачам якісні послуги, високий рівень сервісу та оперативну роботу персоналу, що в сукупності відповідає європейським стандартам обслуговування.

Науковці вважають, що АСУ являють собою цілісний програмно-апаратний комплекс, який дозволяє задовольнити як поточні, так і стратегічні потреби підприємства в опрацюванні даних [13, с. 124; 14, с. 46]. Натомість для закладів ресторанного господарства АСУ – це комплекс інтегрованих підсистем, що створюють ефективне середовище взаємодії співробітників, клієнтів і ділових партнерів та сприяють підвищенню ефективності управління діяльністю підприємства.

Результати дослідження вітчизняного ринку ресторанного господарства в контексті використання ЗРГ АСУ свідчать, що ресторатори, особливо власники малого та середнього бізнесу, недооцінюючи значення автоматизованих інформаційних систем управління, здебільшого не впроваджують їх на власних підприємствах. Саме тому проведено опитування вітчизняних рестораторів стосовно виявлення основних причин, що стримують впровадження АСУ (рис. 1).

Результати опитування доводять, що в цілому основна причина, яка стримує впровадження новітніх АСУ вітчизняними ЗРГ, пов'язана із додатковими капіталовкладеннями. Проте це є стратегічною помилкою власників підприємств, адже капіталовкладення в АСУ – не зайві витрати, а інвестиції у майбутнє закладу, його розвиток, концепцію, персонал, що в сукупності дозволяє не лише полегшити управління підприємством, але й підвищити його конкурентоспроможність.

Рис. 1. Основні причини, що стримують впровадження АСУ
(узагальнено автором за результатами опитування)

Заклади ресторанного бізнесу стикаються з проблемами, які заважають їм працювати з максимальною віддачею (рис. 2). Проте ці проблеми вирішуються з мінімальними витратами із впровадженням АСУ.

Таким чином, з *рис. 2* видно, що основні проблеми та їх негативні наслідки спричиняють зниження прибутковості та рентабельності діяльності, появу зловживань як норми поведінки персоналу, втрати контролю з боку керівництва, що відповідно позначається на якості обслуговування клієнтів. Натомість впровадження автоматизованої інформаційної системи управління дозволить усунути ці проблеми та наслідки завдяки забезпеченню повною інформацією про рух товарів, грошових ресурсів, результативність діяльності ЗРГ, прозорості роботи персоналу, чіткого контролю за його діями та результатами, формуванню єдиної системи обліку, бази даних тощо.

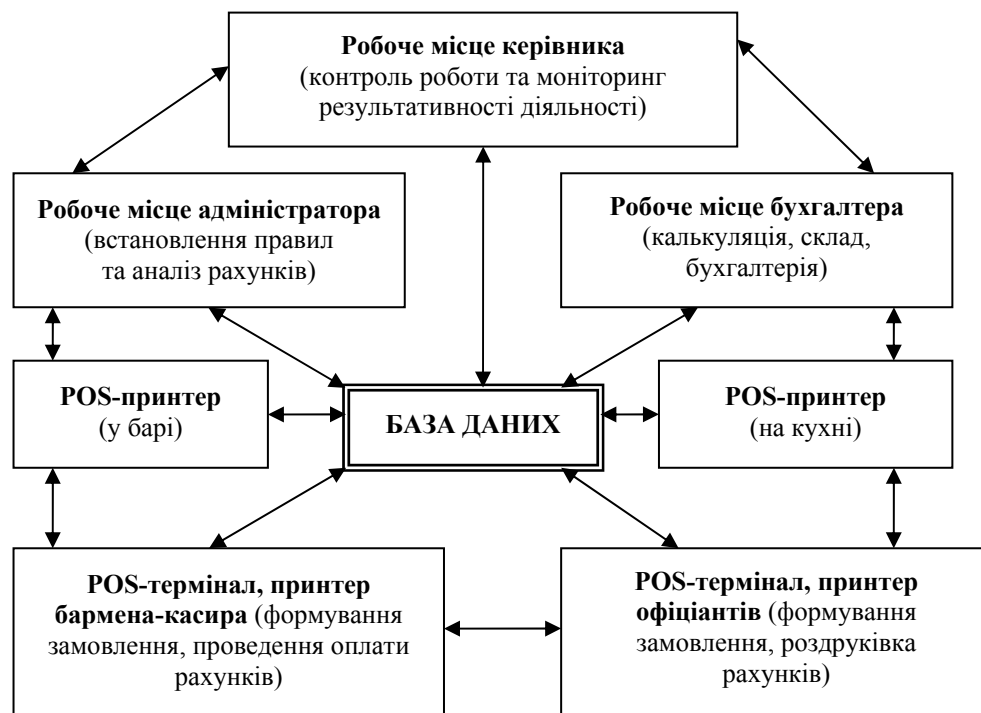

Рис. 2. Проблеми, що призводять до неефективної діяльності ЗРГ [22]

З метою виокремлення ключових переваг автоматизації ресторанного бізнесу важливо проаналізувати основні програмні комплекси, які представлені на вітчизняному ринку й використовуються ЗРГ, визначити їх основні можливості та відмінності.

Автоматизація діяльності ЗРГ відбувається зазвичай за допомогою формування комп'ютерної системи управління (*Restaurant Management System*), яка обслуговує ресторанний цикл у двох зонах: обслуговування й управління [15]. Взаємозв'язок цих двох зон, пристроїв та програмного забезпечення дає змогу сформувати єдину базу даних підприємства, яка акумулює всю оперативну інформацію щодо діяльності ЗРГ (рис. 3).

Рис. 3. Механізм та основні елементи формування єдиної інформаційної бази даних ресторану
(розроблено автором на основі [9, с. 82–85; 16])

Важливість та ефективність використання АСУ пояснюється, насамперед, можливістю формування єдиної бази даних, інформація в якій постійно систематизується та оновлюється, й на основі якої керівник може приймати економічно обґрунтовані управлінські рішення. З рис. 3 випливає, що основними структурними елементами єдині бази даних є POS-термінали, призначені для автоматизації роботи операторів, касирів, барменів, офіціантів, що прискорює процес обслуговування клієнтів, і POS-принтери, які встановлюються на кухні для друку замовлень, робочому місці бармена, офіціанта для друку чеків і рахунків.

Усе комп'ютерне обладнання пов'язане між собою за допомогою програмного забезпечення, яке залежно від функціонального при-

значення поділяється на фронт- та бек-офіси. Так, частина програмно-апаратного комплексу, яка автоматизує функції обслуговування клієнтів, називається "фронт-офіс" (*front-office*). Натомість під "бек-офісом" (*back-office*) прийнято розуміти робоче місце (РМ) системи автоматизації, користувачеві якого доступні всі компоненти системи (РМ: керівника, адміністратора, економіста, комірника, менеджера, бухгалтера та інших працівників офісу) [16]. Автоматизація ресторанного бізнесу полягає у взаємодії фронт- та бек-офісів, що сприяє формуванню єдиної інформаційної бази даних.

Для визначення основних переваг автоматизації діяльності ЗРГ потрібно проаналізувати вітчизняний ринок програмних комплексів та продуктів, призначених для автоматизації ресторанного бізнесу. На сьогодні найпопулярнішими серед ЗРГ є такі системи автоматизації бізнесу: "ІС: Підприємство 8 – Ресторан", "Парус – Ресторан", "*D2 System*", "Сіріус – Ресторан", "*Conecto*", "*ilikoRMS*", "Проза: Ресторан", "АйтіКафе". Так, у *табл. 1* наведено основні ЗРГ, які використовують ці системи автоматизації.

Результати досліджень свідчать, що найпопулярнішими системами автоматизації ресторанного бізнесу серед вітчизняних ЗРГ є "*D2 System*", "*Conecto*", "*ilikoRMS*". Деякі з інших програмних продуктів активно використовуються в окремих регіонах чи містах. Так, програма "*D2 System*" дає змогу в автоматизованому режимі забезпечити керування закладами різного типу, які працюють автономно чи входять в єдиний ресторанний комплекс. Поліфункціональність зазначеної системи забезпечується завдяки специфіці таких сумісних підсистем, які можуть функціонувати окремо або як єдиний механізм:

- *D2 restaurant* – система керування реєстрацією і виконанням замовлень у ресторанах. Це ефективний засіб для закладів, де клієнти обслуговуються офіціантами безпосередньо за столами;

- *D2 fastfood* – система керування продажами в ресторанах швидкого обслуговування. Незамінний засіб для підприємств, де клієнти обслуговуються з прилавка кафе, бара, буфета тощо;

- *D2 netfood* – система централізованого керування мережею віддалених закладів швидкого обслуговування;

- *D2 trade* – система керування продажами в торговельних підрозділах закладів ресторанного господарства. Дозволяє включити в єдиний облік типові торговельні підрозділи ресторану: сувенірний кіоск, продуктовий магазин, кулінарну крамницю тощо [14, с. 112; 20].

Підсистеми програмного комплексу "*D2 System*" генерують дані діяльності підприємства та формують єдину базу управління ЗРГ. Стандартно система управління рестораном поєднує фронтальну (станція офіціанта і касира) та офісну частини (станція менеджера) (*рис. 4*).

Використання АСУ вітчизняними закладами ресторанного господарства

АСУ	ЗРГ	Регіон поширення	Рівень популярності по Україні
"ІС: Підприємство 8 – Ресторан"	"Львівська Мануфактура кави", "Хмільний дім Роберта Домса", "Люфт Сервіс", "Liverpool English Pub", ресторан "Капітал", мережа ресторанів "ДЕМАНДЖАРО"	По всій території України з переважанням у Східно-Центральному регіоні	****
"Парус – Ресторан"	Паб "О Брайн'з", ресторани: "В11", "Вавилон", "Кобза", "Корифей", "Роксолана", "Горнадо", нічний клуб "Ізограф", мережа ресторанів "Мировая карта", піцерія "Мапа-піца", пивоварня "Наше пиво", кафе-бари "Шеррі", "Текіла"	По всій території України із переважанням у Центрально-Західному регіоні	****
"D2 System"	Ресторани: "Царське село", "Фортеця", "Тарас", "Палаццо", "КерамаМама", "Домашня кухня", "Арлекино", "Бон-Бон", "Гран-прі", "Гранд Плаза", "Золотий лев", кафе-кондитерська "Первак", мережа закладів "Пузата хата", мережа ресторанів "Два гуся", паб "Крошка Сью"	По всій території України	*****
"Проза: Ресторан"	Lounge-bar "Prime", бари "LEMBERG", "Пивоман", паб "Челсі", ресторани: "Шарм", "Преміум", "Україна", "Ажур", "Гал-Прут", "Кварц", "Ера", "Кнаус", "Байка", "Рефлекшн", диско-клуб "La Pasion", кав'ярня "Вівальді", мережа кафе "Екватор Плюс", кафе "Кондитерська", кав'ярня "Екслібріс", ресторанний комплекс "Еней", піцерія-суші-бар "Авокадо", піцерія "Глобус", піццерія "Піраміда"	Західний регіон України	***
"Conecto"	Ресторани: "Європа", "Рандеву", "Картопляна Хата", "Лондон", "Восток", "Ошн Тошн", "Сенатор", "Хата Рибак", "Мамма миа", мережа ресторанів швидкого харчування "Токо-Токо", мережа піцерій "Челентано", мережа ресторанів "Япона Хата", "Картопляна Хата", піцерія "Санта Марія", кафе "Флаг", ресторанний комплекс "Отрада Бич", кафе "Гурман", піцерія "Томато Пицца"	По всій території України	*****
"ilikoRMS"	Млинцева "Crepes", бар-караоке "Реал", ресторани: "Санта-Барбара", "Йокогама", "Немо", "Дубай", "Віладжіо", мережа ресторанів "7 п'ятик", кав'ярні "Saleri", "Мока-Лока", "Кафе 24", кафе "Натка", паб "Бочка"	По всій території України	*****
"Сіріус – Ресторан"	Ресторани: "Назарет", "Венгерський", "Ера суши", "Два Капітана"	Вибірково у великих містах України	**
"АйтиКафе"	Кафе: "Мида", "Варенична", "Експресс", "Style"	Вибірково у великих містах України	**

Джерело: розроблено автором на основі [17–24].

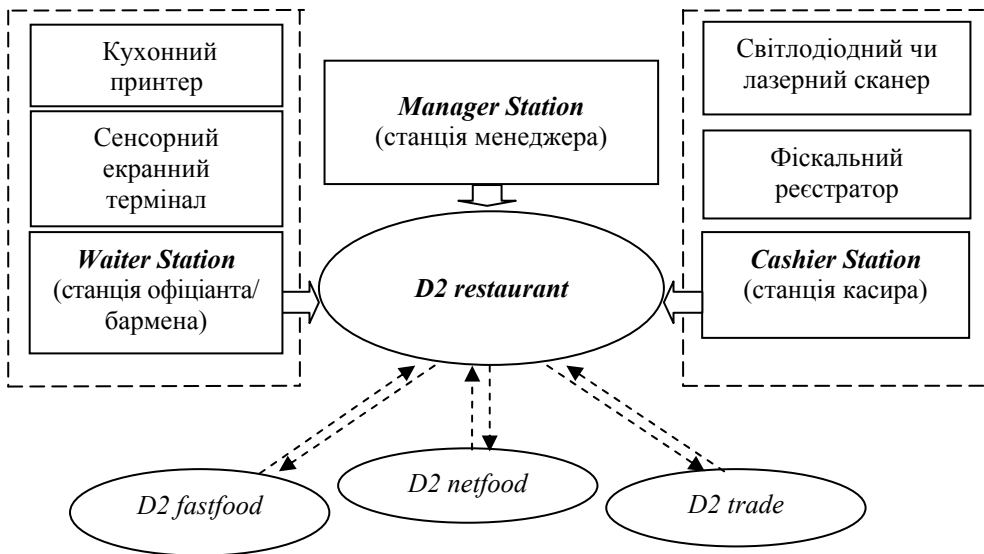

Рис. 4. Архітектура інформаційної системи "D2 System" [14, с. 113]

Особливості роботи системи "D2 System" наочно демонструє *рис. 4*. Обслуговування клієнта розпочинається зі станції офіціанта (*Waiter Station*), яка слугує для реєстрації замовлення гостя і поєднує сенсорний екранний термінал, кухонний принтер разом із чековим принтером, який використовується для друку рахунків. Далі створене та зареєстроване замовлення автоматично роздруковується на кухонних принтерах, кухар та бармен одержують детальну інформацію про замовлені страви, напої, терміни і форми їх приготування. Станція касира (*Cashier Station*) реєструє оплату рахунків клієнтів, станція менеджера (*Manager Station*) використовується для повного керування системою ЗРГ (товарний облік, калькуляція, дисконтна система, кадровий облік, конфігурація меню, персоналу, клієнтів, залів, форм оплати, звітність та ін.). Крім цього, у системі "D2 Restaurant" можуть ефективно поєднуватися й сумісні елементи "D2 fastfood", "D2 netfood", "D2 trade".

Перевага автоматизації ресторанного бізнесу – чіткий контроль з боку керівництва за усіма аспектами діяльності ЗРГ. Так, серед вітчизняних підприємств популярним є застосування АСУ "ilikoRMS", яка дозволяє управляти усіма бізнес-процесами на підприємстві за допомогою уніфікованої системи автоматизації (*рис. 5*).

Схема автоматизації системи управління з використанням "ilikoRMS", наведена на *рис. 5*, свідчить, що за допомогою основних функціональних елементів ця АСУ дає можливість не тільки автоматизувати основні процеси управління (управління інфраструктурою, кухнею, виробництвом готових страв), але й містить додаткові складові, які полегшують такі другорядні процеси на підприємстві, як

управління доставкою, музикою. Крім того, система дозволяє побудувати ефективну програму лояльності клієнтів завдяки можливостям бонусно-депозитної системи для відвідувачів, інтеграції з готельними системами та обміну даними із зовнішніми системами відповідно.

Рис. 5. Схема автоматизації системи управління на ЗРГ з використанням АСУ "ilikoRMS"
(розроблено автором на основі [21])

Слід відзначити переваги бонусної системи "ilikoRMS":

- самостійно збирає інформацію про смаки та вподобання клієнтів, що дозволяє формувати індивідуальну програму лояльності;
- рекламує заклад та акційні програми в соціальних мережах, що дає змогу збільшити потік відвідувачів;
- самостійно відправляє акції на підставі індивідуальних переваг кожного клієнта, що збільшує лояльність постійних гостей;
- дозволяє аналізувати результати маркетингових акцій, що надає можливість усунути неуспішні інструменти реклами на користь успішних;
- автоматично збирає відгуки клієнтів, що сприяє поліпшенню сервісу та якості їжі;
- формує аналітичні звіти, що дозволяє керівництву приймати правильні управлінські рішення [21].

Розробники та користувачі "ilikoRMS" відзначають суттєвий вплив бонусно-депозитної системи на результативність діяльності ЗРГ і,

насамперед, на розмір товарообороту. Так, саме з використанням зазначеної системи обсяг товарообігу у закладі збільшується на 10 % (рис. 6).

Рис. 6. Вплив депозитно-бонусної системи на розмір виручки
(розроблено автором на основі [21])

Особливістю бонусної системи "ilikoRMS" є те, що взаємодія із клієнтом відбувається у формі гри. Так, система надає можливість клієнту самостійно зареєструватися та створити свій електронний гаманець. Як результат, клієнт отримує бонус – додаткову страву / напій / вечерю у закладі. Проте перевага цього взаємозв'язку для ЗРГ є перспективно більшою, ніж короткострокова вигода для споживача, адже після реєстрації система отримує змогу постійного спілкування з клієнтом. Після кожного відвідування система самостійно повідомляє гостю, скільки ще потрібно витратити у ресторані за місяць або за тиждень, щоб отримати наступний бонусний рівень. Таким чином, новий клієнт перетворюється в постійного, адже зацікавлений у збільшенні бонусного рангу і, відповідно, отриманні додаткових пропозицій та знижок.

В Україні серед ресторанів, ресторанних мереж, кафе, барів, закладів швидкого харчування (фаст-фуд), кав'ярень, літніх точок, розважальних центрів, їдалень, закладів самообслуговуванням (селф-лінія), ресторанних комплексів поширений програмний комплекс "Conecto". Тобто АСУ здатна адаптуватися під специфіку роботи різних типів закладів ресторанного господарства. Структура програмного комплексу складається з двох основних стандартних модулів (фронт- та бек-офісів) та двох додаткових: "mobile" (альтернативне рішення для офіціантів та адміністраторів, засноване на кишеньковому комп'ютері (планшеті або PDA), через який сформоване замовлення автоматично передається у базу даних), "call-center" (система обліку та доставки замовлень по телефону, яка дозволяє розширити ринок надання послуг).

АСУ "Conecto" має такі функціональні можливості:

- планування виробництва страв на тиждень вперед;

- створення плану банкетів з урахуванням подій і страв;
- ідентифікація обслуговуючого персоналу за особистими магнітними картками (авторизація в системі, розмежування прав доступу, облік застосування знижок, облік відмов);
- забезпечення будь-яких типів оплат і можливих форм розрахунку з клієнтом (готівковий, кредитна карта, депозитна карта, безготівковий розрахунок клубною картою);
- створення переліку товарів, які необхідно закупити на склад;
- наявність кредитної історії для клієнтів закладу;
- можливість автоматичного формування більше 10 типів документів [22].

Результати аналізу найпопулярніших систем автоматизації ресторанного бізнесу ("D2 System", "Conecto", "ilikoRMS") вказують на окремі спільні та відмінні риси організації автоматизації процесів управління на ЗРГ. Дослідження особливостей програмних комплексів ("1С: Підприємство 8. – Ресторан", "Парус – Ресторан", "Сіріус – Ресторан", "Проза: Ресторан", "АйтіКафе") надано у формі порівняльного аналізу (табл. 2).

Таблиця 2

Порівняльний аналіз особливостей АСУ ресторанним бізнесом

АСУ	Функціональні можливості / переваги	Конфігурація	Складність в освоєнні
"1С: Підприємство 8. – Ресторан"	Управління закупівлями, цінами та знижками Оперативний складський облік Облік затрат Касові та банківські операції Аналітичні звіти	Ресторан; ресторанна мережа; кафе / бар; заклади швидкого харчування; їдальні	***
"Парус – Ресторан"	Автоматизація процесів: • надходження продуктів; • складання калькуляцій; • складські переміщення; • взаєморозрахунки та кредитування; • керування складськими запасами; • виробництво; • ціноутворення; • звичайна та спеціалізована звітність підприємства	Ресторан; ресторанна мережа; кафе / бар; заклади швидкого харчування; їдальні; кав'ярні; нічні клуби	*****
"Сіріус – Ресторан"	Спільна база рахунків для всіх робочих місць та офіціантів Графічна схема залів та столів Гнучке налаштування прав доступу користувачів Дисконт: знижки, бонуси, акції Друк: рахунки, чеки, замовлення, дозамовлення, відміни	Ресторан; кафе / бар; їдальні	****

Закінчення табл. 2

АСУ	Функціональні можливості / переваги	Конфігурація	Складність в освоєнні
"Проза – Ресторан"	Комплексний бухгалтерський облік Персональний доступ до терміналу продажу Графічна схема залів та столів Друк: рахунки, чеки, замовлення, до-замовлення, аналітичні звіти Обслуговування клієнтів по дисконтних картках	Ресторан; ресторанна мережа; кафе / бар; заклади швидкого харчування; їдальні; кав'ярні; нічні клуби	*
"АйтіКафе"	Автоматизований облік на всіх етапах Віддалений контроль роботи закладу Формування аналітичних звітів Зручний модуль складського обліку Система обліку робочого часу та автоматичного нарахування зарплат Можливість використання системи знижок і бонусів Розмежування прав доступу Часовий аналіз обсягів продажів, складання прогнозів продажу	Ресторан; ресторанна мережа; кафе; бар	**

Джерело: розроблено автором на основі [17–19; 22–24].

Результати порівняльного аналізу доводять, що деякі програмні комплекси ("Парус – Ресторан", "1С: Підприємство 8. – Ресторан", "Проза – Ресторан") можуть задовольняти вимоги усіх типів закладів ЗРГ, на що вказує широкий спектр конфігурацій конкретної АСУ. Натомість існують програмні продукти, які орієнтуються виключно на окремі типи закладів: бари, кафе, ресторани ("Сіріус – Ресторан", "АйтіКафе"). Спільною рисою порівнюваних інформаційних систем є комплексний автоматизований облік виробничих та управлінських операцій. Крім цього, кожна із зазначених АСУ має унікальні функціональні можливості, які виділяють її серед інших. Важливим критерієм ефективності системи управління є складність в її освоєнні. Так, якщо система багатофункціональна, проте надзвичайно складна в освоєнні, виникає чимало проблем, пов'язаних з навчанням персоналу, швидкістю та оперативністю проведення операцій. Саме тому перевагою АСУ є її доступність та простота. Із наведених програмних комплексів найлегші в освоєнні інформаційні системи "Проза – Ресторан" та "АйтіКафе".

Автоматизація ресторанного бізнесу має практичне значення. Так, компанією "Проза" регулярно проводяться дослідження, спрямовані на визначення результативності автоматизації бізнес-процесів на підприємствах. Як приклад можна навести дані аналізу ефективності впровадження системи автоматизації "Проза: Ресторан" на одному з підприємств. Мережу закладів швидкого харчування "Екватор–Плюс" (6 закладів у м. Чернівці) на початку 2011 р. комплексно

автоматизовано компанією "ПроЗа". Щороку компанія аналізує динаміку змін основних показників діяльності, а саме: чисельності клієнтів, обсяги споживання однією особою, сукупний дохід на рік. Результати узагальнено на основі кінцевих річних звітів підприємства "Екватор–Плюс", які автоматично формуються програмою "ПроЗа: Ресторан".

Для аргументування практичної значущості автоматизації ресторанного бізнесу порівнюємо результативні показники до і після автоматизації закладів швидкого харчування "Екватор–Плюс" (табл. 3).

Найбільший темп приросту по усіх показниках зафіксовано у 2011 р., у наступні роки спостерігається також стабільна позитивна динаміка. Ефективність автоматизації ресторанного бізнесу у цьому випадку логічно оцінювати за показником приросту чисельності споживачів, адже на інші показники впливає низка зовнішніх факторів: рівень інфляції, індекс споживчих цін, валютні коливання тощо. Натомість саме збільшення чисельності клієнтів вказує на підвищення якості та швидкості обслуговування, покращання роботи персоналу, що відповідно є наслідком автоматизації бізнесу в цілому. Спостерігається помітне зростання клієнтської аудиторії, збільшення обсягів реалізації продукції та прибутковості діяльності ЗРГ загалом. Отже, наведені результати вказують на вагоме практичне значення автоматизації ресторанного бізнесу.

Таблиця 3

Динаміка результативності діяльності мережі закладів швидкого харчування "Екватор–Плюс", 2010–2014 рр.

Показник	Значення					Динаміка, %			
	2010	2011	2012	2013	2014	2011/ 2010	2012/ 2011	2013/ 2012	2014/ 2013
Чисельність споживачів за рік	210187	307683	370703	416520	468000	46.39	20.48	12.36	12.36
Обсяги споживання 1 особою, грн за рік	30	45	57	65	75	50.00	26.67	14.04	15.38
Сукупний дохід на рік, млн грн за рік	6.3	13.8	21.1	27.1	35.1	119.58	52.61	28.13	29.65

Таким чином, впровадження єдиної інтегрованої автоматизованої інформаційної системи управління на ЗРГ дозволяє вирішити одразу декілька важливих завдань ефективності ведення ресторанного бізнесу.

Автоматизація бізнесу: керівництво здійснює одноразові інвестиції у встановлення АСУ та навчання персоналу й отримує ком-

плексну систему управління та прийняття економічно раціональних рішень на довгостроковий період. Система працює безперервно та щоразу результативно.

Збільшення прибутку: з впровадженням АСУ усувається людський фактор, внаслідок чого стають прозорішими усі процеси на підприємстві, аналіз яких дає змогу визначити "вузькі місця" та пріоритетні альтернативи, які дозволять збільшити прибуток.

Підвищення швидкості доставки: завдяки підсистемам та модулям доставки, система надає можливість відпрацювати весь процес доставки з максимальною точністю та якістю, що приводить до оперативного виконання замовлення та отримання конкурентної переваги на ринку.

Розширення варіантів замовлення: використання системи автоматизації дозволяє приймати замовлення не тільки по телефону, але й через сайт, соціальні мережі, спільноти, sms-замовлення, що в цілому розширює вибір та зручність для клієнта, сприяє збільшенню клієнтської аудиторії.

Підвищення лояльності клієнтів: за допомогою можливостей єдиної бази АСУ вся інформація про попередні замовлення клієнта зберігається в системі, таким чином обслуговуючий персонал одразу може запропонувати гостю улюблену страву чи напій, що підвищує його лояльність.

Посилення реклами: у ресторанному бізнесі найкращою рекламою є рекомендація задоволеного клієнта. Рішення АСУ дозволяє впроваджувати програми лояльності та нараховувати відвідувачам бонуси за замовлення і приведення друзів.

Лояльність клієнта у ресторанному бізнесі – це не лише стабільна робота підприємства, але й інструмент збільшення прибутковості його діяльності. Сьогодні перевагу на ринку отримують ті АСУ, які містять підсистеми та модулі формування ефективних та унікальних програм лояльності. Традиційні системи лояльності наразі не надають бажаного ефекту, адже не підвищують суму середнього чеку (такі системи не спонукають клієнта до імпульсивної покупки, не впливають на клієнта в момент здійснення замовлення, а також перевантажують і відволікають від основної роботи персонал). І, що вкрай важливо, у традиційних систем лояльності немає ігрової складової, а сьогодні "гейміфікація" – ключовий термін сучасного соціального маркетингу, адже відбувається залучення клієнта в ігровий процес, коли система посиляє йому повідомлення в процесі покупки і пропонує виконати дію для підвищення рангу. Відповідно підвищення рангу обов'язково супроводжується збільшенням замовлення та, як наслідок, підвищенням суми середнього чеку. З цього випливає, що можливість АСУ розробляти нестандартні системи лояльності є ефективним інструментом формування конкурентних переваг підприємства на ринку.

Ефект від впровадження автоматизованої системи у ЗРГ може бути поділений на дві складові: фінансову та якісну. Відповідно основні характеристики фінансової складової – це реальна економія і прибуток, а також: відсутність зловживань на виробництві; повний контроль за витратами коштів на виробничі та невиробничі потреби; оптимізація зарплати за підсумками роботи кожного працівника виробництва, офіціанта, бармена або менеджера; точний розрахунок собівартості страви, що дає можливість оптимізації ціни страви; введення продуманої політики знижок.

Натомість якісна складова, крім підвищення якості роботи ЗРГ, що в кінцевому підсумку також збільшує прибуток, включає: можливість отримання оперативної точної інформації про рух продуктів; зменшення кількості обслуговуючого персоналу (в основному працівників бухгалтерії); оперативність передачі завдання на виробництво – прискорення обслуговування відвідувачів; підвищення якості приготування страв (контроль за дотриманням калькуляційних карт); оперативність і точність розрахунку з відвідувачем; чіткий розподіл прав і обов'язків персоналу, що зменшує кількість внутрішніх конфліктів у колективі.

Важливість дослідження зазначеної проблеми пояснюється також і тим, що автоматизація процесів управління підвищує якість обслуговування та якість ресторанних послуг загалом, що є особливо актуальним у процесі інтеграції України до Європейського економічного простору.

Висновки. Результати проведеного дослідження вказують на важливість автоматизації ресторанного бізнесу як стратегічної перспективи та інструменту конкурентоспроможності на ринку. Формування цілісної системи автоматизації на ЗРГ дозволяє максимально удосконалити та спростити механізм управління комплексом бізнес-процесів, а саме:

- скоротити та оптимізувати витрати, збільшити швидкість обробки та надходження інформації;
- встановити повний або частковий контроль над бізнес-процесами на підприємстві (кухня, бар, ресторан);
- економити власний та робочий час працівників;
- зменшити кількість помилок при складанні первинних документів;
- оперативно планувати закупівлі завдяки використанню різних простих у розумінні та наочних звітів, мінімізувати людський фактор в управлінні, що сприяє конкретному фіксуванню прав та обов'язків працівників і водночас дозволяє зменшити зловживання з боку персоналу, виключити трудомісткі операції з обліку, забезпечити гнучке управління політикою знижок і бонусів, планувати і враховувати банкети та корпоративні заходи, персоналізувати роботу з клієнтами, вести облік бронювання столиків постійними відвідувачами;

- вести регламентний та управлінський облік в єдиній інформаційній базі;
- здійснювати обмін даними з різними "фронт-офісними" системами;
- спростити роботу з дисконтними і клубними картами;
- формувати різноаспектну звітність (управлінський баланс, стан замовлень покупців і постачальникам, валовий прибуток, виручка від реалізації тощо);
- підвищити якість сервісу, престиж закладу і лояльність клієнтів;
- забезпечити швидку обробку замовлень і обслуговування клієнтів;
- покращити узгодженість і контроль над роботою персоналу;
- вести безперервний моніторинг роботи всіх структур закладу, аналіз та прогнозування результатів діяльності ЗРГ у цілому.

Таким чином, автоматизація ресторанного бізнесу сьогодні є вже не інновацією, а вимогою часу, адже саме завдяки АСУ формується гнучкий механізм управління бізнес-процесами та адаптації на ринку. У теперішніх кризових умовах впровадження АСУ – це не зайві капіталовкладення, а засіб оптимізації операційних витрат та полегшення роботи персоналу, інструмент пошуку резервів збільшення ефективності діяльності підприємства та його адаптації до несприятливого середовища, що в сукупності є не альтернативним, а вирішальним варіантом подальшого розвитку ЗРГ.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Гринберг А. С.* Информационные технологии управления / А. С. Гринберг, Н. Н. Горбачев, А. С. Бондаренко. — М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2004. — 479 с.
2. *Губанова О. В.* Управление, прогнозирование, информационные технологии в сервисной деятельности / О. В. Губанова, Т. Ю. Новгородцев, С. В. Чупров. — Иркутск : ИГЗА, 2001. — 286 с.
3. *Гужва В. М.* Інформаційні системи і технології на підприємствах / В. М. Гужва. — К., 2001. — 400 с.
4. *Дубчак Л. В.* Інформаційні системи та технології на підприємствах / Л. В. Дубчак. — Ірпінь : Нац. акад. ДПС України, 2005. — 84 с.
5. *Косарев В. М.* Информационные системы в менеджменте / В. М. Косарев, Е. А. Паршина, Ю. И. Паршин. — Днепропетровск : ДУЗП, 2006. — 256 с.
6. *Пророчук Ж. А.* Роль програмного забезпечення в управлінні підприємством / Ж. Пророчук // *Современные информационные технологии.* — 2010. — № 1. — С. 18 – 20.
7. *Степова С. В.* Доцільність застосування інформаційних технологій в ресторанному бізнесі / С. В. Степова, А. Л. Когут [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.rusnauka.com/3_ANR_2014/Informatica/3_153623.doc.htm.
8. *Оліфіров О. В.* Інформаційні технології у готельному і ресторанному бізнесі / О. В. Оліфіров, А. П. Лутай. — Донецьк : ДонНУЕТ, 2011. — 235 с.

9. *Лутай А. П.* Інформаційні технології і системи управління в готельно-ресторанному бізнесі України / А. П. Лутай // Торгівля і ринок України : темат. зб. наук. пр. — Вип. 31. — Т. 2. — Донецьк : ДонНУЕТ, 2011. — С. 80–90.
10. *Федусова К. С.* Сучасні інформаційні технології в готельному й ресторанному бізнесі / К. С. Федусова, Л. М. Тележенко. — О. : ТЕС, 2010. — 264 с.
11. *Єсіпова К. А.* Єдність і відмінність понять електронний бізнес та електронна комерція / К. А. Єсіпова [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://intkonf.org/esipova-k-a-ednist-i-vidminnosti-ponyat-elektronniy-biznes-ta-elektronna-komertsiya>.
12. *Эймор Д.* Электронный бизнес : эволюция и/или революция / Д. Эймор. — М. : Вильямс, 2001. — 752 с.
13. *Пономаренко В. С.* Інформаційні системи і технології в економіці : посібник / за ред. В. С. Пономаренка. — К. : Академія, 2002. — 544 с.
14. *Тарасенко І. І.* Устаткування закладів готельно-ресторанного бізнесу / І. І. Тарасенко. — К. : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2014. — 125 с.
15. *Енциклопедичний словник-довідник з туризму.* Система комп'ютерного управління ресторанами [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://leksika.com.ua/14781013/turizm/sistema_kompyuterna_upravlinnya_restoranami.
16. *Система автоматизації ресторанів та кафе* [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.vostok.dp.ua/ukr/info/infa1/Avtomatizatsiya/avtomatizatsiya_restorana_kafe.
17. *Парус – Ресторан.* Програмний комплекс [Електронний ресурс]. — Режим доступу : www.parus.ua/169.
18. *"Проза: Ресторан"* [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.prozasoft.com/ua/product/1>.
19. *Сіріус – Ресторан* [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://sirius.if.ua>.
20. *D2 System.* Система автоматизації технологічних процесів [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://d2.ua/ru/content/144>.
21. *ilikoRMS.* Автоматизація ресторанів [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://smartcafe.com.ua>.
22. *Conecto.* Автоматизируем бизнес [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://conecto.ua>.
23. *itkafe.* Автоматизация ресторанов и кафе [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://itkafe.com>.
24. *IC — Підприємство 8.* – Ресторан [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://ic-kit2005.com/store/branches/public_and_planned_food_hotel/estauran.

Стаття надійшла до редакції 05.02.2015.

Prysakar I. Management of restaurant industry enterprises: automation of business activity.

Background. Today information is a strategic resource and capital, while information technologies (IT) are the instrument of improving and increasing efficiency of activity of

contemporary enterprises. Among wide range of IT that today is actively used in commerce, automation management systems (AMS) occupy an important place. Using AMS in activity of enterprises of restaurant business (ERB) allows develop a single management and control system that permits to increase effectiveness and efficiency of business as whole. That is why the **aim** of this work is to study the problem of automation of restaurant business in Ukraine.

Material and methods. The methodological basis of the study is a set of scientific methods such as generalization, analysis and synthesis, historical method, method of systematization, method of comparison. Scientific developments of home and foreign scientists, statistical materials and Internet-sources became the information base of research.

Results. In this research the essence of concept "automation management system" was defined, questioning of home restaurateurs was conducted by authors to determine the principal reasons that restrain introduction of AMS into ERB. Specific, structure and mechanism of functioning of AMS were shown in the research. Authors analyzed home market of modern programmatic complexes and products, that can be used for automation of restaurant business. Today the most popular AMS are the next: "IC: Enterprise 8 – Restaurant", "Parus – Restaurant", "Sirius-Restaurant", "Conecto", "ilikoRMS", "Prose: Restaurant", "ITCafe". All these AMS were investigated and analysed in the article.

Conclusion. Thus, the results of this research indicate the importance of automation of restaurant business as a strategic prospect and instrument of market competitiveness. Introduction of AMS is not the extra investment, but the means of optimization of operating costs, way of increasing efficiency of an enterprise and instrument of adaptation of ERB to the unfavorable environment as whole.

Keywords: information technologies (IT), automation of business, automation management system (AMS), "front-office, back-office.

REFERENCES

1. Grinberg A. S. Informacionnye tehnologii upravlenija / A. S. Grinberg, N. N. Gorbahev, A. S. Bondarenko. — M. : JuNITI-DANA, 2004. — 479 s.
2. Gubanova O. V. Upravlenie, prognozirovanie, informacionnye tehnologii v servisnoj dejatel'nosti / O. V. Gubanova, T. Ju. Novgorodcev, S. V. Chuprov. — Irkutsk : IGZA, 2001. — 286 s.
3. Guzhva V. M. Informacijni systemy i tehnologii' na pidpryjemstvah / V. M. Guzhva. — K., 2001. — 400 s.
4. Dubchak L. V. Informacijni systemy ta tehnologii' na pidpryjemstvah / L. V. Dubchak. — Irpin' : Nac. akad. DPS Ukrai'ny, 2005. — 84 s.
5. Kosarev V. M. Informacionnye sistemy v menedzhmente / V. M. Kosarev, E. A. Parshina, Ju. I. Parshin. — Dnepropetrovsk : DUZP, 2006. — 256 s.
6. Prorochuk Zh. A. Rol' programnogo zabezpechennja v upravlinni pidpryjemstvom / Zh. Prorochuk // Sovremennye ynformacionnye tehnologyy. — 2010. — № 1. — S. 18–20.
7. Stepova S. V. Docil'nist' zastosuvannja informacijnyh tehnologij v restorannomu biznesi / S. V. Stepova, A. L. Kogut [Elektronnyj resurs]. — Rezhym dostupu : http://www.rusnauka.com/3_ANR_2014/Informatica/3_153623.doc.htm.
8. Olifirov O. V. Informacijni tehnologii' u gotel'nomu i restorannomu biznesi / O. V. Olifirov, A. P. Lutaj. — Donec'k : DonNUET, 2011. — 235 s.
9. Lutaj A. P. Informacijni tehnologii' i systemy upravlinnja v gotel'no-restorannomu biznesi Ukrai'ny / A. P. Lutaj // Torgivlja i rynek Ukrai'ny : temat. zb. nauk. pr. — Vyp. 31. — T. 2. — Donec'k : DonNUET, 2011. — S. 80–90.
10. Fedusova K. S. Suchasni informacijni tehnologii' v gotel'nomu j restorannomu biznesi / K. S. Fedusova, L. M. Telezhenko. — O. : TES, 2010. — 264 s.

11. *Jesipova K. A.* Jednist' i vidminnist' ponjat' elektronnyj biznes ta elektronna komercija / K. A. Jesipova [Elektronnyj resurs]. — Rezhym dostupu : <http://intkonf.org/esipova-k-a-ednist-i-vidminnosti-ponyat-elektronniy-biznes-ta-elektronna-komertsija>.
12. *Jejmor D.* Jelektronnyj biznes : jevoljucija i/ili revoljucija / D. Jejmor. — M. : Vil'jams, 2001. — 752 s.
13. *Ponomarenko V. S.* Informacijni systemy i tehnologii' v ekonomici : posibnyk / za red. V. S. Ponomarenka. — K. : Akademiya, 2002. — 544 s.
14. *Tarassenko I. I.* Ustatkuvannja zakladiv gotel'no-restorannogo biznesu / I. Tarassenko. — K. : Kyi'v. nac. torg.-ekon. un-t, 2014. — 125 s.
15. *Encyklopedychnyj slovnyk-dovidnyk z turizmu.* Systema komp'juternogo upravlinnja restoranamy [Elektronnyj resurs]. — Rezhym dostupu : http://leksika.com.ua/14781013/turizm/sistema_kompyuterna_upravlinnya_restoranami.
16. *Systema avtomatyzacii' restoraniv ta kafe* [Elektronnyj resurs]. — Rezhym dostupu : http://www.vostok.dp.ua/ukr/info/infa1/Avtomatizatsiya/avtomatizatsiya_restorana_kafe.
17. *Parus – Restoran.* Programnyj kompleks [Elektronnyj resurs]. — Rezhym dostupu : www.parus.ua/169.
18. *"Proza: Restoran"* [Elektronnyj resurs]. — Rezhym dostupu : <http://www.prozasoft.com/ua/product/1>.
19. *Sirius – Restoran* [Elektronnyj resurs]. — Rezhym dostupu : <http://sirius.if.ua>.
20. *D2 System.* Systema avtomatyzacii' tehnologichnyh procesiv [Elektronnyj resurs]. — Rezhym dostupu : <http://d2.ua/ru/content/144>.
21. *ilikoRMS.* Avtomatyzacija restoraniv [Elektronnyj resurs]. — Rezhym dostupu : <http://smartcafe.com.ua>.
22. *Conecto.* Avtomatiziruem biznes [Elektronnij resurs]. — Rezhym dostupu : <http://conecto.ua>.
23. *itkafe.* Avtomatizacija restoranov i kafe [Elektronnij resurs]. — Rezhym dostupu : <http://itkafe.com>.
24. *IS — Pidpryjemstvo 8.* – Restoran [Elektronnyj resurs]. — Rezhym dostupu : http://1c-kit2005.com/store/branches/public_and_planned_food_hote/estauran.

ФІНАНСИ ТА БАНКІВСЬКА СПРАВА

УДК 336.146

РОМЕНСЬКА Катерина, к. е. н., доцент кафедри фінансів Дніпропетровської державної фінансової академії

МЕХАНІЗМ ВИКОРИСТАННЯ КОШТІВ ПРИ ВИКОНАННІ БЮДЖЕТНИХ ПРОГРАМ

Досліджено теоретичні засади використання бюджетних коштів у процесі виконання бюджетних програм. Показано можливість удосконалення використання коштів місцевих бюджетів України на прикладі виконання бюджетної програми у галузі охорони здоров'я. Визначено доцільність використання методу прийняття обґрунтованих управлінських рішень для застосування у бюджетній сфері. Аргументовано, що такий підхід має практичне значення для більш ефективного виконання бюджетних програм.

Ключові слова: бюджетні кошти, бюджетна програма, обґрунтоване використання бюджетних коштів.

Роменская Е. Механизм использования средств при исполнении бюджетных программ. Исследованы теоретические основы использования бюджетных средств в процессе выполнения бюджетных программ. Показана возможность усовершенствования использования средств местных бюджетов Украины на примере выполнения бюджетной программы в здравоохранении. Определена целесообразность использования метода принятия обоснованных управленческих решений для применения в бюджетной сфере. Аргументировано, что такой подход имеет практическое значение для более эффективного выполнения бюджетных программ.

Ключевые слова: бюджетные средства, бюджетная программа, обоснованное использование бюджетных средств.

Постановка проблеми. Ефективність використання бюджетних коштів має вирішальну роль для місцевих органів виконавчої влади (органів місцевого самоврядування, в яких такий орган не створено згідно із законом). Чим очевидніше зв'язок між завданнями, що виконують ці органи, і результатами, тим більшим буде задоволення громадськості і вищою оцінка їх діяльності. Проте ця діяльність ускладнюється наявністю коливань обсягів надходжень до бюджетів, які

© Роменська К., 2015

ISSN 1727-9313. ВІСНИК КНТЕУ. 2015. № 3 ===== 79

зумовлюють поправки щодо здійснення видатків у процесі виконання бюджетів. За таких умов місцеві органи виконавчої влади й органи місцевого самоврядування мають вміти пристосовуватись до будь-яких змін та приймати виважені управлінські рішення стосовно обґрунтованого використання бюджетних коштів.

Слід відмітити відсутність єдиного підходу до прийняття рішень з питань бюджету, що може максимально наблизити до ефективного використання коштів місцевих бюджетів. Саме тому набуває актуальності питання застосування нових підходів, зокрема методу аналізу ієрархій, у процесі виконання бюджетів відповідних рівнів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасній науці актуальним є використання економіко-математичних моделей та методів у бюджетному процесі, що дозволяють проводити обчислення з бюджетними показниками, виявляти тенденції та робити відповідні висновки про бюджетні й соціальні явища, процеси для вирішення складних проблем соціально-економічного характеру. Ці питання досліджували як вітчизняні, так і зарубіжні вчені: В. Федосов [1], Л. Лисяк [2], І. Луніна [3], І. Лук'яненко [4], В. Хорошун [5], І. Чугунов [6].

Застосування математичних методів та інструментів стає необхідним місцевим органам виконавчої влади й органам місцевого самоврядування в разі виникнення потреби внесення змін до рішення про місцевий бюджет та ефективного використання бюджетних коштів. Одним з математичних інструментів, що дозволяє приймати обґрунтовані управлінські рішення, є метод аналізу ієрархій, теорію застосування якого започаткував американський вчений Т. Сааті [7]. Сьогодні проблемами аналізу та планування рішень на підставі методу аналізу ієрархій займаються відомі спеціалісти [8; 9], які зокрема показують можливість застосування цього методу в різних сферах життя: економіці, соціальних науках, для виміру людських цінностей та ін. Досвід вчених, що досліджували цей підхід, свідчить про те, що метод аналізу ієрархій може максимально наблизити до обґрунтованого вибору найбільш вдалого і вигідного варіанта серед можливих. Це спонукає розглянути особливості та застосувати метод аналізу ієрархій під час прийняття рішень з питань використання коштів місцевих бюджетів України для удосконалення процесу виконання бюджетних програм.

Метою статті є визначення теоретичних та практичних засад обґрунтованого використання бюджетних коштів у процесі виконання бюджетних програм.

Матеріали та методи. Матеріалами досліджень слугували дані Головного управління статистики у Дніпропетровській області щодо рівня чисельності населення, захворюваності та смертності населення в області, рішення Дніпропетровської обласної ради з питань затвердження Програми боротьби з онкологічними захворюваннями. Використано методи: узагальнення, наукового абстрагування, синтезу,

розрахунково-аналітичні, аналізу ієрархій для прийняття обґрунтованих рішень з питань використання коштів на виконання бюджетних програм.

Результати дослідження. Застосування розрахунково-аналітичних методичних прийомів передбачає оцінку діючої бюджетної програми в процесі її реалізації з метою виявлення основних проблем, вирішення яких потребує фінансування. В процесі прийняття управлінських рішень з питань використання бюджетних коштів метод аналізу ієрархій (МАІ) вжито на прикладі програми боротьби з онкологічними захворюваннями у Дніпропетровській області.

В основу МАІ закладено метод експертних оцінок, відповідно до якого процес прийняття рішення складається з двох частин: декомпозиції (з використанням ієрархій) і синтезу (шляхом знаходження відносин через судження). Таким чином, МАІ дозволяє приймати обґрунтоване рішення щодо використання бюджетних коштів в умовах їх обмеженості, враховуючи пріоритети бюджетної політики, за рахунок чого його застосування забезпечить прозорість та ефективність використання цих коштів.

У бюджетній системі України застосування методу аналізу ієрархій доречно для вирішення актуальних проблем. Це відповідає вимогам досягнення спільної мети в рамках актуальності переходу до стратегічного бюджетного планування на середньо- та довгострокову перспективу. З цього слідує, що застосування МАІ є доцільним математичним методом для бюджетної системи як ієрархічної системи, в якій існує поділ на складові елементи – сукупність бюджетів усіх рівнів, які врегульовані нормами права та формуються на єдиних принципах. Ієрархічну структуру утворює система управління бюджетами за програмно-цільовим методом (ПЦМ) як на державному, так і на місцевому рівнях. Через ПЦМ здійснюється зв'язок основних загальнодержавних, галузевих, цільових та відповідних місцевих програм. Отже, за умов переходу до управління місцевими бюджетами за ПЦМ застосування МАІ є також доречним.

Вибір бюджетної програми, для удосконалення виконання якої застосовано МАІ, зумовлений тим, що погіршення стану здоров'я та скорочення чисельності населення є вкрай гострою проблемою для Дніпропетровської області як одного з найбільших промислово розвинутих регіонів України. За даними Головного управління статистики, у Дніпропетровській області впродовж 2010–2014 рр. частка населення, що страждає на захворювання, коливається в межах 80–87 % усього населення. Відомо, що високий рівень показника захворюваності призводить до зростання смертності від цих захворювань. Так, за визначений період чисельність населення області знизилась на 59.5 тис. осіб – з 3336.5 (2010 р.) до 3277.0 тис. осіб (2014 р.) [10]. Існуючі проблеми пов'язані з несприятливою екологічною ситуацією в регіоні, через що

з кожним роком підвищується рівень захворюваності й смертності населення від онкологічних захворювань.

Такий стан справ вимагає певних дій від місцевого уряду, що зумовило створення обласної Програми боротьби з онкологічними захворюваннями у Дніпропетровській області на період до 2016 р. [11]. Вона була розроблена з урахуванням загальнодержавних пріоритетів розвитку на виконання Загальнодержавної програми боротьби з онкологічними захворюваннями на період до 2016 р. У програмі визначено мету, завдання, строки виконання та орієнтовні обсяги фінансування упродовж 2011–2016 рр. Загальний обсяг фінансування програми становить 49 454 тис. грн. Проте на процес виконання бюджету впливає багато чинників, через що відповідальні виконавці бюджетних програм, розпорядники та одержувачі бюджетних коштів часто недоотримують фінансування. Припустімо, що в процесі виконання бюджетної програми зменшились надходження до місцевого бюджету, через що, відповідно, знижується рівень фінансування чотирьох заходів, що передбачали забезпечення спеціалізованих закладів області:

- сучасною діагностичною апаратурою;
- сучасною лікувальною апаратурою;
- препаратами та засобами терапії;
- комп'ютерним обладнанням та програмним забезпеченням мережі кабінетів.

Усі зазначені заходи пропонуються вважати *альтернативними проектами*, виконання кожного з яких однаково впливає на досягнення кінцевої мети програми – поліпшення якості надання допомоги хворим на онкологічні захворювання – та визначення ефективності або не-ефективності її виконання.

Оскільки забезпечити фінансування всіх заходів повною мірою неможливо, постає завдання обрати ті, фінансування яких слід скоротити з мінімальними втратами ефекту від реалізації програми. Проте важко розробити найефективніший напрямок дій без оцінки альтернативних підходів. Використання МАІ дозволяє місцевим органам виконавчої влади та органам місцевого самоврядування обрати найефективніший з альтернативних проектів для забезпечення виконання бюджетної програми. Застосовуючи МАІ, можна розглядати процес використання коштів місцевих бюджетів на предмет того, чи збігаються результати з бажаними і найбільш розумними витратами, та чи не будуть інші альтернативні проекти більш ефективними при менших обсягах витрат.

Застосування МАІ передбачає *чотири етапи*, проходження яких дає змогу обрати найбільш і найменш пріоритетні для фінансування заходи.

Перший. Окреслення проблеми дослідження, формування мети.

Другий. Побудова ієрархії, що включає мету, критерії, альтернативи.

Третій. Реалізація принципу порівняльних суджень шляхом заповнення матриць парних порівнянь для кожного рівня ієрархії з ви-

користанням шкали відносної важливості. Обчислення ваг (пріоритетів) критеріїв.

Четвертий. Обчислення ваг (пріоритетів) альтернатив, що найбільше визначають вказані критерії, та пропорційно яким має здійснюватись скорочення фінансування на виконання програми – реалізації принципу синтезу [7].

Згідно з теорією застосування МАІ після окреслення проблеми прийняття рішень та визначення мети дослідження аналіз починається з побудови ієрархічної структури, яка включає мету, критерії, альтернативи.

Мета ієрархії може бути лише одна та за своєю сутністю відображати кінцевий результат розв'язання проблеми, для досягнення якого приймається рішення та будується ієрархія. Характерними рисами формулювання мети для прийняття рішень з питань використання коштів на виконання бюджетних програм є:

- визначення кінцевого результату від використання бюджетних коштів;
- орієнтація на середньо- та довгострокову перспективу;
- відповідність головній меті діяльності відповідальних виконавців бюджетних програм, розпорядників бюджетних коштів, уповноважених використовувати кошти відповідного бюджету.

Виходячи з викладеного, мету ієрархії визначено як вибір заходів з фінансування Програми боротьби з онкологічними захворюваннями у Дніпропетровській області для поліпшення якості надання допомоги хворим на онкологічні захворювання, зниження смертності від злоякісних новоутворень.

Згідно з МАІ *критеріями* в ієрархії є основні показники, що впливають на прийняття рішення. Приймаючи рішення з питань бюджету, критеріями можна обирати показники, що дають змогу виразити результат використання коштів місцевих бюджетів у матеріальному, грошовому, соціальному вимірі.

Критеріями обрано соціально значимі показники, що впливатимуть на досягнення визначеної мети:

- матеріально-технічна база закладів охорони здоров'я, що надають медичну та соціальну допомогу онкологічним хворим (K_1);
- доступність медичної допомоги для хворих на онкологію (кількість ліжок-місць) (K_2);
- рівень кваліфікації лікарів для надання медичної допомоги з питань онкології (K_3).

Зазначені критерії є складовими, наявність яких у комплексі забезпечить ефективність виконання бюджетної програми. Мірою ефективності буде показник зниження смертності від злоякісних новоутворень. Проте наявність усіх складових на одному об'єкті є дуже рідкісним явищем – в одній лікарні є обладнання, проте відсутні препарати, в іншій є препарати, але немає кваліфікованих лікарів тощо.

Альтернативи в ієрархії формують найбільш низький рівень і являють собою сценарії досягнення поставленої мети та розв'язання основної проблеми. Для прийняття рішення з питань використання бюджетних коштів альтернативами можуть бути об'єкти або заходи, що відповідають встановленим критеріям. У процесі побудови ієрархії для прийняття рішення стосовно використання коштів бюджету альтернативами є напрями використання коштів відповідно до встановлених мети та критеріїв. Результати оцінки альтернатив у процесі застосування МАІ – своєрідне обґрунтування витрат на виконання передбачених у бюджеті заходів. Отже, альтернативами визначено чотири заходи, фінансування яких передбачено бюджетною програмою, а саме: забезпечення спеціалізованих закладів області сучасною діагностичною апаратурою (A_1); сучасною лікувальною апаратурою (A_2); препаратами та засобами терапії (A_3); комп'ютерним обладнанням та програмним забезпеченням мережі кабінетів (A_4).

Після визначення елементів ієрархії складено матриці парних порівнянь з використанням шкали відносної важливості (табл. 1).

Таблиця 1

Шкала відносної важливості (ступені переваг)*

Судження	Пояснення
1. Рівні за значимістю критерії	Рівний внесок критеріїв для досягнення мети
2. Проміжне значення	Середнє між двома ступенями переваг
3. Слабка перевага критерію	Легка перевага одного критерію над іншим
4. Проміжне значення	Середнє між двома ступенями переваг
5. Істотна значимість критерію	Сильна перевага одного критерію над іншим
6. Проміжне значення	Середнє між двома ступенями переваг
7. Сильна значимість	Майже значна перевага одного критерію над іншим
8. Проміжне значення	Середнє між двома ступенями переваг
9. Дуже сильна (очевидна) значимість	Значна перевага одного критерію над іншим

* За даними [7].

Попарне порівняння і зважування обраних критеріїв здійснювалось на підставі шкали відносної важливості. Проміжні значення за шкалою (2, 4, 6, 8) проставлялись, коли необхідно вибрати середнє між двома ступенями переваги.

Під час заповнення матриці парних порівнянь експерт виходив з того, що при оцінці ефективності виконання програми:

Критерій 1. Матеріально-технічна база закладів охорони здоров'я, що надають медичну та соціальну допомогу онкологічним хворим, має істотну значимість порівняно з *критерієм 2* – доступність медичної допомоги для хворих на онкологію (кількість ліжко-місць).

Критерій 3. Рівень кваліфікації лікарів для надання медичної допомоги з питань онкології – має істотну значимість порівняно

з критерієм 1 – матеріально-технічна база закладів охорони здоров'я, що надають медичну та соціальну допомогу онкологічним хворим.

Критерій 3. Рівень кваліфікації лікарів для надання медичної допомоги з питань онкології має проміжне значення між сильною та істотною значимістю над критерієм 2 – доступність медичної допомоги для хворих на онкологію (кількість ліжко-місць) (табл. 2).

Таблиця 2

Матриця парних порівнянь для визначених критеріїв за шкалою відносної важливості

Критерій	K ₁	K ₂	K ₃
K ₁	1/1	5/1	1/5
K ₂	1/5	1/1	1/6
K ₃	5/1	6/1	1/1

Для проведення подальших обчислень застосовано найбільш просту послідовність розрахунку нормованих ваг критеріїв на підставі матриці парних порівнянь, що складається з трьох етапів:

1. Обчислена сума елементів кожного рядка матриці, S_1, S_2, S_3 .
2. Розрахована загальна сума, S .
3. Обчислені нормовані ваги для елементів ієрархії, що розглядаються, W_1, W_2, W_3 .

На основі матриці відповідно до наведеної послідовності отримано:

$$1. S_1 = 1.00 + 5.00 + 0.20 = 6.20 ; S_2 = 0.20 + 1.00 + 0.17 = 1.37 ; S_3 = 5.00 + 6.00 + 1.00 = 12.00 .$$

$$2. S = 6.20 + 1.37 + 12.00 = 19.57 .$$

$$3. W_1 = 6.20 / 19.57 \cdot 100 \% = 31.70 \% ; W_2 = 1.37 / 19.57 \cdot 100 \% = 7.00 \% ; W_3 = 12.00 / 19.57 \cdot 100 \% = 61.30 \% .$$

Приведений алгоритм є універсальним і може застосовуватись для обробки матриць парних порівнянь будь-яких розмірів. Знайдені нормовані ваги завжди в сумі дають 100 %, що дозволяє дуже швидко контролювати результати розрахунків.

На підставі обчислених ваг (пріоритетів) кожного критерію (W) визначено, який з критеріїв (очікуваних результатів від фінансування програми) буде найбільш, а який – найменш пріоритетним (табл. 3).

Таблиця 3

Вага (пріоритети) критеріїв

	K ₁	K ₂	K ₃	S	W, %
K ₁	1.00	5.00	0.20	6.20	31.70
K ₂	0.20	1.00	0.17	1.37	7.00
K ₃	5.00	6.00	1.00	12.00	61.30

Отримані результати свідчать, що серед критеріїв найбільш важливим є критерій 3 – рівень кваліфікації лікарів для надання медичної допомоги з питань онкології, що дає змогу проводити подальші розрахунки для досягнення встановленої мети (табл. 4).

Таблиця 4

Розподіл критеріїв за ступенем важливості

Критерій	Назва критерію	W, %	Ступінь важливості
K ₁	Матеріально-технічна база закладів охорони здоров'я, що надають медичну та соціальну допомогу онкологічним хворим	31.70	На другому місці за ступенем важливості
K ₂	Доступність медичної допомоги для хворих на онкологію (кількість ліжко-місць)	7.00	Найменш важливий критерій
K ₃	Рівень кваліфікації лікарів для надання медичної допомоги з питань онкології	61.30	На першому місці за ступенем важливості

Для здійснення кінцевого вибору заходів, фінансування яких можна скоротити, аналогічно на основі значень шкали відносної важливості заповнено матриці парних порівнянь для альтернатив, виходячи з їх впливу на кожний критерій. Кінцеві результати обчислень наведено в табл. 5.

Визначена частка альтернатив показала, які заходи є найбільш і найменш пріоритетними для виконання, а отже, й фінансування. Виявлено, що насамперед необхідно профінансувати оснащення закладів області сучасною лікувальною апаратурою, по-друге, препаратами й засобами терапії, по-третє, оснастити комп'ютерним обладнанням та програмним забезпеченням мережу кабінетів, а потім вже сучасною діагностичною апаратурою.

Таблиця 5

Показники частки альтернатив за спаданням

Альтернатива	Назва альтернативи	W, %
A ₁	Забезпечення спеціалізованих закладів області сучасною лікувальною апаратурою	39.70
A ₂	Забезпечення спеціалізованих закладів області препаратами та засобами терапії	30.60
A ₃	Оснащення комп'ютерним обладнанням та програмним забезпеченням мережі кабінетів	26.90
A ₄	Забезпечення спеціалізованих закладів області сучасною діагностичною апаратурою	2.80

Можливим є варіант фінансування заходів програми пропорційно отриманим відсоткам. Таким чином, одержані результати дозволяють зробити висновок про можливість та доцільність застосування МАІ для

прийняття обґрунтованих рішень з питань використання коштів на виконання бюджетних програм.

Крім того, цей метод підвищує прозорість бюджету, оскільки дозволяє залучати до процесу прийняття рішень стільки експертів і такий їх склад, який потрібний для обґрунтованих пропозицій щодо використання бюджетних коштів. До процесу прийняття рішень має бути залучено по одному представнику від розпорядника бюджетних коштів, місцевого органу виконавчої влади (органу місцевого самоврядування), законодавчого (представницького) органу місцевої влади, громадських організацій, засобів масової інформації, незалежних експертів тощо.

Експерти мають обиратись за певними критеріями: бути компетентними, знати специфічні особливості та практику бюджетного процесу, мати нейтральне ставлення до чинної влади, з тим, щоб особистісні симпатії й антипатії були мінімізовані тощо. Це сприятиме усуненню "неформального" впливу на використання коштів бюджету, який може привести до того, коли розпорядники та одержувачі бюджетних коштів отримують більше ресурсів не тому, що об'єктивно та нагально їх потребують, а тому, що зможуть краще обґрунтувати або розділити власні погляди з тими, хто приймає рішення. Перевагою застосування МАІ є можливість узгодження результатів експертів через усереднення показників частки критеріїв та альтернатив або визначення рівня кваліфікації спеціаліста шляхом побудови додаткової матриці парних порівнянь експертів.

МАІ можна перенести на інші області та сфери не тільки в межах певного регіону, але й для всіх місцевих бюджетів України. Виходячи з того, що по всіх регіонах країни є проблема незабезпеченості таких соціально важливих сфер, як освіта, охорона здоров'я, соціальний захист та соціальне забезпечення й ін., цей метод є універсальним, адже побудована ієрархія може бути адаптована під будь-який регіон з урахуванням його специфічних особливостей.

Висновки. На сьогодні не існує єдиного правильного способу прийняття рішень стосовно обґрунтованого використання коштів бюджету, який дозволить у разі збільшення або зменшення доходів раціонально та оптимально змінити структуру видатків з урахуванням інтересів як місцевих органів виконавчої влади й органів місцевого самоврядування, так і громадськості. Це зумовлює доцільність застосування МАІ для прийняття рішень щодо скорочення фінансування бюджетних програм.

Застосування МАІ не є простою процедурою, оскільки передбачає проведення значної підготовчої роботи (побудову ієрархії, вибір експертів, проведення обчислень), проте дозволить поставити процес прийняття рішень на потік. Перевагами цієї методології є зрозумілий та прозорий алгоритм організації осмислення прийняття обґрунтова-

ного рішення в будь-якій сфері діяльності, зокрема в бюджетній, і можливість прийняття рішення в умовах стратегічного планування на середньо- та довгострокову перспективу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Бюджетна система* / за ред. В. М. Федосова, С. І. Юрія. — К. : Центр учбов. л-ри; Тернопіль : Екон. думка, 2012. — 871 с.
2. *Лисяк Л. В.* Бюджетна політика у системі державного регулювання соціально-економічного розвитку України : монографія / Л. В. Лисяк. — К. : ДННУ "АФУ", 2009. — 600 с.
3. *Луніна І. О.* Державні фінанси та реформування міжбюджетних відносин : монографія / І. О. Луніна. — К. : Наукова думка, 2006. — 432 с.
4. *Лук'яненко І. Г.* Системне моделювання показників бюджетної системи України: принципи та інструменти / І. Г. Лук'яненко. — К. : Києво-Могилян. акад., 2004. — 542 с.
5. *Хорошун В. В.* Моделювання розподілу бюджетних коштів на місцевому рівні / В. В. Хорошун // Моделювання та інформаційні системи в економіці. — 2010. — № 81. — С. 1–12.
6. *Чугунов І. Я.* Бюджетно-податкова політика в умовах інституційних перетворень / І. Я. Чугунов, В. Д. Макогон // Вісник Київ. нац. торг.-екон. ун-ту. — 2014. — № 4. — С. 79–91.
7. *Саати Т. Л.* Принятие решений при зависимостях и обратных связях: Аналитические сети / Т. Л. Саати. — М. : Изд-во ЛКИ, 2008. — 360 с.
8. *Мутанов Г. М.* К вопросу об иерархии в бюджетном планировании / Г. М. Мутанов, Ж. Д. Мамыкова, Д. Б. Балтабаева // Вестник Казах. нац. техн. ун-та им. К. Сатпаева. — 2010. — № 1 (77). — С. 221–226.
9. *Уварова В. И.* Использование метода анализа иерархий / В. И. Уварова, В. Г. Шуметов // Социологические исследования. — 2001. — № 3. — С. 104–109.
10. *Офіційний сайт Головного управління статистики у Дніпропетровській області* [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.dneprstat.gov.ua>.
11. *Програма боротьби з онкологічними захворюваннями у Дніпропетровській області на період до 2016 р.* : Рішення Дніпропетров. обласної ради від 22 верес. 2010 р. № 773-27/V [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.oblrada.dp.ua/official-records/decisions/0/489>.

Стаття надійшла до редакції 06.10.2014.

Romenska K. The mechanism of using expenditures at the budget programs execution.

Background. Researchers and practitioners point out the lack of a unified approach to decision-making on the budget that can bring to the most efficient use of local budgets. That is why the application of new approaches, particularly the analytic hierarchy method in the execution of the corresponding level is urgent.

The aim of this paper is the definition of theoretical and practical principles for the substantiated usage of budget funds during the budget programs execution.

Materials and methods. The materials of the research were the data of the Main Statistical Department in Dnipropetrovsk region about the level of population, morbidity and mortality in the region, the decision of the Dnipropetrovsk Regional Council about the

Program combating the oncologic diseases. The methods of compilation, scientific abstraction, synthesis methods, settlement and analytical, the analytic hierarchy process for making the informed decisions about the funds usage for budget programs were used in this paper.

Results. *Given the degradation of the state of health of Ukrainian people, which is particularly actual problem for Dnipropetrovsk region as the region with developed industry, the Program for combating the oncologic diseases in Dnipropetrovsk region until 2016 year, prepared by the National Program for combating the oncologic diseases was studied. The possibility of improving the funds using of local budgets in Ukraine on the example of regional budget program in case of reducing the funding for its implementation has been shown. Numerical results showed what kind of the measures are of the most and less priority for implementation and funding.*

Conclusion. *The advantages of the analytic hierarchy process for making substantiated management decisions were showed and it was concluded that its implementation is practical. Since such socially important areas as education, health, social protection and social security are not funded enough, the necessity of application of this method to encourage efficient budget funds usage taking into account specific features of funding these areas was determined.*

Keywords: budget, budget program, reasonable usage of budget funds

REFERENCES

1. *Bjuzhhetna systema / za red. V. M. Fedosova, S. I. Jurija. — K. : Centr uchbov. l-ry; Ternopil' : Ekon. dumka, 2012. — 871 s.*
2. *Lysjak L. V. Bjuzhhetna polityka u systemi derzhavnogo reguljuvannja social'no-ekonomichnogo rozvytku Ukrai'ny : monografija / L. V. Lysjak. — K. : DNNU "AFU", 2009. — 600 s.*
3. *Lunina I. O. Derzhavni finansy ta reformuvannja mizhbjuzhhetnyh vidnosyn : monografija / I. O. Lunina. — K. : Naukova dumka, 2006. — 432 s.*
4. *Luk'janenko I. G. Systemne modeljuvannja pokaznykiv bjuzhhetnoi' systemy Ukrai'ny: pryncypy ta instrumenty / I. G. Luk'janenko. — K. : Kyjevo-Mogyljan. akad., 2004. — 542 s.*
5. *Horoshun V. V. Modeljuvannja rozpodilu bjuzhhetnyh koshtiv na miscevomu rivni / V. V. Horoshun // Modeljuvannja ta informacijni systemy v ekonomici. — 2010. — № 81. — S. 1–12.*
6. *Chugunov I. Ja. Bjuzhhetno-podatкова polityka v umovah instytucijnyh peretvoren' / I. Ja. Chugunov, V. D. Makogon // Visnyk Kyi'v. nac. torg.-ekon. un-tu. — 2014. — № 4. — S. 79–91.*
7. *Saati T. L. Prinjatje reshenij pri zavisimostjah i obratnyh svjazjah: Analiticheskie seti / T. L. Saati. — M. : Izd-vo LKI, 2008. — 360 s.*
8. *Mutanov G. M. K voprosu ob ierarhii v bjuzhhetnom planirovanii / G. M. Mutanov, Zh. D. Mamykova, D. B. Baltabaeva // Vestnik Kazah. nac. tehn. un-ta im. K. Satpaeva. — 2010. — № 1 (77). — S. 221–226.*
9. *Uvarova V. I. Ispol'zovanie metoda analiza ierarhij / V. I. Uvarova, V. G. Shumetov // Sociologicheskie issledovanija. — 2001. — № 3. — S. 104–109.*
10. *Oficijnyj sajt Golovnoho upravlinnja statystyky u Dnipropetrovs'kij oblasti [Elektronnyj resurs]. — Rezhym dostupu : <http://www.dneprstat.gov.ua>.*
11. *Programa borot'by z onkologichnymy zahvorjuvannjamy u Dnipropetrovs'kij oblasti na period do 2016 r. : Rishennja Dnipropetrov. oblasnoi' rady vid 22 veres. 2010 r. № 773-27/V [Elektronnyj resurs]. — Rezhym dostupu : <http://www.oblrada.dp.ua/official-records/decisions/0/489>.*

УДК 303.448:336.71

АНІСИМОВА Лідія, аспірант кафедри банківської справи КНТЕУ

СТРЕС – ТЕСТУВАННЯ БАНКІВСЬКОЇ СИСТЕМИ

Розглянуто міжнародний досвід стрес-тестування у банківській сфері. Досліджено масштаби, особливості та результати стрес-тестування банківських систем Європейського Союзу, США, окремих країн пострадянського простору, а також їх використання для прогнозу розвитку банківського сектора. Визначено вплив стрес-тестування банківської системи на ділову активність у країні.

Ключові слова: стрес-тестування, банківська система, сценарій, національний регулятор, ділова активність.

Анисимова Л. Стресс-тестирование банковской системы. Рассмотрен международный опыт стресс-тестирования в банковской сфере. Исследованы масштабы, особенности и результаты стресс-тестирования банковских систем Европейского Союза, США, отдельных стран постсоветского пространства, а также их использование для прогнозирования развития банковского сектора. Определено влияние стресс-тестирования банковской системы на деловую активность в стране.

Ключевые слова: стресс-тестирование, банковская система, сценарий, национальный регулятор, деловая активность.

Постановка проблеми. Протягом останніх років суттєво зросла роль стрес-тестування як ефективного інструменту визначення масштабу впливу різноманітних стресових ситуацій на фінансовий стан банківської системи. На сучасному етапі оцінка стійкості банківської системи вимагає побудови таких сценаріїв, параметри яких спроможні чітко змодельувати поведінку банків. Це, у свою чергу, надасть змогу не тільки правильно врегулювати розмір банківського капіталу, здатного витримати максимальні потрясіння на фінансових ринках, але й сформуванню достатній обсяг грошових потоків у межах світової економіки залежно від стану інвестиційного клімату окремих країн та регіонів. Тому дослідження впливу стрес-тестування банківських систем сьогодні набуває все більшої актуальності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Стрес-тестування банківської системи досліджували такі науковці, як В. Даньків [1], І. Андрієвська, Н. Верхуша, П. Житний, І. Івасів, М. Макаренко [2], А. Максимова, Л. Прийдун [3], К. Тун [4] та ін. Публікації зазначених авторів з цього питання стосуються методології, організації, особливостей та необхідності його проведення у банківській сфері. Проте дослідження щодо використання результатів стрес-тестування банків-

ської системи та їх впливу на бізнес-активність залишаються фрагментарними.

Метою статті є узагальнення передового міжнародного досвіду стрес-тестування банків та оцінка його ефективності при формуванні ділової активності різних країн та регіонів світу. Для досягнення мети визначено такі завдання:

- окреслити сутність та значимість стрес-тестування для банківського сектора;
- виокремити основні елементи системи стрес-тестування, які забезпечать ефективність проведення та надійність в отриманні його результатів;
- розглянути сучасну міжнародну, а також вітчизняну практику стрес-тестування банківської системи, узагальнити результати проведених стрес-тестів та використати їх під час прогнозу розвитку банківського сектора;
- сформулювати пропозиції щодо підвищення ролі стрес-тестування у вітчизняній банківській діяльності;
- окреслити значення стрес-тестування банківських систем у формуванні ділової активності в країнах.

Об'єкт дослідження – процес стрес-тестування банківських систем.

Предметом дослідження є теоретичні та практичні засади стрес-тестування у банківській сфері.

Матеріали та методи. Інформаційною базою досліджень стрес-тестування банківської системи та його впливу на бізнес-активність у країні слугували наукові статті за даною тематикою, офіційні сайти національних регуляторів та інтернет-джерела.

Досягнення мети наукової статті базувалося на використанні загальнонаукових методів пізнання (аналітичного, синтетичного, порівняльного), а також системного підходу при дослідженні значення стрес-тестування банківської системи для економічного розвитку країни.

Результати дослідження. Стрес-тести виявляють готовність банків до негативного розвитку подій на фінансовому ринку, а також надають можливість змодельовати їх поведінку у разі настання різноманітних стресових сценаріїв. Стрес-тестування, по суті, включає кількісний та якісний аналіз. Кількісний аналіз спрямований, передусім, на визначення масштабу і послідовності виникнення негативних явищ та їх впливу на різноманітні показники банківської діяльності. В той час як якісний концентрується на оцінці можливостей банків щодо мінімізації потенційних втрат і визначенні комплексу можливих заходів, що мають здійснюватися для зниження рівня ризику і збереження необхідного рівня стійкості банківської системи [1, с. 159].

Банківська система будь-якої країни не завжди здатна витримати несприятливі коливання в економіці. Фінансова криза, яка зароджується в одній країні, не тільки змусить деякі банки регіону визнати

банкрутство, але й неодмінно відіб'ється на економічній кон'юнктурі інших країн, банківський сектор яких також буде вразливим для численних ризиків. Таким чином, необхідність стрес-тестування для банківської системи визначається постійно зростаючими глобалізаційними процесами у світовій економіці та є важливим індикатором стану банків, їх спроможності "відчути" наближення фінансової кризи та забезпечити максимальну готовність до шоківих умов.

Останнім часом центральні банки активно застосовують практику стрес-тестування банків своїх країн. Формування надійної системи стрес-тестування банківської системи повинно займати чільне місце серед завдань наглядових органів. У 2011 р. *Moody's Analytics* провела дослідження стосовно практики використання стрес-тестів з метою отримання інформації щодо їх результативності та проблем, які виникають при їх проведенні. Виділено елементи системи стрес-тестування, які *Moody's Analytics* розглядає як найбільш ефективні, а саме: масштаб та управління (визначення цілей, широти стрес-тестування, факторів ризику); побудова сценаріїв (вибір сценарного підходу та визначення сценарію стресу у масштабах діяльності); дані та інфраструктура (окреслення потреб щодо інформації, ступеня її деталізації та розуміння її доступності); модель впливу сценаріїв на ключові параметри ризику (встановлення зв'язку між сценаріями драйверів ризику та моделювання впливу на фактори ризику); обчислення (використання стресових факторів ризику для оцінки таких ключових стресових параметрів ризику, як економічний або регулятивний капітал); звітність (консолідація результатів, їх використання для внутрішньої та публічної звітності); дії керівництва (порівняння результатів стрес-тесту з рівнем прийняттого ризику і готовністю ризикувати, планування діяльності) [4, с. 43].

У багатьох європейських країнах діють суворі рекомендації місцевим банкам щодо стрес-тестування. Так, у грудні 2009 р. управлінням з фінансового регулювання і нагляду Великобританії прийнято декларацію принципів у сфері стрес-тестування, в якій на перший план висунуто важливість комплексного підходу до його здійснення. У Німеччині з 2010 р. діє нова версія положення про мінімальні вимоги до організації управління ризиками, яке містить зважену структуру стрес-тестування і ведення банками "реєстру ризиків" [2, с. 21]. Країни Євросоюзу доволі серйозно ставляться до регулювання банківської діяльності, а щодо стрес-тестування спостерігається особлива прискіпливість, аби уникнути його поверхового ефекту та забезпечити високий рівень довіри бізнесу до банків. Крім того, Євросоюз часто проводить стрес-тест своєї банківської системи, де оцінюється її загальна стійкість, проте у США розглядаються лише окремі фінансові інститути. Відмінність стрес-тестування європейських та американських банків у тому, що США постійно експериментує з методологією

проведення стрес-тестів, а європейці більш консервативні та рідко зважаються на нестандартні рішення. Стрес-тестування європейських та американських банків проводиться за двома сценаріями – "базовим" та "найгіршим" (або "неблагополучним"). Однак, за яких би умов та на яких методиках не проводилися стрес-тести, вони неодмінно здатні прояснити фінансову ситуацію в країні та вплинути на її бізнес-активність. У цьому випадку доцільно розглянути результати останніх проведених стрес-тестів США і країн Євросоюзу (табл. 1), а також Росії та оцінити їх вплив на економіку.

Навесні 2009 р., після розгортання фінансової кризи, США на основі створеної програми TARP (*Troubled Assets Relief Program*) провело стрес-тестування своїх 19-ти найбільших комерційних та інвестиційних банків з метою оцінки масштабів докапіталізації, стимулювання зросту кредитування та підвищення довіри інвесторів. Результати виявилися не настільки песимістичними, як очікувалося. Докапіталізації потребувало лише 10 банків, причому більша частина суми потрібного капіталу припадала на баланси двох банків – *Bank of America* та *Wells Fargo*, які потребували невідкладної допомоги. Інші ж банки, за проведеними розрахунками, здатні були самостійно заповнити прогалини у балансах.

Таблиця 1

Результати стрес-тестування європейської та американської банківських систем у 2009–2014 рр. (кількість банків)

Рік	США		Євросоюз	
	пройшли	не пройшли	пройшли	не пройшли
2009	19	10	22 *	0
2010	53	12	91	7
2011	53	6	91	8
2012	19	4		–
2013	18	1		–
2014	30	1	124	Чекає оприлюднення

* Банківські групи

Джерело: побудовано автором на основі [7; 5; 10].

Таким чином, *Bank of America* 2009 р. для виходу зі скрутного становища оголосив про залучення 17 млрд дол. США шляхом продажу акцій, конвертації привілейованих недержавних акцій у звичайні, а також продажу компанії з управління активами *Columbia Management* і *First Republic Bank*. У свою чергу, *Wells Fargo* проводить допемісію акцій на 6 млрд дол. США [7].

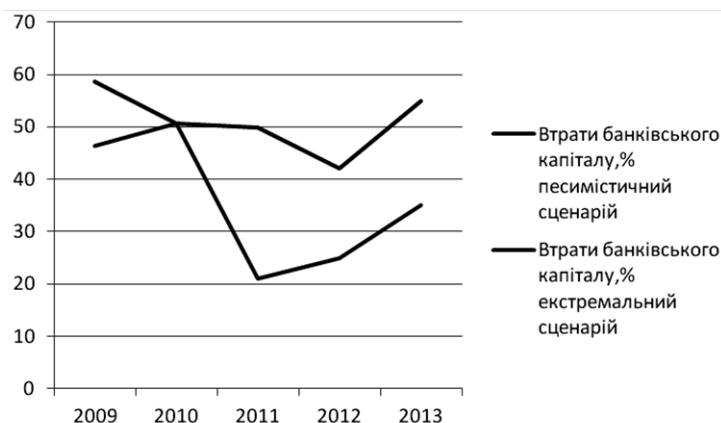
Стрес-тестування американських банків у 2010 р., яке проводилося за ініціативою МВФ, показало, що 12 з 53 фінансових інститутів за "базовим" сценарієм розвитку економіки у 2010–2014 рр.

потребуватимуть додаткового капіталу на суму 14.2 млрд дол. США. Найгірший сценарій розвитку подій не витримують уже 17 банків. У 2011 р. ситуація покращилась – лише 6 банків потребували проведення додаткової капіталізації. Критерієм для проходження стрес-тесту обрано значення капіталу першого рівня у 6 % [5]. Останній стрес-тест американські банки витримали. За його результатами, серйозний спад в економіці здатні витримати 29 банків із 30. Тест не пройшов *Zions Bancorp*.

Євросоюз у 2009 р. не поспішав з проведенням стрес-тесту банківського сектора. Однак практика стрес-тестування у США, доволі скрутний фінансовий стан Єврозони і той факт, що до 80 % кредитування корпоративного сектора проходить через європейські банки (тоді як у США лише 20 %) змусило Євросоюз до подібних кроків. Восени 2009 р. оприлюднено результати проведеного стрес-тестування європейської банківської системи, яка показала свою стійкість. Стрес-тест здійснювалося під керівництвом Комісії з нагляду за європейськими банками (*CEBS*), де банки окремо, за визначеною методологією, проводили аналіз та надсилали результати для агрегування до національного регулятора. Відповідно до "Базеля II" показник достатності капіталу не повинен бути нижчим за 4 %. Стрес-тестування показало, що в середньому зазначений показник у 22 групах європейських банків становив 9 % і ні в одному з них не буде меншим відповідно до встановленої межі.

У 2010 р. стрес-тестування не пройшли 7 з 91 найбільших банків Європи. Потреба в докапіталізації становила 3.5 млрд євро. За звітністю *CEBS*, дуже погані результати показали такі банки, як німецький *Hypo Real Estate*, грецький *Atebank* та іспанські *Banca Civica*, *Diada*, *Espiga*, *Unnim* і *Unicaja* [10]. Стрес-тестування європейської банківської системи у 2011 р. продемонструвало гірші результати. Так, 16 банків ледве пройшли стрес-тест, а 8 – не справилися з ним. Більшість з них – це грецькі, іспанські та австрійські фінансові установи. Головною причиною банкрутства зазначених банків у період кризи Комісія з нагляду за європейськими банками визнала недостатні резерви. Дані щодо результатів стрес-тестування європейських банків у 2012–2013 рр. не оприлюднено. У 2014 р. *CEBS* заявила, що проведе стрес-тестування 124 європейських банків. Однак відомості щодо їх результатів поки що відсутні [7].

Результати стрес-тестування банківської системи Російської Федерації публікуються у щорічному звіті щодо розвитку банківського сектора та банківського нагляду, хоча не вказується, які саме банки не пройшли стрес-тест. Центральний банк Росії проводить стрес-тестування за трьома сценаріями – консервативним, песимістичним та екстремальним. Можливі втрати капіталу банків Росії за результатами стрес-тестів 2009–2013 рр. зображено на *рис. 1*.

Рис. 1. Динаміка можливих втрат капіталу банків Росії за підсумками стрес-тестування у 2009–2013 рр. (побудовано автором на основі [11])

У 2009 р. Центральний банк Росії заявив про те, що за розрахунками російські банки показують свою стійкість за будь-яких умов. Сукупні збитки за консервативним сценарієм становлять 35.6 % капіталу банків, за песимістичним – 46.4 %, а за екстремальним – 58.6 %. Норматив достатності капіталу за визначеними сценаріями не зможуть дотримати 155, 207 та 285 банків відповідно. У 2010 р. стрес-тест показав, що сукупні втрати могли досягти 50.7 % банківського капіталу, однак у звіті не зазначалося, за яким саме сценарієм [11]. Стрес-тестування російських банків 2011 р. показувало потребу у докапіталізації 120 банків на суму 56 млрд руб. (21 % капіталу) за песимістичного сценарію, а за екстремального – 223 банків на суму 405 млрд руб. (49.8 %). За результатами стрес-тесту, проведеного у 2012 р., з дефіцитом капіталу могла зіштовхнутися третина російських банків. Їх кількість зросла до 308, що в півтора рази більше ніж за підсумками 2011 р., коли таких банків було 223. Втрати при песимістичному сценарії склали 25 %, а при найгіршому, екстремальному – 42 % від банківського капіталу [11].

Як видно з *рис. 1*, найбільші втрати за обома сценаріями спостерігаються у 2009, 2010 та 2013 рр. Загалом стрес-тестування банківського сектора Росії останніх років показує хороші результати, адже жодного разу за будь-якого сценарію достатність власного капіталу загалом по всіх банках не знизиться нижче нормативного значення у 10 %.

При реалізації екстремального сценарію банки лише втратять весь свій прибуток, однак достатність капіталу при цьому залишиться вище мінімального значення у 10 %. Основні ризики банківської системи лише у капіталі банків Росії [6].

Однак кінець 2014 р. та початок 2015 р. став доволі складним для банківського сектора Росії. Більшість системних російських банків,

проти яких застосували економічні санкції країни ЄС, США, Канада та Австралія, вкрай важко переносять сучасні політичні умови. Так, Сбербанк, Газпромбанк, ВТБ, Банк Москви та ін. не в змозі замовити "пластик" міжнародних платіжних систем (*Visa, MasterCard*), навіть для обробки внутрішніх транзакцій. Крім того, санкції передбачають відмову інвесторам у покупці акцій ряду російських банків, а також неможливість довгострокового фінансування ряду банківських установ Росії. Зважаючи на це, останнє стрес-тестування банківської системи Росії може показати доволі невтішні результати.

Вперше стрес-тестування банківської системи України проведено у 2008 р. із залученням 17 банків, а згодом – навесні 2010 р. Результати обох стрес-тестувань не оприлюднено. Відомо лише, що у 2010 р. стрес-тестуванням було охоплено 176 банків, за результатами якого виникла потреба збільшити капітал у 61 вітчизняних банках на суму 40 млрд грн [3, с. 71]. У 2012 р. Світовий банк наголосив на необхідності обов'язкового стрес-тестування банківської системи України. Того разу лише дочірні установи європейських банків (*ING Bank, Unicredit, Credit Agricole, Alfa Bank, Swedbank, Piraeus Bank Group*) провели стрес-тестування найбільш значущих видів ризику. Разом з тим, НБУ відмовився від рекомендації Світового банку проводити стрес-тестування в Україні у 2012 р., аргументуючи це тим, що банківська система має позитивні темпи розвитку [8].

У травні 2014 р. НБУ у рамках Меморандуму з Міжнародним валютним фондом розпочав стрес-тестування вітчизняних банків. Насамперед, цю процедуру пройшли перші 15 найбільших за активами банків, далі – наступні 20 банків. Влітку 2014 р. стали відомі результати першої хвилі стрес-тестів. Так, лише 5 з 15 українських банків достатньо капіталізовані – ПриватБанк, Райффазен Банк Аваль, Альфа-банк Україна, Сбербанк Росії, ПУМБ. Потреба решти банків у докапіталізації перевищила 30 % від розміру власного капіталу. Це Ощадбанк, Укрексімбанк, Дельта, Промінвестбанк, Укрсоцбанк, Надра, ВТБ, Фінанси та Кредит, УкрСиббанк та Укргазбанк [9].

Погані результати стрес-тестування вітчизняної банківської системи пов'язані, *по-перше*, не тільки з низьким рівнем капіталізації українських банків, але й із зростанням обсягу кредитування у небезпечну зону, тобто таких кредитів, які мають високу вірогідність непогашення. Сьогодні вітчизняні банки намагаються заробити кошти шляхом кредитування на доступних умовах. Підвищена конкуренція у галузі кредитування змушує банки до постійного спрощення умов кредитного договору, дедалі менше уваги звертається на рівень забезпечення за кредитами. Для багатьох банківських установ кількість кредитів важливіша за їх якість. Витрати банків на резерви зростають, що, в свою чергу, знижує достатність їх капіталу.

По-друге, чимало вітчизняних банків мають незначну диверсифікацію кредитно-інвестиційного портфеля. Постійно завищена концентрація кредитного портфеля на окремих позичальниках збільшує вірогідність можливого банкрутства банків.

По-третє, багато українських банків універсальні – вони працюють з кредитами та депозитами як населення, так і підприємств, а також на фондовому ринку. У цьому випадку інвестиційні ризики накладаються на кредитні.

По-четверте, складна політична ситуація в країні суттєво відбивається на її економічному становищі. Висока вартість гривні, її нестабільність, підвищений обсяг грошової маси здатні похитнути платоспроможність та ліквідність банківського сектора загалом. Населення "тримає" гроші вдома, не довіряючи банкам.

З огляду на те, що значна кількість вітчизняних банків не здатні протистояти економічній рецесії, економіка України недоотримає капіталовкладення для розвитку. До проведення стрес-тестів Національний банк України змушують МВФ та Світовий банк. На сьогодні в нашій країні практика стрес-тестування банківської системи поки що не набула поширення, роль стрес-тестування недооцінена, а тому є необхідність навести пропозиції щодо її підвищення. Найголовніше завдання, яке стоїть перед НБУ, це забезпечення регулярності проведення стрес-тестів банківської системи. Стрес-тести повинні стати неодмінною частиною практики системи управління ризиками у вітчизняних банках. Для цього НБУ слід стандартизувати методологію проведення стрес-тестів відповідно до вимог МВФ, Світового банку та на основі практики стрес-тестування у зарубіжних країнах. Наступним кроком є обов'язкове оприлюднення результатів стрес-тестів, з переліком банків, які його не пройшли. Спираючись на них, всі учасники ринку матимуть змогу планувати свою діяльність, якісно оцінюючи ризики. Інформацію щодо результатів стрес-тесту необхідно розміщувати не тільки у спеціальних періодичних виданнях НБУ з банківського нагляду, на сайтах банків, які проходили стрес-тестування, але й у різноманітних економічних виданнях, які розраховані на студентство, економістів, фондових гравців та бізнес-аналітиків.

Стрес-тестування банківської системи має важливе значення для розвитку економіки країни та формування її ділової активності. Його вплив виявляється у такому.

Підтримка довіри до банків. Стрес-тестування здатне підвищити довіру до банків з боку бізнесу та населення, адже його результати активно використовують економісти та аналітики у звітах та економічних нарисах, що, в свою чергу, забезпечує обізнаність стосовно фінансового становища банківського сектора.

Підвищення інвестиційної привабливості країни та прискорення процесу капіталізації банківського сектора. Стрес-тести здатні показати, що, якщо банківська система чи окремих банків зможуть протистояти різноманітним шокам, то вони будуть виглядати привабливо як для клієнтів, так і для потенційних інвесторів. Для ринку це вагомий аргумент щодо можливості зниження вірогідності повторних кризових явищ, а для інвесторів – щодо інвестиційної привабливості країни. Це спонукатиме останніх до активних дій щодо збільшення потоку власного капіталу у фінансовий сектор. Таким чином, підвищується капіталізація банківського сектора країни, що прискорює її розвиток.

Забезпечення бізнесу достовірною прогнозною інформацією. Стрес-тестування – вкрай цінний інструмент прогнозування. Його результати показують ступінь вразливості банківського сектора до процесу економічного спаду в країні та до таких коливань різноманітних економічних змінних, як відсоткові ставки, рівень безробіття, зростання номінального ВВП тощо. Як правило, стрес-тести проводяться за трьома, іноді двома сценаріями, в яких закладено найбільш чіткі прогнози щодо зміни макроекономічних факторів. А це дуже актуальні дані та припущення щодо, наприклад, рівня ринкових відсоткових ставок чи обмінних курсів валют, які використовуються при плануванні та веденні бізнесу в країні.

Постійне удосконалення механізму функціонування банківської системи. Стрес-тестування банківської системи як важливий інструмент управління ризиками надає змогу наглядовим органам країни, так само як і окремим банкам, знайти та зрозуміти свої слабкі місця. Це спонукає до вдосконалення методичних засад проведення стрес-тестів з боку центрального банку, що може зачіпати й інші аспекти діяльності банків. Таким чином, зазнає оновлення банківська система країни, постійно удосконалюється механізм її функціонування, що слугує хорошим сигналом фінансової стабільності у країні та спонукає бізнес до активного капіталовкладення.

Висновки. Дослідження результатів проведення стрес-тестування в окремих країнах дало змогу виокремити позитивні наслідки для їх економік, адже, по-перше, зростає капіталізація банків, по-друге, підвищуються настрої інвесторів, що пов'язано з можливістю якісно оцінювати ризики для прийняття інвестиційних рішень, по-третє, зростає довіра до банків з боку бізнесу, в тому числі й світового, по-четверте, удосконалюється функціонування банківської системи країни.

Стрес-тестування банківської системи в Україні не набуло поширення, а його роль недооцінена. Отже, необхідно забезпечити регулярність проведення стрес-тестів, визначитися з єдиною методологією їх проведення, обов'язково оприлюднювати результати стрес-тестів банківської системи країни.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Даньків В. Й. Теоретичні основи управління операційними ризиками / В. Й. Даньків // Наук. вісн. Ужгород. ун-ту. — 2009. — Вип. 27. — С. 158–162. — (Серія "Економіка").
2. Макаренко М. І. Міжнародний досвід організації стрес-тестування в банківській сфері / М. І. Макаренко, Я. О. Костюченко // Економіка та держава. — 2014. — № 7. — С. 19–23.
3. Прийдун Л. Стрес-тестування кредитного ризику банку: загальна характеристика та особливості практичного застосування / Л. Прийдун // Вісн. ТНЕУ. — 2011. — № 2. — С. 67–74.
4. Тун К. Стресс-тесты банковской системы ЕС / К. Тун // Банковское дело. — 2011. — № 9. — С. 41–45.
5. Інформаційний портал "ТСН" [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://ru.tsn.ua>.
6. Інформаційний портал "Ведомости" [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.vedomosti.ru>.
7. Інформаційний портал "Экономика. Униан. Информационное агентство" [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://economics.unian.net>.
8. Інформаційний портал "Banki.ua" [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.banki.ua>.
9. Інформаційний портал "LB.ua. Вибране для всіх" [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://economics.lb.ua>.
10. Офіційний сайт Комісії по нагляду за європейськими банками (CEBS) [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.eba.europa.eu>.
11. Офіційний сайт Центрального Банку Російської Федерації [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.cbr.ru>.

Стаття надійшла до редакції 24.03.2015.

Anisimova L. Stress-testing of banking system.

Background. The scientific article is devoted to the research of stress-testing of banking sector and its influence on business activity in a country. The Stress tests enable to settle the size of bank capital, able to survive maximal shocks on financial markets, and also form the sufficient volume of money streams within the limits of world economy depending on the state of investment climate of separate countries and regions.

Review of scientific sources in this direction testifies that publications on a theme stress-testing study only methodology, organization, features and its necessity in banking. At the same time, research on using the results of stress-testing of the banking system and their influence on business-activity remain fragmentary.

The aim of the research is generalization of advanced international experience in bank stress-testing and estimation of its efficiency at forming business activity of different countries and world regions.

Materials and methods. The informative base of researches of banking stress-testing and its influence on business-activity in a country is information, got from such sources, as the scientific articles on this subject, official sites of national regulators and internet source of economic news.

Results. The banking system of any country is not always able to survive unfavorable economy fluctuations. Financial crisis which is in one country not only will compel some banks of the region to acknowledge bankruptcy, but also certainly influences the economy of other countries, banking sector of which also will be opened for numeral

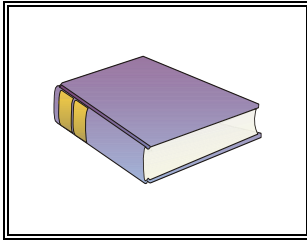
risks. Thus, necessity of stress-testing for the banking system is determined by constantly growing globalization processes in a world economy and is an important indicator of the state of banks, their ability to "feel" approaching of financial crisis and provide maximal readiness to the shock terms.

Conclusion. *Research of results of stress-testing in particular countries enabled to select positive consequences for their economies, as firstly, capitalization of banks grows; secondly, the moods of investors rise, that it is related to possibility to estimate risks for acceptance of investment decisions on a high level; thirdly, trust to the banks from the side of business, including world one grows; fourthly, functioning of the banking system of country is perfected.*

Keywords: stress-testing, banking system, scenario, national regulator, business activity.

REFERENCES

1. *Dan'kiv V. J.* Teoretychni osnovy upravlinnja operacijnymy ryzykamy / V. J. Dan'kiv // *Nauk. visn. Uzhgorod. un-tu.* — 2009. — Vyp. 27. — S. 158–162. — (Serija "Ekonomika").
2. *Makarenko M. I.* Mizhnarodnyj dosvid organizacij stres-testuvannja v bankivskij sferi / M. I. Makarenko, Ja. O. Kostjuchenko // *Ekonomika ta derzhava.* — 2014. — № 7. — S. 19–23.
3. *Pryjdun L.* Stres-testuvannja kredytnogo ryzyku banku: zagal'na harakterystyka ta osoblyvosti praktychnogo zastosuvannja / L. Pryjdun // *Visn. TNEU.* — 2011. — № 2. — S. 67–74.
4. *Tun K.* Stress-testy bankovskoj systemy ES / K. Tun // *Bankovskoe delo.* — 2011. — № 9. — S. 41–45.
5. *Informacijnyj portal "TSN"* [Elektronnyj resurs]. — Rezhym dostupu : <http://ru.tsn.ua>.
6. *Informacijnyj portal "Vedomosti"* [Elektronnyj resurs]. — Rezhym dostupu : <http://www.vedomosti.ru>.
7. *Informacijnyj portal "Экономика. Унѳан. Унформационное агентство"* [Elektronnyj resurs]. — Rezhym dostupu : <http://economics.unian.net>.
8. *Informacijnyj portal "Banki.ua"* [Elektronnyj resurs]. — Rezhym dostupu : <http://www.banki.ua>.
9. *Informacijnyj portal "LB.ua. Vybrane dlja vsih"* [Elektronnyj resurs]. — Rezhym dostupu : <http://economics.lb.ua>.
10. *Oficijnyj sajт Komisii po nagljadu za jevropejs'kymy bankamy (CEBS)* [Elektronnyj resurs]. — Rezhym dostupu : <http://www.eba.europa.eu>.
11. *Oficijnyj sajт Central'nogo Banku Rosijs'koi' Federacii'* [Elektronnyj resurs]. — Rezhym dostupu : <http://www.cbr.ru>.

ДИСКУСІЙНИЙ ПРОСТІР

УДК 323.39

ТИМЦУНИК Василь, д. н. з держ. упр., професор кафедри менеджменту КНТЕУ

ЧЕРЛЕНЯК Іван, д. н. з держ. упр., завідувач кафедри міжнародного бізнесу, логістики та менеджменту Закарпатського державного університету

КОНЦЕПЦІЇ ЕЛІТОТВОРЕННЯ ТА БАР'ЄРИ СТРУКТУРАЦІЇ ДЕРЖАВНИЦЬКОЇ ЕЛІТИ

Розглянуто взаємодію між суспільством, державою та елітою у країні з перехідною демократією. Проаналізовано сучасні концепції еліт та елітотворення. Розкрито сутність теорії самоорганізації У. Ейбі та теорії структурації Е. Гідденса. Досліджуються причини повільної самоорганізації державницької еліти в Україні.

Ключові слова: державне управління, еліта, самоорганізація, ефективність.

Тимцуник В., Черленяк І. Концепции элитобразования и барьеры структуризации государственной элиты. Рассмотрено взаимодействие между обществом, государством и элитой в стране с переходной демократией. Проанализированы современные концепции элит и элитобразования. Раскрыта сущность теории самоорганизации У. Эйби и теории структуризации Э. Гидденса. Исследуются причины медленной самоорганизации государственной элиты в Украине.

Ключевые слова: государственное управление, элита, самоорганизация, эффективность.

Постановка проблеми. Класичні концепції еліти відштовхувалися від розуміння елітності як заданої наперед "вищими силами" або неконтрольованими "природними" соціальними механізмами переваги. "Поточна" українська практика державотворення використовує саме такі застарілі класичні концепції еліти. Це є одним з чинників цивілізаційного відставання України. Науковий інтерес становить аналіз потреб та можливостей українського елітотворення на методологічній основі сучасних теорій еліт та теорії структурації Е. Гідденса.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання місця, ролі, значення та функцій еліти в капіталістичних державах у класичних

теоріях еліти досліджували Г. Моска [1], К. Манхейм [2], Х. Ортега-і-Гассет [3]. Початки ціннісної концепції еліти сформульовано в працях В. Парето [4]. Проблеми організації процесу формування політичної еліти на пострадянському політичному просторі розглядали В. Кремень, В. Ільїн, С. Пролеєв [5], М. Шульга [6], Т. Ріктор [7]. О. Крюков провів дослідження проблеми "політико-управлінська еліта України як чинник державотворення" [8]. У праці Л. Гонюкової [9] висвітлено партійні механізми формування державної політики та вищих органів державної влади. У монографії Ф. Рудича [10] розглянуто фактор політичних еліт та політичних лідерів у контексті реформування управлінських структур держави, процес становлення та поступового входження бізнес-еліт у владні структури. В контексті проблем елітотворення питання підвищення компетентності керівних кадрів досліджено Н. Гончарук [11]. Особливості формування політичної культури еліти в Україні змістовно проаналізовано у працях М. Пірен [12].

Аналіз вітчизняних наукових літературних джерел, публікацій виступів політиків та бізнесменів у ЗМІ свідчить про те, що розуміння проблеми елітотворення вітчизняними політиками, бізнесменами, науковцями знаходиться в ідеологічному полоні класичних концепцій. Разом з тим, експертами-соціологами сьогодні у ЗМІ формулюються нові вимоги до процесу елітотворення. Проте недостатньо розробленим і в теоретико-концептуальному, і в аналітико-практичному, і в державно-політичному плані залишається завдання наукового аналізу та проектування умов самоорганізації державницької еліти в Україні.

За найсучаснішими концепціями еліти доцільно насамперед аналізувати роль еліти у формуванні умов соціальної, соціально-економічної та технологічної еволюції країни. Саме такий підхід потрібний і в нинішній Україні. Однак сучасні концепції еліти та елітотворення сформовані насамперед для потреб розвинених капіталістичних країн. Некритичне копіювання та перенесення змісту цих концепцій елітотворення на вітчизняний ґрунт транзитивної, ще не капіталістичної, але вже і не соціалістичної економіки (і "політики"), можливо, є непродуктивним через неприживання до "інородності". Але й ігнорування такого досвіду є некоректним. У зв'язку з цим постає завдання дослідити джерела продукування еліти як креативної компоненти сучасного державотворення.

Актуальною є також тема якості соціального та державного управління у контексті подолання бар'єрів формування сучасної по духу державницької еліти. Тут існує низка таких наукових і державно-політичних питань: чому для транзитної української держави не спрацьовують традиційні механізми справжнього державотворення через самоорганізацію та розвиток вітчизняної державницької еліти? За яких умов здатна формуватися "сучасно цивілізована" еліта в Україні?

Мета роботи – дослідження причин повільної самоорганізації державницької еліти в Україні, її незначного позитивного впливу на

систему державного управління, аналіз складності відповідності між ефективністю державного управління та якістю самоорганізації партійно-політичної системи в умовах перехідного суспільства.

Матеріали та методи. Для вивчення теоретико-методологічних основ і формулювання вихідних положень дослідження використано методи: аналізу та синтезу наукової літератури з означеної проблеми; системного аналізу – для визначення концептуальних підходів до розуміння сутності елітотворення.

Результати дослідження. Як цілісна система поглядів та концепцій елітизм склався у першій половині ХХ ст. завдяки працям В. Парето, Г. Моски та Р. Міхельса. Згідно з класичною теорією еліт Д. Ласуелл і А. Каплан у середині ХХ ст. запропонували таку "романтичну" класифікацію еліт: ті, хто реалізує офіційну владу, шляхетні, "справедливі", "популісти", "мужні", багаті, спеціалісти, ідеологи [13].

На рубежі ХХ–ХХІ ст. під впливом запитів подальшої пост-індустріальної еволюції формується необхідність модифікації тлумачення змісту та місця еліти, наданих у класичних теоріях елітотворення. У розробках Дж. Бернхема, Дж. Гелбрейта, Д. Белла, А. Тоффлера, А. Турена, Ю. Габермаса, М. Платнера, З. Бжезінського, В. Петросяна [14; 15; 21] формулюється новий спектр тих завдань, які має вирішувати в сучасних умовах постмодерної цивілізації та соціальна верства, яка несе смислове навантаження "суспільна еліта". Подібного роду завдання, тільки, можливо, в іншому порядку стоять сьогодні і перед українським перехідним суспільством та сучасною українською державою.

У праці "Владна еліта" М. Шульга доходить висновку, що нині у населення України склався переважно негативний образ діючої владної еліти. Науковець вважає, що через це еліта не може відтворювати всі важливі соціальні ролі та функції, які вона виконує у стабільному суспільстві: ролі референтної групи, взірця суспільної поведінки, морально-психологічного мобілізатора та провідника мас. Між елітою і народом утворилося величезне відчуження, зв'язки між ними розірвані, довіру людей до еліти втрачено [6, с. 49].

Еліта у розвинених капіталістичних країнах (наприклад, Англія, ФРН) має далекоглядні (стратегічні) економічні, геополітичні, культурні, наукові та інші інтереси, які вдало артикулюються цими елітами управлінському корпусу власних країн. Це створює здорове підґрунтя розвитку цих країн з урахуванням потреби розширення ємності внутрішнього ринку та покращання якості соціального капіталу всього суспільства. Свідома та інтуїтивна державницька позиція еліт усіх форматів зазначених країн є передумовою формування якісного змісту альтернатив державної політики та основою раціонального вибору змісту і функцій державного управління у суперечливому зовнішньому змінному середовищі.

У такій транзитивній країні, як Україна ситуація сьогодні є суттєво іншою. В Україні усе ще необхідно знову і знову визначати, "де" і "хто" – "еліта за змістом" та "еліта за позицією"; яке співвідношення між державницькими елітами, контрелітами та антидержавницькими елітами; які перспективи країни в контексті еліти і державотворення, яке співвідношення між суспільною елітою в цілому, елітою сфери науки і культури, елітою інженерно-технічної сфери, технологічних сфер та політичною і владною елітами? В Україні не сформувався баланс еліт. До того ж і далі правомірними є твердження відомого українського соціолога М. Пірен: "українська політико-владна еліта утримує себе на ілюзорній картині діяльності. Вона визнає не громадян, а депутатів: навіть, підтримує та експлуатує штучну систему цінностей, замість того, щоб бути обслуговувачем реальних суспільних потреб та долати виклики у глобалізованому світі" [12, с. 43]. Які сьогодні функції та завдання вищих у фінансово-майновому вимірі соціальних верств України в укріпленні її державності та забезпеченні технологічного та економічного прогресу? Якими концепціями та моделями доцільно описувати діяльність так званої "вітчизняної еліти"?

Фінансово-економічні, політико-владні кризи та послідовно "чергові" етапи зниження рівня ефективності державного управління, керованості бюрократичного апарату, конкурентоспроможності соціально-економічної системи і якості суспільного розвитку в процесах квазі-реформування стали наслідком незадовільного рівня стратегічного управління державотворчими та суспільними процесами. З одного боку, це свідчить, що пануючі в середовищі можновладців теорії еліти є неадекватними цивілізаційним викликом. З іншого, це вказує на недостатній обсяг і якість підготовки до здійснення державного будівництва та державного управління тих груп і персон, які сьогодні "обтяжені" багатством, владою та впливом, тобто тих груп, які в демократичних капіталістичних країнах є суспільною елітою.

Історично зручними еталонними прикладами формування та класифікації державницьких еліт можуть служити монархічна Англія і "людовіканська-бонапартистська-республіканська" Франція, які зуміли виробити історично обґрунтовані механізми становлення та оновлення еліт, які навіть сьогодні ще значною мірою відповідають сучасним цивілізаційним викликам державотворення (хоча і там це не відбувалося повністю без болю та революційної напруги). У таких країнах феноменологічно ясно: хто є еліта загалом і хто є державницька еліта зокрема. Для цих країн еволюція державності та соціально-економічний розвиток відбувалися природно за допомогою проходження визначених трьох етапів: "парадів" лицарської гідності раннього феодалізму; відродження соціальності та громадянської гідності в "пізньому" феодалізмі; органічна модернізація, розвиток капіталізму талантами співвітчизників та збагачення більш талановитих і винахідливих.

Тобто проблему становлення та кристалізації еліт на базовому рівні уже вирішено завдяки реалізації саме цих трьох етапів.

Для постсоціалістичних країн з "постійно незавершеним" етапуванням від державно-авторитарного соціалізму до капіталізму механізми становлення еліт ще тільки починають формуватися. Для таких транзитивних країн "суперечності сучасного глобалізованого розвитку суспільного буття поставили на порядок денний проблему з'ясування причин поширення поведінкових збочень у середовищі еліт та соціально-політичних негативів (корупція, рейдерство, судово-кримінальні розбірки серед високопосадовців), що створюють умови неповаги до еліти, а в суспільстві – зниження довіри народу не лише до корумпованих чиновників, але й до владних інститутів і силових структур" [12, с. 44].

На сучасному етапі і у "цивілізованому світі" існує множинність теоретичних трактувань поняття "еліта", що свідчить про труднощі виділення однозначних критеріїв належності групи або персони до еліти. Формально дещо простіше теоретично окреслити зміст поняття політична або політико-владна еліта, що визначається сучасними дослідниками теж різнопланово. Смісл суттєво залежить від стрижневих концептуальних підходів, основними з яких є: *позиційний* (феноменологічний, структурний, організаційний), в межах якого належність/неналежність індивіда чи групи до еліти визначається за їх становищем в офіційній соціально-політичній структурі суспільства; *функціональний*, згідно з яким до зазначеної категорії належать люди, які приймають політичні рішення або істотно впливають на їх прийняття (цей підхід розділяє поняття "формального" і "дійсного" носіїв влади); *рецептуальний*, за яким найважливішим критерієм "елітарності" тих чи інших груп населення є політична впливовість; *економічний*, прихильники якого при порівнянні елітних позицій особливу увагу приділяють доступу до засобів виробництва і контролю над ними. Для транзитивної країни особливо важливими напрямками у дослідженні політичної еліти є, зокрема, *поведінковий* і *ціннісний* підходи.

У державно-управлінському вимірі значущим є досягнення консенсусу між суспільними групами щодо:

- визначення організаційної конструкції "еліта";
- функціональних якостей та державно-управлінських цілей, що здатна ця конструкція ставити та досягати.

У нашій постсоціалістичній країні, в якій політика і бізнес є взаємозамінними та взаємодоповнюючими механізмами збагачення окремо взятих індивідів, *поняття "еліта"* і суспільством, і політологами, і засобами масової інформації, і багатьма науковцями тлумачиться насамперед вузько позиційно (феноменологічно) [16, с. 194]. За цим тлумаченням еліта – це "особлива позиція" персон, зайнятих політико-владною діяльністю та бізнесом, забезпечених взаємовигідним "доступом до рішень" перших керівників (держави, регіонів тощо) і фінансово-економічних ресурсів.

У цілому проблема якості та самоорганізації еліти в країні суспільного транзиту є цивілізаційно-еволюційною проблемою, що виходить за межі не тільки феноменологічного, але й функціонального підходу, який дозволяє сформулювати корисні твердження щодо функцій та обов'язків еліти. Розглянемо ці питання у функціонально-компаративістському та ціннісно-поведінковому ракурсах. Вітчизняні науковці на основі феноменологічного підходу, досліджуючи проблему "елітотворення", розглядають аспекти творення політичної, владної еліти з огляду на процес трансформації старої "номенклатурної еліти" та рекрутування владно-політичними лідерами партійних холдингів "нових облич" у своє оточення, тобто, насамперед вивчають проблему практики організації еліти політико-правовими та політико-економічними рішеннями діючої влади.

Проблема *самоорганізації якості еліти* дослідниками майже не розглядається, однак саме для транзитивної країни самоорганізація "об'єму" та якості еліти має не менше значення, ніж проблема "організації еліти" діями (бездіяльністю) керівників (лідерів) держави. Самоорганізаційні процеси визначають становлення, якість і функціональну конкурентоспроможність реальних еліт. Проте в Україні самоорганізація державницької еліти поки що не відбувається. Основна проблема нашої держави, що перешкоджає посиленню її економіки та державності, полягає в тому, "що номінальна українська еліта на сьогодні є квазіелітою, нездатною виконувати свою суспільну функцію" [5, с. 143]. Умовою збереження державності є можливість самоорганізації становлення саме *державницької еліти*.

Сьогодні ті соціальні групи, які зараховують себе до еліти, не стали джерелом державотворення [12]. Більше того, деякі представники цих груп виступають проти самостійної державницької позиції України, деструктивними законопроектами та законами руйнують логічну замкненість національного інформаційного й ідеологічного просторів, використовують деструктивні важелі протиставлення українських територій по лінії "Схід-Захід", пропонують позбутися національної державної символіки, звзити до провінційного рівня обсяг уживаності державної української мови і українськомовної освіти.

Витоки цього мають історичне пояснення, але не мають цивілізаційного виправдання. Нині однією з найважливіших ознак-якостей еліти стає не цивілізаційний космополітизм "еліто-належності" "до Парижу", "до Москви" чи "до Єрусалиму", а державницькі орієнтири, державницька позиція верхівки політичної і економічної влади. Йдеться про те, що умовою збереження незалежної держави є становлення власної державницької еліти. Власної, а не подарованої Брюсселем, Вашингтоном чи Москвою. Більше того, необхідним є становлення системи еліт державницьких переконань із власними системами цінностей та гідності. Державницька еліта – це та еліта, для якої основною цивілі-

заційною цінністю є посилення конкурентоспроможності власної (титульної) держави в світопросторі інших цивілізованих держав як через особисте збагачення елітних персон "у потрібний час", так і через вміння елітних персон відмовитися від короткотермінової власної вигоди у визначальну перспективу заради збільшення суспільного багатства. Механізми генерування таких якостей вітчизняної еліти ще не сформовані в тріаді "суспільство-економіка-ідеологія" і навіть не "класифіковані" за напрямками з індексацією параметрів корисності для прогресивного розвитку країни.

Причини та джерела зазначеного стану потрібно виявляти та аналізувати на основі *самоорганізаційної* концепції. Як зазначала М. Пірен, невтішність суспільно-політичного стану в тому, що економіко-фінансова верхівка українського суспільства самоорганізувалася не в ході роботи "учасників" цієї верхівки в розбудові економіки та інститутів держави, а радше в процесах напівлегальної співучасті в банкрутстві державних підприємств, аграрної сфери, державних банків і галузей вітчизняної економіки [12].

Фактична еліта гуманітарно-культурної сфери (так званий "цвіт інтелігенції": наукової, інженерної, аграрної, творчої тощо) не змогла поки що перетворитися в одну з еліт новітньої української держави та чинників влади. Цей процес негативної самоорганізації інтелігентів відбувся не через нестачу в індивідів з групи інтелігентів-інтелектуалів цінностей та креативності, а внаслідок нездатності виборювати доступ до ресурсів, недостатньої наполегливості чи фальшивої скромності та невміння домовлятися, об'єднуватися, боротися за власні й суспільні інтереси.

"Інтелігенти" відстали у квазіцивілізаційному змаганні, не змогли самоорганізуватися, оскільки горном "вищих" владно-політичних кадрів як в УРСР, так і Україні було і є поле політичних інтриг та політичних змов. У такому руслі у керівного персоналу КПРС та КДБ "кувалися" відповідні якості: здатність створювати та витримувати інтриги, блокувати та обігрувати суперників і конкурентів. Так і нині у керівного партійного персоналу партій – послідовниць КПРС "виковуються" якості "еліти". Більше того, ситуація навіть погіршується. Сьогодні найважливішими якостями для підйому кар'єрними сходинками не є ресурси інтелекту, порядність, патріотизм та трудолюбство. Основними ресурсами особистості, яка робить кар'єру в політичній партії та, відповідно, далі у владі, стають ресурси, пов'язані з фінансовим станом особистості. Конкуренція саме цих ресурсів на шляху формування та оновлення кадрового складу структур представницької, законодавчої, виконавчої влади, керівництва партійних структур спотворює первинний смисл політичної активності політичних партій, підмінює суспільну місію політичної партії приватно-егоїстичними та корпоративно-егоїстичними "місіями" та блокує процес державницького елітотворення.

Сьогодні в умовах українського модерного державотворення знову, як і на початку XIX ст., у країнах модерної західної цивілізації, виникає питання: а за якими ж критеріями суспільству (чи владі?) визначати кращих, елітних? Адже, коли коло наближених до влади добирається "в конкурсі талантів" за агресивністю, аморальністю, вмінням обходити "Закон", "вмілою" корупційністю, улесливістю, дотриманням кругової поруки хабарників та казнокрадів, то це призводить до виникнення і самоорганізації тільки так званої "псевдоеліти", яка відразу у докапіталістичних умовах перехідної економіки намагається стати псевдоаристократією (олігархією). Парадокс суспільного сприйняття простежується в тому, що "капіталіст" є поняттям образливим, лайливим, а "олігарх" – похвальним, гоноровим.

У перехідному суспільстві демократичного вибору еліта поступово може самоорганізуватися в різних сферах. Однією зі сфер соціальної дії, де енергійні особи можуть себе швидко проявити, – це партії. На сучасному етапі в Україні не стільки партії формують "еліти", як "псевдоеліти" формують під себе партії. У державі посттоталітарного типу еліта як об'ємна інтелектуально-моральна група тільки починає формуватися. Занадто ідеалізованим є твердження про те, що "сьогодні політичні партії розглядаються як складова державного механізму, з одного боку, і громадянського суспільства – з іншого. Саме ця подвійна природа забезпечує здійснення демократичних принципів державного управління" [10, с. 325]. Для кожної країни відповідно до її цивілізаційних традицій на якість її політичної системи, крім чинника "існування-неіснування" громадянського суспільства, "тиснуть" ще багато факторів, які формують реальні практики взаємодії партій і влади, що потребують аналізу як клубок-мережа причин-мотивацій-наслідків, які залежать і від соціуму як об'єкта цивілізаційного процесу, і від партій як суб'єктів процесу цивілізаційних змін.

У кібернетичному вимірі, відповідно до ідеї принципу У. Ешбі, результативною є така система управлінських зв'язків, у якій "складність керованої системи пропорційна складності керуючої системи" [17, с. 259]. У ціннісному, інформаційному та технологічному ракурсі концепти "якість" та "складність" мають сутнісний смисловий перетин, але це не повний смисловий збіг. Дещо спрощено будемо вважати, що в смисловому значенні "складність" та "якість" є змістовно пропорційними. Тобто складність відповідає різноманітності можливостей, а кількість різноманітних можливостей формує можливість виникнення вищої (складної) якості. Тоді, використовуючи логіку принципу У. Ешбі, отримуємо такий смисловий ланцюжок: якість суспільства пропорційна якості державного управління – якість державного управління пропорційна якості партійно-політичної системи – якість партійно-політичної системи пропорційна якості суспільства. Це підтверджується історичним досвідом становлення демократичних суспільств сучас-

ності та державно-управлінською практикою розвитку кожної конкретно взятої розвиненої демократичної країни. Однак цей зв'язок може бути суперечливим. Стосовно циклічності повторного застосування принципу "здатності до керування" У. Ешбі показує, що у випадку, коли ідеологічна та програмна якість-складність (інформаційне багатство мотивацій, інтересів, інструментів тощо) бізнесу менша ніж складність уряду, то це поступово спрощує урядову систему управління. А спрощення урядової системи, яка керує складовими соціального розвитку суспільства, далі спрощує суспільство. Спрощене суспільство відповідно пропорційно генерує спрощене ведення бізнесу без конкуренції в умовах, створених політико-владними методами "неприродних" монополій. Тобто кібернетичний зв'язок між якістю управління та якістю суспільства може призводити і до регресивних, і до прогресивних соціальних змін. Прогресивна тенденція соціальних та державно-управлінських змін не може бути забезпечена автоматично тільки кібернетичним механізмом самоорганізації: На основі кібернетичного зв'язку відповідності У. Ешбі може зароджуватися та існувати як регресивна (країни Латинської Америки, пострадянські держави), так і прогресивна тенденція (і традиція) (країни Північної Європи) соціальних змін.

Процеси, які модифікують статусну, економіко-майнову, політико-економічну, економіко-відтворювальну, інформаційну, владну структури та системи соціуму і держави можна розглядати на основі теорій соціальних змін (соціальної дії). Для розуміння аспектів соціальної самоорганізації, аналізу процесів розвитку систем політичного керівництва та державного управління в перехідних суспільствах актуальною є концепція структурації Е. Гідденса [18]. У структураційному підході Е. Гідденса соціальна реальність розглядається як наслідок структурування соціальних відносин у часі й просторі в процесі постійної взаємодії попередньої структури й індивідуальної волі. За Е. Гідденсом, незважаючи на те, що в ході історичного процесу людина виявляється у своєрідному полоні структур, індивідів, у контексті соціальних змін недостатньо розглядати їх як сліпих виконавців вимог та умов, пропонованих силами, які стоять над ними і від них не залежать. Він трактує певну свободу волі людини тим, що особа знаходить досить значні можливості у використанні непослідовностей, неузгодженостей, суперечностей структур, що впливають на неї. Особа може вибрати контексти дії, взаємодіяти із структурами навколишнього світу і, таким чином, постійно формувати його. Тут варто додати: результативно формувати у тому випадку, коли ця особа або інтуїтивно, або раціонально розуміє свої реальні, істинні інтереси: і поточні, і в перспективі. Смысл "теорії дії", до якої належить структураційна теорія, можна описати за допомогою шести базових тверджень:

- суспільство процесуальне й постійно піддане змінам;

- зміни мають ендогенний характер і здобувають форму само-трансформації;
- індивіди й соціальні колективи є двигунами, джерелами змін;
- напрям, мета й темпи змін виступають результатом конкуренції між різними діячами (акторами) і стають сферою конфліктів і протиборства;
- дія відбувається в контексті даних структур, які вона, у свою чергу, трансформує, внаслідок чого структури є умовами і результатом;
- взаємодія між діяльністю й структурами здійснюється завдяки змінам фаз творчості діячів і структурної детермінації.

Розвиток держави передбачає практичне втілення певних концепцій елітотворення. Домінування певних концепцій еліт є не цілком безболісними для транзитивної країни: концепції елітотворення рефлексивно формують суспільні очікування та самооцінку "еліт". А суспільні очікування рефлексивно формують умови самоорганізації [19, с. 205] еліти, бар'єри та тунелі доступу до соціальних ліфтів.

Структурація суспільства в процесах самоорганізації транзитивного суспільства від "державного соціалізму" до "недержавного капіталізму" відбувається дещо складніше, ніж за Гідденсом, який розглядає однорідну за функціональним суспільним простором, "односпрямовану в прогрес" структурацію. Структурація при постсоціалістичному фазовому переході відбувається квазіавтономно як у вертикально координованих ієрархіях, так і близьких горизонтально координованих станових рівнях. А далі ці два ефекти поступово накладаються і змішуються. Тобто немає гідденсівського рівноважного квазіоднорідного за станами соціального простору. До того ж у транзитивному суспільстві більш значну роль відіграють бар'єри та тунелі тих суспільних ліфтів, що формують олігархічну субструктуру влади та економіки.

Розглядаючи економіко-майновий розподіл ресурсів країни між суспільними прошарками та умови доступу представників різних прошарків до економічних і політичних можливостей на основі термінології Е. Гідденса, можна стверджувати, що структурація перехідного суспільства України має не громадянсько-суспільний, тобто соціальний, а кланово-олігархічний характер. Тобто такого типу діяльність, коли владноможні особи конкурують не за виробничі можливості та покупців, а за позиції, території та ренти. Саме феодальна структурація перешкоджає прогресивній самоорганізації середнього класу та становленню ефективного конкурентоспроможного виробництва.

За концептом структурації Е. Гідденса визначено, що основу політичної самоорганізації суспільства загалом забезпечують такі важливі системи держави, як: партійно-політична; державної влади та управління; економіко-майнова. Вони взаємовідносні з основними інститутами, які власне задають напрям структурації.

У нових умовах якість політичних партій як організаційно-функціональних та ідеологічно-проектних суб'єктів прямо, а не опо-

середковано визначає ефективність державного управління в Україні. Проте зв'язок тут складніший, ніж це можна було очікувати, виходячи з принципу У. Ешбі. Причинами такої складності в перехідній країні є: домінування імітаційної складової політичної діяльності українських політичних партій; відсутність феноменів реальної кооперації між ними у справі досягнення важливих орієнтирів суспільних змін; брак конкуренції ресурсів та компетенцій між партіями в реальному вимірі за підтримку конкуруючих сегментів вітчизняного бізнесу при боротьбі за владні повноваження. Найголовніші питання при цьому такі: які суспільні сили, економічні фактори, мотиваційні системи, правові механізми та ідеологічні концепції здатні модифікувати розвиток політичних партій України в прогресивному напрямку?

Частково відповідь можна знайти у природі особливої контингентності партійної системи України. Після розвалу КПРС на пост-радянському просторі створилися для декоративної конструкційної підтримки "становлення демократії" багато партій. На сучасному етапі партії мали б виступати не тільки як конструкційні складові політичної системи і системи влади. Тобто не тільки в ролі декоративних структур пасивного типу, основним завданням яких забезпечення легальності відновлення персональної ієрархії влади та утримання "суспільної рівноваги". Партії мали б "взяти" (отримати) таку роль суб'єктів-акторів соціального та державного управління, які відповідають і перед суспільними групами і "групами капіталів" ризиком власного політичного банкрутства, і в персональних виразах, і в колективних вимірах. Однак не взяли і не намагаються брати.

Термін "контингентність" введено Н. Луманом [20]. Це поняття має кілька граней екзистенції. У контексті зв'язку соціальних змін та політичної конкуренції за якість влади контингентність слід тлумачити як *каналовану* в певне русло (кооперацією випадкових обставин та "вольових рішень" акторів процесу вибору) композицію тенденцій, ресурсів, компетенцій. Саме складна гра чинників контингентності, альтернативності та детермінованості визначає прогресивну чи регресивну якість одночасно соціальних змін в Україні і політичних партій країни.

Псевдоелітність партійно-політичних функціонерів та психоментальна криза персон, які "липнуть" до влади, створюють суттєві проблеми державотворення та державного управління. Серйозною є також проблема "неможливості" самоорганізації фактичної демократії, ефективної економіки і зародження відповідних демократії "соціальних ліфтів" як природних еволюційних факторів підвищення ефективності економіки та державного управління.

У контексті взаємодії просторів самоорганізації цивілізаційного потоку соціальних змін потрібно врахувати таке. Без еліти неможлива представницька демократія, а демократія, як відомо, – це спосіб існування і творення сучасної еліти. Без демократії неможлива само-

організація та циркуляція еліт. Без циркуляції еліт, підгруп еліти, вільної конкуренції реально суспільно значимих талантів та професіоналізму персон, належних до еліти, є неможливим саме існування еліти. Адже еліта в сучасному інформаційному суспільстві – це насамперед те, що англійці називають *self-made*, а українською звучить "зроби себе сам". Тобто персону, яка належить, або хоче належати до еліти, повинна постійно вдосконалюватися, творити сама себе, розвивати власний інтелект та професіоналізм за суспільно значимими критеріями. Еліта в сучасному розумінні цивілізованого світу повертається до первинного значення слова "кращі". Причому кращі конкретно в якійсь суспільно потрібній справі. Але в нашому перехідному суспільстві "кращі" у верхах ще тільки в проекті. Під елітою зазвичай розуміють вищий, обраний або відбірний прошарок людей, престижні якості яких забезпечують їм абсолютне, безспірне і невід'ємне право владарювати, управляти. Але влада це не тільки люди, що її уособлюють, а й насамперед, організаційно-структурні й політично-правові її складові, що включають і державні інституції і політичні партії, і громадські організації, а також правові норми та політичні стандарти (так звані правила гри), у межах яких зазначені суб'єкти діють і взаємодіють [20, с. 18–19]. Тому в перехідних суспільствах насамперед необхідно розрізняти класи: "еліта за статусом", "еліта за позицією" та "еліта за смыслом". Адже, виходячи з того, до якого з класів належить високопоставлена персону, таку функціональну роль вона виконує в цілому. На сьогодні в Україні для подолання проблеми "вічного транзиту" необхідно генерувати та акумулювати державницьку еліту як за позицією, так і за смыслом.

Однією з найважливіших функціональних ролей державницької еліти має стати об'єднання регіонів та етносів країни на позитивних прикладах зростання успішних людей, здатних ставати національними символами, брендами і героями держави, тобто людей, які завдяки своїм талантам "доростають" до рівня державницької еліти. І таким людям є куди рости тільки тоді, коли справжня державницька еліта, в ціннісному розумінні, існує або зароджується. Це той внутрішній конфлікт процесу самоорганізації, який наразі потрібно розв'язувати евристично в цілому.

Таким чином, державницька еліта як еволюційно ефективна соціальна конструкція зобов'язана мати внутрішнє багатство та складність різноманітності. Вона має бути перехресно структурована за галузевими, майновими, статусними, суспільно авторитетними та іншими ознаками-площинами свого відтворення. Тоді вона здатна виконувати роль державницької еліти і за мотивацією, і за статусом, і за потенцією стає важливим стабілізуючим чинником розвитку економіки та агрегатом успішного державного управління.

Суттєвою ознакою креативності еліти транзитивної країни є не стільки те, чи є вона "національною" елітою за етнічною ознакою, як

те, чи є вона космополітичною або державницькою. Тому надзвичайно важливо визначити сучасний цивілізаційний зміст поняття "державницька еліта". Для сучасних реалій державотворення України державницька еліта – це та еліта, що здатна бачити, розуміти, творити культурне цивілізаційне різноманіття сучасного світу через самобутню культурну та економічну діяльність народу України як самодостатнього суб'єкта міжнародних економічних відносин, світової політики, культурно-гуманітарного розвитку. А космополітична еліта – це така еліта, яка хоче долучитися до усіх споживчих можливостей шляхом некреативного привласнення-використання багатств українського народу для свого "елітного існування".

Важливим "завданням" сучасного етапу державного будівництва є "самоорганізація" державницької еліти. Без державницької еліти немає самоорганізаційних соціальних підстав для раціонального вибору владою стратегічних орієнтирів державного розвитку України як суверенної політично та економічно самодостатньої держави. Формування державницької еліти може відбутися внаслідок комбінації процесів самоорганізації та організованого впливу із сегментів чинного на поточний момент істеблішменту, груп політико-партійної (депутатської) квазіеліти, із "реконструйованих груп" працівників інтелектуальних сфер, підкріплених можливостями формування (та управління) власних значних фінансово-економічних ресурсів. Для цього суспільство повинне усвідомити значимість еліти для державного управління, сформулювати до претендентів вимоги розуміння цінності державницької позиції, змінити правила та механізми відбору до протоеліти, які в процесі самоорганізації здатні "дорости" до державницької еліти.

Державницька еліта як еволюційно ефективна соціальна конструкція повинна мати внутрішнє багатство та складність різноманітності. Вона має бути перехресно структурована за галузевими, майновими, статусними, "суспільно-авторитетними" та іншими ознаками-площинами свого відтворення.

Висновки. У перехідному суспільстві за умов демократичного вибору еліта поступово може самоорганізовуватися в різних сферах творчості: економічної, політичної, наукової, культурної. Однією зі сфер соціальної дії, де найбільш енергійні особи можуть себе швидко проявити, є діяльність партій. Саме тому для підвищення ефективності державного управління суспільство загалом через всі канали публічного представництва має сформулювати прозорі та чіткі вимоги щодо якості "спільної діяльності" системи державного управління та системи політичних партій в умовах перехідного суспільства. Оскільки так звані еліти володіють партіями, то насамперед потрібно сформувати ідеологію соціального прогресу через всі можливі канали суспільного впливу на еліти, бюрократичну ієрархію і політичних гравців, змінювати якість діяльності зазначених суб'єктів.

При досягненні цієї умови, незважаючи на віртуальність громадянського суспільства в транзитивній країні, поступово самоорганізуються "вимоги та можливості" покращання якості партійно-владної системи та відповідної їй системи державного управління.

Одна з цих можливостей – "самооцінювання" громадянського вибору та партійного самовизначення індивідами або як симпатиками (антипатиками), або як членами (функціонерами) політичних партій.

Друга – це свідоме підвищення якості олігархічно орієнтованих промислово-економічних груп до капіталістичного рівня ними самими. За умови формування капіталістичними промислово-економічними групами обставин реальної конкуренції партій за ефективне представництво інтересів реальних виробників.

Третя – це політична освіта та формування переконання в усіх групах соціуму, що партія у вимірі "якість партії – якість державного управління" – це структура, ідеологія, культура, інтелект, мотивації, кадри, "законослухняність", порядність кадрів, цінності, управлінські компетенції. І якщо певна партія такої якості не досягає, то вона не має права на представництво інтересів суспільних груп.

Комбінація цих трьох можливостей при застосуванні ресурсів президентської "гілки" влади сприятиме формуванню прогресивної структурації суспільства та зростанню якості економічних акторів. Потрібно створити умови для такої структурації, яка здатна зрушити українське суспільство з "мертвої точки" суспільного транзиту олігархо-автократичної петлі дикого капіталізму до соціального ринкового господарства, постіндустріальної економіки та правової держави при одночасному поступовому підвищенні якості системи державного управління та забезпеченні загального прогресу технологій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Моска Г. Правящий класс / Г. Моска // Соц. исследования. — 1994. — № 10.
2. Mannheim K. Czlowiek i spoleczenstwo w dobie przebudowy / K. Mannheim. — Warszawa, 1974. — 263 s.
3. Ортега-и-Гассет Х. Восстание масс : сб. / Х. Ортега-и-Гассет ; пер. с исп. — М., 2001.
4. Pareto V. The Rise and Fall of the Elites: An Application of Theoretical Sociology / V. Pareto. — N.Y., 1968. — 220 p.
5. Еліта: витоки, сутність, перспектива / В. Г. Кремень, В. В. Ільїн, С. В. Пролеев (та ін.) ; за ред. В. Г. Кременя. — К. : Знання України, 2011. — 527 с.
6. Шульга М. Владна еліта / М. Шульга // Віче. — 2007. — № 8. — С. 48–55.
7. Ріктор Т. Л. Владна еліта в умовах нестабільності українського суспільства / Т. Л. Ріктор. — К. : Софія-А, 2007. — 273 с.
8. Крюков О. Основні підходи до трактування політичної еліти в історії політичної думки / О. Крюков. — К. : Вид-во НАДУ, 2005. — 204 с.

9. Гонюкова Л. Політичні партії як інститут державної політики та управління: теоретико-методологічний аналіз : монографія / Л. Гонюкова. — К. : НАДУ, 2009. — 392 с.
10. *Громадянське суспільство в сучасній Україні: специфіка становлення, тенденції розвитку* / за заг. ред. Ф. М. Рудича. — К. : Ін-т політичних і етнонаціональних досліджень НАНУ, 2006. — 410 с.
11. Гончарук Н. Т. Управління керівним персоналом у сфері державної служби України: теорія та практика : монографія / Н. Т. Гончарук. — Д. : ДРІДУ НАДУ, 2012. — 343 с.
12. Пірен М. Інноваційний потенціал еліти як чинник реформування системи державного управління / М. Пірен // Буковин. вісник держ. управління. — 2011. — № 3. — С. 40–46.
13. *Lasswell H. D. Power and Society. A Framework for Political Inquiry* / H. D. Lasswell, A. Kaplan. — N. Y. and London, 1950. — P. 208–221.
14. *Petrosyan V. K. Concept and essence of noocratic society* / V. K. Petrosyan // Philosophy questions. — 2002. — № 10. — P. 45–74.
15. *Galbreit J. New industrial society* [Translated] / J. Galbreit. — M. : AST, 2004. — 602 p.
16. *Енциклопедичний словник з державного управління* / уклад. : Ю. П. Сурмін, В. Д. Бакуменко, А. М. Михненко та ін. ; за ред. Ю. В. Ковбасюка, В. П. Трошинського, Ю. П. Сурміна. — К. : НАДУ, 2010. — 820 с.
17. *Эшби У. Р. Введение в кибернетику* / У. Р. Эшби. — М. : URSS, 2006. — 432 с.
18. *Гидденс Э. Устройство общества. Очерк теории структуризации* / Э. Гидденс. — 2-е изд. — М. : Акад. Проект, 2005. — 528 с.
19. Черленяк І. Синергетичні моделі оптимізації системи державного управління : монографія / І. Черленяк. — Ужгород : Ліра, 2010. — 656 с.
20. *Luhmann N. Die Politik der Gesellschaft* / N. Luhmann. — Frankfurt, 2002. — 241 s.
21. *Galbreit J. New industrial society* [Translated] / J. Galbreit. — M. : AST, 2004. — 602 p.

Стаття надійшла до редакції 11.02.2015.

Tymtsunik V., Cherlenyak I. Concept of elite formation and barriers to structuration of state elite.

Background. *Ukrainian state practice uses the old classical concept of the elite. It is a source of civilization lag in Ukraine. It represents scientific interest. Ukrainian elite needs analysis based on methodological basis of modern theories of elites and Giddens structuration theory.*

Review of scientific sources. *G. Mosca, K. Mannheim, H. Ortega and Gasset investigated place, role, value and function of the elite in capitalist countries in line with the ideas of the classical theories of elite. The origins of the concept of elite values were articulated in the works of Pareto. Problems of the process of formation of political elites in post-Soviet political space were considered by W. Flint, V. Ilyin, S. Proleyev, M. Shulga, T. Riktor.*

The aim *is to study the causes of slow self organization of elite in Ukraine, its slight positive impact on the system of public administration; analysis of the difficulty of matching between efficiency and quality of public administration and self organization of party political system in the transitional society.*

Material and methods. *Method of analysis and synthesis of scientific literature on the abovementioned problems was used to study the theoretical and methodological foundations and formulation of assumptions; method of system analysis was used to determine the conceptual approaches to understanding the essence of elite creation.*

Results. *An important objective of the present stage of nation-building is a self-organization of state elite. Without state elites there is no self-organizational social base for rational choice of strategic guidelines for state authorities of Ukraine as a sovereign politically and economically self-sufficient state.*

Conclusion. *To improve the efficiency of public administration society through all channels of public offices should formulate transparent and clear requirements for a joint activity of public administration and political party system in the transitional society.*

Keywords: public administration, elite, self organization, efficiency.

REFERENCES

1. Moska G. Pravjashhij klass / G. Moska // Soc. issledovanija. — 1994. — № 10.
2. Mannheim K. Czlowiek i spoleczenstwo w dobie przebudowy / K. Mannheim. — Warszawa, 1974. — 263 s.
3. *Ормега-и-Гассет X.* Восстание масс : сб. / X. Ормега-и-Гассет ; пер. с исп. — М., 2001.
4. Pareto V. The Rise and Fall of the Elites: An Application of Theoretical Sociology / V. Pareto. — N.Y., 1968. — 220 p.
5. *Elita: vytoky, sutnist', perspektyva* / V. G. Kremen', V. V. Il'i'n, S. V. Prolejev (ta in.) ; za red. V. G. Kremenja. — K. : Znannja Ukrai'ny, 2011. — 527 s.
6. *Shul'ga M.* Vladna elita / M. Shul'ga // Viche. — 2007. — № 8. — S. 48–55.
7. *Riktor T. L.* Vladna elita v umovah nestabil'nosti ukrai'ns'kogo suspil'stva / T. L. Riktor. — K. : Sofija-A, 2007. — 273 s.
8. *Krjukov O.* Osnovni pidhody do traktuvannja politychnoi' elity v istorii' politychnoi' dumky / O. Krjukov. — K. : Vyd-vo NADU, 2005. — 204 s.
9. *Gonjukova L.* Politychni partii' jak instytut derzhavnoi' polityky ta upravlinnja: teoretyko-metodologichnyj analiz : monografija / L. Gonjukova. — K. : NADU, 2009. — 392 s.
10. *Gromadjans'ke suspil'stvo v suchasnij Ukrai'ni: specyfika stanovlennja, tendencii' rozvytku* / za zag. red. F. M. Rudycha. — K. : In-t politychnyh i etnonacional'nyh doslidzhen' NANU, 2006. — 410 s.
11. *Goncharuk N. T.* Upravlinnja kerivnym personalom u sferi derzhavnoi' sluzhby Ukrai'ny: teorija ta praktyka : monografija / N. T. Goncharuk. — D. : DRIDU NADU, 2012. — 343 s.
12. *Piren M.* Innovacijnyj potencial elity jak chynnyk reformuvannja systemy derzhavnogo upravlinnja / M. Piren // Bukovyn. visnyk derzh. upravlinnja. — 2011. — № 3. — S. 40–46.
13. *Lasswell H. D.* Power and Society. A Framework for Political Inquire / H. D. Lasswell, A. Kaplan. — N. Y. and London, 1950. — P. 208–221.
14. *Petrosyan V. K.* Concept and essence of noocratic society / V. K. Petrosyan // Philosophy questions. — 2002. — № 10. — P. 45–74.
15. *Galbreit J.* New industrial society [Translated] / J. Galbreit. — M. : AST, 2004. — 602 p.
16. *Encyklopedychnyj slovnyk z derzhavnogo upravlinnja* / uklad. : Ju. P. Surmin, V. D. Bakumenko, A. M. Myhnenko ta in. ; za red. Ju. V. Kovbasjuka, V. P. Troshhyn'skogo, Ju. P. Surmina. — K. : NADU, 2010. — 820 s.
17. *Jeshbi U. R.* Vvedenie v kibernetiku / U. R. Jeshbi. — M. : URSS, 2006. — 432 s.
18. *Giddens Je.* Ustroenie obshhestva. Oчерk teorii strukturacii / Je. Giddens. — 2-e izd. — M. : Akad. Proekt, 2005. — 528 s.
19. *Cherlenjak I.* Synergetychni modeli optymizacii' systemy derzhavnogo upravlinnja : monografija / I. Cherlenjak. — Uzhgorod : Lira, 2010. — 656 s.
20. *Luhmann N.* Die Politik der Gesellschaft / N. Luhmann. — Frankfurt, 2002. — 241 s.
21. *Galbreit J.* New industrial society [Translated] / J. Galbreit. — M. : AST, 2004. — 602 p.